

วิวัฒนาการของย่านสามแพร่ง

ในการวางแนวทางการพัฒนาย่านสามแพร่ง เพื่อให้มีความเหมาะสมกับบทบาทหน้าที่ ศักยภาพ ปัญหา ข้อจำกัดและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนในย่านสามแพร่ง จำเป็นต้องมีการศึกษาวิเคราะห์วิวัฒนาการของย่านสามแพร่ง ด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของพื้นที่ย่านในแต่ละยุคแต่ละสมัย โดยแบ่งช่วงเวลาตามลักษณะการเปลี่ยนแปลงนโยบายในการพัฒนาประเทศ ซึ่งส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงภายในพื้นที่ย่านสามแพร่งและความสัมพันธ์ระหว่างย่านสามแพร่งกับพื้นที่ที่อยู่โดยรอบ

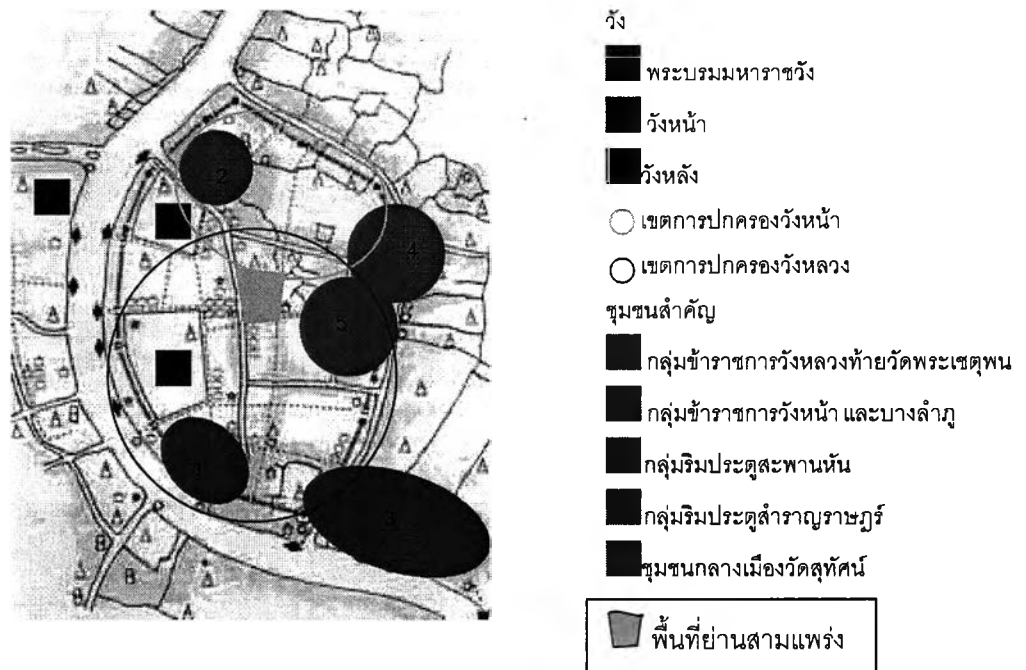
5.1 สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น : รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-2394)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2325-2352) ทรงโปรดฯให้ย้ายราชธานีจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา (ฝั่งธนบุรี) มายังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา (ฝั่งพระนคร) ในปี พ.ศ. 2325 มีการขยายเขตเมืองฝั่งพระนครให้กว้างออกไป โดยขุดคูพระนครใหม่ให้ขนานกับแนวคลองคูเมืองเดิม¹ เรียกว่า “คลองรอบกรุง” ทำให้คลองคูเมืองเดิมและพื้นที่ตั้งแตริมคลองคูเมืองเดิมฝั่งตะวันออกจรดคลองรอบกรุง เปลี่ยนสถานะเป็นพื้นที่ในเขตเมืองในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์อย่างรวดเร็ว (มรว.แสงโสม เกษมศรี, 2525 : 1-5) พื้นที่ย่านสามแพร่งซึ่งตั้งอยู่บริเวณริมคลองคูเมืองเดิมฝั่งตะวันออกจึงเปลี่ยนสถานะเป็นพื้นที่ในเมืองไปโดยปริยาย

---

¹ ประชาชนทั่วไปนิยมเรียกชื่อคลองเป็น 3 ชื่อ คือ ช่วงใกล้แม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศเหนือเรียกว่า “คลองโรงไหม” ซึ่งมีโรงไหมของหลวงตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ทางทิศใต้เรียกว่า “คลองตลาด” เพราะที่ปากคลองมีตลาดใหญ่ทั้งทางบกและทางน้ำตั้งอยู่ ช่วงกลางนิยมเรียกว่า “คลองหลอด” และ “คลองตลาด” ซึ่งเป็นชื่อเดิมของคลองในสมัยกรุงธนบุรี จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2525 เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนกับแนวคลองหลอดอีก 2 เส้น จึงมีมติจากคณะรัฐมนตรีให้เรียกชื่อคลองนี้ว่า “คลองคูเมืองเดิม” (มรว.หญิงนงน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2535 : 108-117)

ศูนย์กลางการปกครองของประเทศในยุคนี้อยู่ที่พระบรมมหาราชวัง หรือ วังหลวง ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของย่านสามแพร่ง ส่วนกลางของเกาะรัตนโกสินทร์ มีพื้นที่ในปกครองครอบคลุมด้านทิศใต้และทิศตะวันออกของพระนคร² มีกลุ่มวังหลวงและวังหน้าเป็นตัวบอบกขอบเขตการปกครอง ย่านสามแพร่งในยุคนี้ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอวังหลวง เนื่องจากมีวังในกลุ่มวังหลวงตั้งอยู่ในพื้นที่ (ภาพประกอบที่ 5.1)

ภาพประกอบที่ 5.1 แสดงที่ตั้งวัง ชุมชนสำคัญและขอบเขตการปกครองที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ที่มา : แนน้อย ศักดิ์ศรี , รศ.มรว. และคณะ. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

² ศูนย์การปกครองที่มีความสำคัญรองลงมาคือ พระราชวังบวรสถานมงคล หรือวังหน้า เป็นที่ประทับของพระมหาอุปราช ตั้งอยู่ตอนเหนือของพระบรมมหาราชวัง เขตอำเภอวังหน้ามีอาณาเขตครอบคลุมด้านทิศเหนือของพระนคร มาบรรจบกับเขตอำเภอวังหลวงที่ประตูสำราญราษฎร์ (แนนน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2535 : 392)

5.1.1 ลักษณะทางกายภาพ

(1.) ทำเลที่ตั้ง

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ศูนย์กลางการตั้งถิ่นฐานของชุมชนจะกระจุกตัวอยู่หนาแน่นบริเวณริมแม่น้ำ ลำคลองซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลัก และบริเวณรอบวัง วัดและตลาด โดยขนาดของชุมชนจะขึ้นอยู่กับความสำคัญของศูนย์กลางนั้น ๆ

คลองคูเมืองเดิมซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลัก บริเวณพื้นที่ย่านสามแพร่งในยุคนี้จึงมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชน บริเวณริมสองฝั่งคลอง มีชื่อว่า "ชุมชนไทยริมคลองคูเมืองเดิม" (เรื่องเดียวกัน : 96-97)

ในรัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2325-2352) มีวังตั้งอยู่ละแวกใกล้เคียงกับย่านสามแพร่งมากที่สุดบริเวณฝั่งตะวันตกของย่านสามแพร่งริมคลองคูเมืองเดิม คือ กลุ่มวังริมถนนหลักเมือง และกลุ่มวังริมสนามวังหน้า ต่อมาในรัชกาลที่ 2 (พ.ศ. 2352-2367) มีการสร้างวังพระราชโอรสในพื้นที่ละแวกย่านสามแพร่งบริเวณริมสะพานช้างโรงสี คือ กลุ่มวังริมสะพานช้างโรงสีฝั่งเหนือและฝั่งใต้³

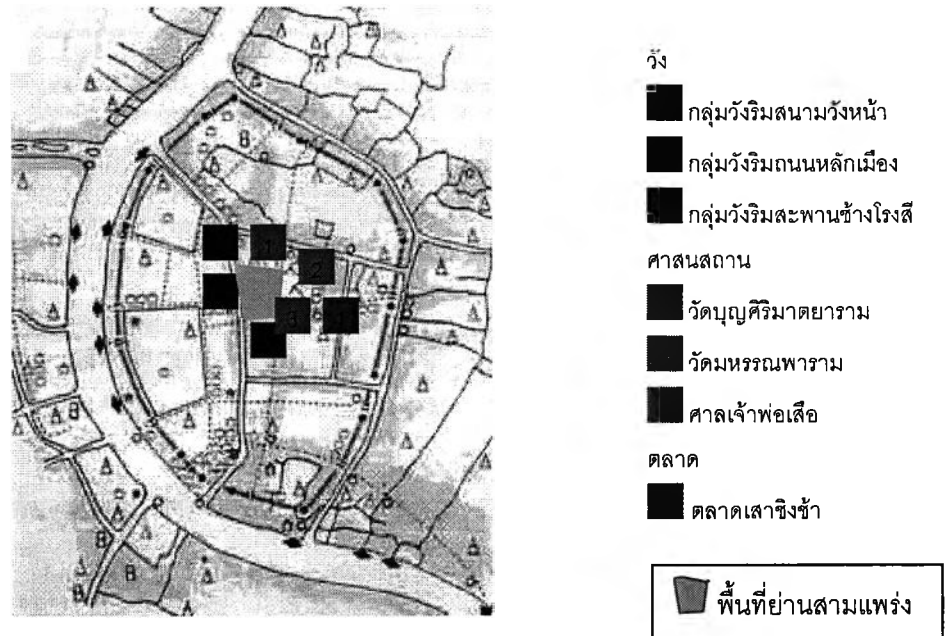
วัด และศาสนสถานที่ตั้งอยู่ในละแวกใกล้เคียงกับย่านสามแพร่งในยุคนี้มากที่สุด ในรัชกาลที่ 1 คือ ศาลเจ้าพ่อเสือ โบสถ์พรหมณ์เสาชิงช้าและวัดมหาสุทธารวาส หรือวัดสุทัศน์ เทพวารามในปัจจุบัน ซึ่งตั้งอยู่บริเวณริมสองฝั่งถนนบำรุงเมือง ด้านทิศตะวันออกของพื้นที่ย่านสามแพร่ง กระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงได้มีการสร้างวัดขึ้นในพื้นที่ต่อเนื่องกับย่านสามแพร่งบริเวณด้านทิศเหนือ และทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ วัดศิริอัมมาตยาราม หรือวัดบูรณศิริมาตยาราม และวัดมหรณพาราม

วัดศิริอัมมาตยารามหรือวัดบูรณศิริมาตยาราม บริเวณถนนอัษฎางค์ และริมคลองหลอดวัดเทพธิดาราม สร้างโดยขุนนาง คือ เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (บุญศรี) ขณะดำรงตำแหน่งพระยาพิพัฒน์โกษา ในบริเวณที่เป็นบ้านเกิดของท่าน

วัดมหรณพาราม เป็นวัดเจ้านายทรงสร้าง สร้างขึ้นบริเวณริมถนนตะนาว ฝั่งตะวันออกโดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นอุดมรัตนราศรี (พระองค์เจ้าอรณพ) พระราชโอรส ในรัชกาลที่ 3 ใน พ.ศ. 2393

³ กลุ่มวังริมสะพานช้างโรงสีนี้เป็นที่ประทับของพระราชโอรสในรัชกาลต่อ ๆ มาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411) (เรื่องเดียวกัน : 34)

ตลาดที่ตั้งอยู่ในละแวกใกล้เคียงพื้นที่ย่านสามแพร่งในยุคนี้ คือ ตลาดเสาชิงช้า มีลักษณะเป็นตลาดบก⁴ เป็นตลาดขนาดเล็ก เกิดจากกลุ่มพ่อค้า แม่ค้า นำสินค้าจากผู้ผลิตและผู้ขายซึ่งขนส่งตามท่าน้ำสำคัญ ๆ ได้แก่ ท่าคลองตลาด ท่าเตียน ท่าวัดโพธิ์ ท่าช้างวังหลวง ท่าพระจันทร์ ท่าพระอาทิตย์ เป็นต้น (เรื่องเดียวกัน : 68-69, 102-106.) (ภาพประกอบที่ 5.2)

ภาพประกอบที่ 5.2 แสดงที่ตั้งวัด วังและตลาดที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สมัยรัชกาลที่ 3
ที่มา : แนน้อย ศักดิ์ศรี, รศ.มรว. และคณะ. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

(2.) ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินของพื้นที่ย่านสามแพร่งในยุคนี้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ในเขตกำแพงเมือง ด้านทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง อีกทั้งยังเป็นที่ตั้งของกลุ่มวังหลวง พื้นที่ย่านสามแพร่งจึงมีลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยของกลุ่มเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ ไพร่สม และราษฎรทั่วไป นอกจากนี้ยังมีการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตร เนื่องจากในขณะนั้นพื้นที่ย่านสามแพร่งยังคงมีลักษณะเป็นเรือกสวน ไร่นาเป็นส่วนมาก

⁴ ตลาดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมี 3 ประเภท คือ ตลาดสด ตลาดแหล่งผลิตสินค้า และตลาดสินค้าจากต่างเมือง ท่าที่ตั้งของตลาดในยุคนี้จะอยู่บริเวณจุดตัดระหว่างแม่น้ำ ลำคลองสายสำคัญ เรียกว่าตลาดน้ำ และตลาดที่ตั้งประจำอยู่บนบก เรียกว่าตลาดบก (เรื่องเดียวกัน : 102-106)

(3.) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและสภาพอาคาร

จากแผนที่องค์ประกอบของเมืองสมัยรัชกาลที่ 3 (ภาพประกอบที่ 5.1) แสดงที่ตั้งของศูนย์กลางชุมชน ซึ่งได้แก่ วัด วัดและตลาดทำให้สันนิษฐานได้ว่าลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนจะกระจุกตัวอยู่บริเวณปากคลองคูเมืองเดิม คลองรอบกรุง แม่น้ำเจ้าพระยา และพื้นที่บริเวณด้านทิศใต้ของพระบรมมหาราชวัง

พื้นที่ย่านสามแพร่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีชุมชนตั้งถิ่นฐานบริเวณริมคลองคูเมืองเดิมด้านทิศตะวันตกของพื้นที่ บริเวณรอบวังริมสะพานช้างโรงสีฝั่งเหนือ บริเวณด้านทิศใต้ และบริเวณด้านทิศเหนือของพื้นที่ต่อเนื่องกับละแวกย่านสามแพร่ง ได้แก่ บริเวณรอบวัดมหรณพาราม และรอบวัดบูรณศิริมาตยาราม ในขณะที่พื้นที่ด้านในซึ่งมีการเข้าถึงยาก เนื่องจากไม่มีเส้นทางสัญจรทางน้ำผ่านในพื้นที่ น่าจะมีชุมชนอยู่อาศัยเบาบางมาก แม้ว่าจะมีคลองขนาดเล็กเชื่อมต่อกับคลองคูเมืองเดิมบริเวณตรอกครุฑ และคลองหลอดวัดเทพธิดาบริเวณตรอกมาศในปัจจุบันก็ตาม

สภาพบ้านเรือนในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ใช้วัสดุก่อสร้างจากไม้เกือบทั้งหมด โดยบ้านเรือนบริเวณริมเส้นทางสัญจรทางน้ำส่วนใหญ่จะเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มผู้มีฐานะหรือเป็นข้าราชการระดับสูง มีลักษณะเป็นเรือนแพขนาดใหญ่ และสำหรับประชาชนทั่วไปจะมีขนาดเล็กกลาง หรือเป็นเรือประทุน สำหรับพื้นที่ด้านในแผ่นดิน สภาพบ้านเรือนจะมีลักษณะใต้ถุนสูง เนื่องจากพื้นที่ฝั่งพระนครมีน้ำท่วมทุกปี เนื่องจากเป็นที่ลุ่มต่ำ สำหรับพื้นที่ย่านสามแพร่ง จึงคาดว่าลักษณะอาคารหรือสภาพบ้านเรือนมีลักษณะเป็นเรือนแพบริเวณริมคลองคูเมืองเดิม และเป็นบ้านใต้ถุนสูงด้านในพื้นที่

(4.) ลักษณะการใช้ประโยชน์อาคาร

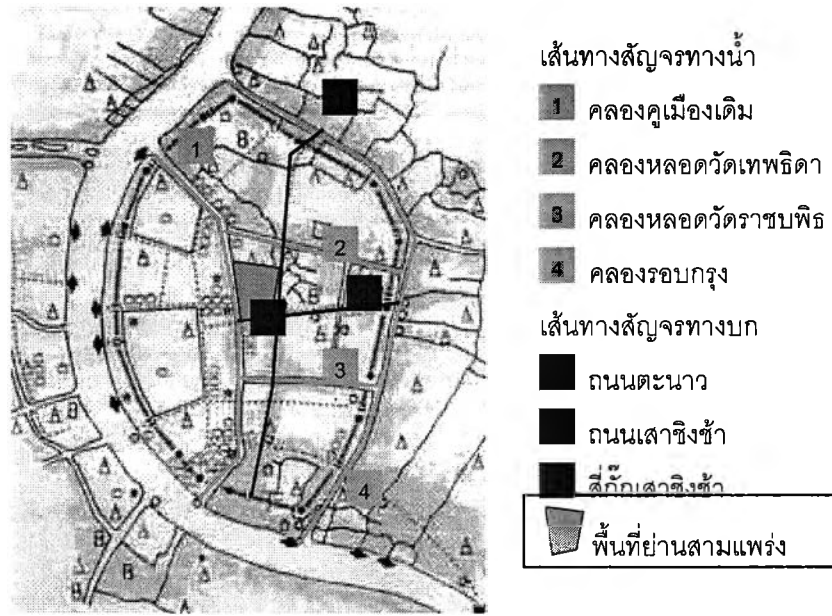
การใช้ประโยชน์อาคารบ้านเรือนของประชาชนในยุคนี้อาจมีลักษณะเพื่ออยู่อาศัยเป็นหลัก จะมีแต่วัง หรือบ้านของขุนนาง ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีลักษณะเป็นที่อยู่อาศัยและเป็นสถานที่ราชการ หรือสถานที่ทำงานในทีเดียวกัน ลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารในพื้นที่ย่านสามแพร่งจึงมีลักษณะเป็นที่อยู่อาศัยในส่วนของบ้านเรือนราษฎรทั่วไป แต่ในกลุ่มวังริมสะพานช้างโรงสี จะมีลักษณะเป็นที่อยู่อาศัยและสถานที่ราชการ

(5.) เส้นทางสัญจร

เส้นทางสัญจรทางน้ำ มีการสร้างสะพานข้ามโรงสีข้ามคลองคูเมืองเดิม บริเวณด้านทิศใต้ของย่าน และการขุดคลองลอดวัดเทพธิดาบริเวณด้านทิศเหนือของย่านเพื่อเชื่อมคลองคูเมืองเดิมกับคลองรอบกรุง สำหรับเส้นทางสัญจรทางบกมีการสร้างถนนถนนเสาชิงช้า (ถนนบำรุงเมืองในปัจจุบัน) เพื่อเป็นเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างพระบรมมหาราชวังกับพื้นที่ชุมชนบริเวณประตูสำราญราษฎร์ด้านทิศตะวันออกของเมือง โดยตัดผ่านถนนบ้านตะนาว⁵ ที่ตัดขนานกับย่านสามแพร่งในแนวทิศเหนือ-ใต้ เกิดเป็นสี่แยก มีชื่อว่า สี่ก๊กเสาชิงช้า

ถนนเสาชิงช้า เป็นถนนที่มีความสำคัญมากในยุคนี้ เปรียบได้กับถนนราชดำเนินในปัจจุบัน เพราะเป็นถนนสำหรับกระบวนแห่ หรือทางเสด็จพระราชดำเนินของพระมหากษัตริย์จากพระบรมมหาราชวังไปยังลานเสาชิงช้า ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดสุทัศนเทพวราราม มีความสำคัญในฐานะที่เป็นวัดกลางเมือง และเพื่อเป็นเส้นทางเชื่อมต่อชุมชนขนาดใหญ่บริเวณประตูสำราญราษฎร์ ซึ่งเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญ(เรื่องเดียวกัน : 119,124-125) จึงทำให้พื้นที่ย่านสามแพร่งมีความสำคัญในฐานะที่เป็นทางผ่านของเส้นทางคมนาคมสายหลักที่เชื่อมต่อพื้นที่สำคัญ ๆ ภายในเขตพระนคร (ภาพประกอบที่ 5.3)

⁵ ถนนบ้านตะนาว หรือถนนเฟื่องนคร เป็นถนนสายเดียวกัน จุดเริ่มต้นของถนนมาจากวัดบวรนิเวศนิเวศวิหารไปสิ้นสุดที่แม่น้ำเจ้าพระยา ถนนส่วนที่เริ่มต้นจากวัดบวรนิเวศนิเวศวิหารถึงสี่ก๊กเสาชิงช้า ผ่านพื้นที่ย่านสามแพร่งมีชื่อว่า "ถนนบ้านตะนาว" ปัจจุบันเรียกว่า "ถนนตะนาว" จาก สี่ก๊กเสาชิงช้าถึงสี่ก๊กพระยาศรี เรียก "ถนนเฟื่องนคร" และจากสี่ก๊กพระยาศรีจนจดแม่น้ำเจ้าพระยาเรียกว่า "ถนนบ้านหม้อ"

ภาพประกอบที่ 5.3 แสดงเส้นทางสัญจรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394)
ที่มา : แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี , รศ.มรว. และคณะ. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

5.1.2 ลักษณะเศรษฐกิจและสังคม

(1.) กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ศูนย์กลางของกิจกรรมเศรษฐกิจของชุมชน หรือของเมืองจะอยู่ที่ตลาด ซึ่งตลาดที่ตั้งอยู่ใกล้กับพื้นที่ย่านสามแพร่งมากที่สุด คือ ตลาดเสาชิงช้า บริเวณชุมชนกลางเมืองหน้าวัดสุทัศนเทพวรารามดังที่ได้กล่าวไว้ตอนต้น

(2.) การประกอบอาชีพ

จากแผนที่องค์ประกอบกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ต่อเนื่องโดยรอบของพื้นที่ย่านสามแพร่ง เป็นที่ตั้งของกลุ่มวังเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณริมคลองคูเมืองเดิม และพื้นที่ด้านทิศใต้ของย่าน มีจำนวนมากกว่า 10 วัง และยังมีสถานที่ราชการที่มีความสำคัญ 2 แห่ง บริเวณริมคลองคูเมืองด้านทิศตะวันตกของย่าน คือ ศาลาลูกขุนนอก (ศาลหลวง) และโรงไหม ดังนั้นชุมชนที่พักอาศัยอยู่ในพื้นที่ย่านสามแพร่งยุคนี้ น่าจะมีการประกอบอาชีพเป็นขุนนาง ข้าราชการ ข้าราชการบริพาร และเป็นไพร่สมในสังกัดของเจ้านายผู้ทรงเป็นเจ้าของ

วังที่ตั้งอยู่ในพื้นที่หรือละแวกใกล้เคียงกับพื้นที่เป็นส่วนใหญ่⁶ ดังปรากฏหลักฐานการพักอาศัยของข้าราชการคนสำคัญในพื้นที่ ได้แก่ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ซึ่งเป็นเสนาบดีคนสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 3 บ้านบิดาของท่านอยู่บริเวณริมคลองคูเมืองเดิม ริมสะพานช้างโรงสี หน้ากระทรวงมหาดไทยในปัจจุบัน และบิดาของพระยารัตนาธิเบศร์ เสนาบดีในสมัยรัชกาลที่ 3 ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณถนนบ้านตะนาว ใกล้วัดมหรณพาราม (เรื่องเดียวกัน, 2535 : 85)

(3.) การรวมกลุ่มทางสังคม

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพื้นที่ภายในเขตกำแพงเมืองเป็นที่ตั้งของชุมชนชาวไทยเป็นส่วนใหญ่ มรว.หญิง แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรีและคณะ ได้กล่าวถึงพื้นที่ต่อเนื่องกับละแวกย่านสามแพร่ง คือ บริเวณวัดบูรณศิริมาตยาราม วัดมหรณพารามและวัดสุทัศน์เทพวรารามว่าเป็นพื้นที่กลางเมือง ที่แม้จะมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนทั้งพราหมณ์ จีนและไทยแต่ความหนาแน่นของชุมชนในพื้นที่บริเวณนี้เบาบางกว่าชุมชนอื่น เนื่องจากมีองค์ประกอบเพียงวัง วัด และชุมชนชาวไทยและชาวจีนที่สัมพันธ์กัน (เรื่องเดียวกัน : 411-412) ชุมชนในพื้นที่ย่านสามแพร่งในยุคนี้จึงมีลักษณะเป็นชุมชนชาวไทยมากกว่าชาวจีน และมีการอยู่อาศัยอย่างเบาบางในพื้นที่ ลักษณะการรวมกลุ่มทางสังคมจึงน่าจะมีการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนตามเชื้อชาติ อาชีพ และชนชั้นทางสังคม

(4.) วัฒนธรรมประเพณี

ไม่ปรากฏหลักฐานที่จะใช้อ้างอิงได้

⁶ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะชุมชนที่มีวังเป็นศูนย์กลาง เรียกว่าชุมชนข้าราชการ ซึ่งประกอบไปด้วยเจ้านายผู้ทรงเป็นเจ้าของวัง ขุนนาง ข้าราชการบริวาร และไพร่สม (เรื่องเดียวกัน : 398)

5.1.3 บทบาทหน้าที่

พื้นที่ย่านสามแพร่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จากลักษณะทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่ บทบาทหน้าที่ทางด้านผังเมืองของพื้นที่ย่านในขณะนั้นมีทำเลที่ตั้งเหมาะสมที่จะเป็นที่ตั้งของวังในกลุ่มวังหลวง เนื่องจากพื้นที่ย่านตั้งอยู่บริเวณด้านทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง

พื้นที่ย่านสามแพร่งยังมีบทบาทหน้าที่เป็นที่พักอาศัยของชุมชนข้าราชการ ที่ทำงานอยู่ในวัง และสถานที่ราชการโดยรอบ อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ส่วนขยายของเมืองที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ภายในเขตคลองคูเมืองเดิม ซึ่งเป็นเขตเมืองเก่า และพื้นที่บริเวณวัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งเป็นเขตเมืองใหม่ที่ขยายออกไป ประกอบกับเส้นทางคมนาคมสายหลักทางบกของพระนครในขณะนั้น คือ ถนนเสาชิงช้า มีหน้าที่เชื่อมต่อระหว่างพระบรมมหาราชวัง กับพื้นที่ส่วนขยายของเมืองบริเวณริมประตูสำราญราษฎร์ ซึ่งเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญแห่งหนึ่งในขณะนั้น บทบาทหน้าที่ของพื้นที่ย่านจึงมีลักษณะเป็นทางผ่านทางบกสำหรับกระบวนเสด็จของพระมหากษัตริย์ในขณะนั้น

5.2 สมัยวัฒนธรรมตะวันตก : รัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2394-2468)

ประเทศไทยมีนโยบายพัฒนาประเทศให้ทันสมัยและเจริญก้าวหน้าตามแบบอย่างประเทศตะวันตก เป็นยุคแห่งการสร้างระบบสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ ระบบการคมนาคมขนส่งทางบกที่ได้รับการพัฒนาจนเกิดความสะดวกรวดสบายมากขึ้นทั้งเส้นทางการคมนาคม ตลอดจนระบบการขนส่งสาธารณะทั้งรถลาก รถราง รถไฟ มีการแยกสถานที่ราชการออกจากที่อยู่อาศัย หรือวังที่ประทับ เกิดเป็นสถานที่ราชการขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในพื้นที่เขตคลองคูเมืองเดิม

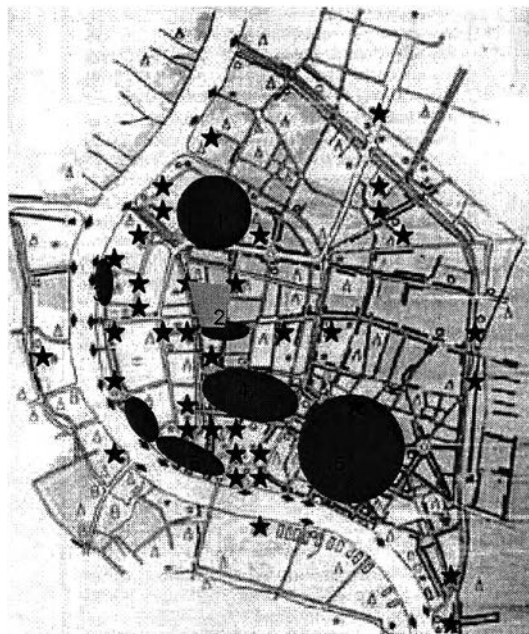
รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตพระนครเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนเมืองน้ำกลายเป็นชุมชนเมืองบก มีการสร้างตึกแถว หรือเรือนแถวพักอาศัยกึ่งร้านค้า (shop house) บริเวณริมสองฝั่งถนน เพื่อเพิ่มประโยชน์ในการใช้สอยพื้นที่มากขึ้น กลุ่มตึกแถวเหล่านี้จะกระจุกตัวอยู่บริเวณริมถนนสายสำคัญในเมือง เช่น ถนนบำรุงเมือง เจริญกรุง เพ็ญนคร ราชดำเนิน เยาวราช-ลำเพ็ญ เป็นต้น เกิดการรวมกลุ่มกันของตึกแถวกึ่งร้านค้าและพักอาศัยเหล่านี้ในลักษณะที่เป็นย่านจำหน่ายสินค้า หรือเป็นแหล่งผลิตสินค้าประเภทเดียวกัน หรือมีความต่อเนื่องกันจนเกิดเป็น

ย่านการค้าแบบใหม่ในตึกแถวบริเวณริมถนนตามแบบอย่างตะวันตก แทนที่ย่านการค้าแบบเดิมที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ลำคลอง หรือเป็นตลาดน้ำแบบในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ภาพประกอบที่ 5.4)

5.2.1 ลักษณะทางกายภาพ

(1.) ทำเลที่ตั้ง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411) พื้นที่ย่านสามแพร่งยังมีหน้าที่เป็นที่ตั้งของวังในกลุ่มวังหลวง ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวังพระราชทานแด่พระโอรส 4 พระองค์ในบริเวณที่เป็นที่ตั้งของ กลุ่มวังริมสะพานข้างโรงสีฝั่งเหนือจำนวน 4 วัง ได้แก่ วังกรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ วังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ วังกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ และวังพระองค์เจ้าชายกาพย์กนกรัตน์ สำหรับวังสุดท้ายนี้เนื่องจากเจ้าของวังสิ้นพระชนม์เสียก่อน ไม่ปรากฏว่ามีเจ้านายพระองค์ใดเสด็จมาประทับจึงไม่ปรากฏตำแหน่งของวัง ทำให้พื้นที่บริเวณย่านสามแพร่งในยุคนั้นเป็นที่ตั้งของวังในกลุ่มวังหลวงติดต่อกันถึง 3 วัง โดยมีแผนผังการก่อสร้างตึกแถว และอาคารต่าง ๆ ในอาณาเขตของแต่ละวังแตกต่างกัน

ภาพประกอบที่ 5.4 แสดงที่ตั้งย่านสามแพร่ง ย่านการค้าสำคัญ และสถานที่ราชการในสมัยวัฒนธรรมตะวันตก (พ.ศ. 2394-2468)

ที่มา : แนน้อย ศักดิ์ศรี , รศ.มรว. และคณะ. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2453) มีการสร้างถนนอัมรินทร์⁷ เลียบคลองคูเมืองเดิม ด้านทิศตะวันตกของย่านสามแพร่ง บริเวณริมคลองตั้งแต่สะพานข้ามโรงสีถึงวัดบุญศิริ(วัดบูรณศิริมาตยาราม)ปลุกต้นขนุนมาตลอดจนถึงต้นไทรใหญ่บริเวณกระทรวงมหาดไทย (กาญจนาคพันธุ์, 2545 : 150-151) ซึ่งในครั้งนี้นำไปรดฯให้สร้างห้องแถวที่ริมถนนอัมรินทร์ตลอดสาย เจ้านายที่มีวังอยู่บริเวณริมถนนอัมรินทร์ส่วนใหญ่ จึงโปรดฯให้มีการตัดถนนซอยแยกจากถนนอัมรินทร์ผ่านวัง พร้อมกับสร้างตึกแถวขึ้นสองฝั่งถนนจนเกิดเป็นตึกแถวบริเวณริมสองฝั่งถนนซอยที่ตัดขึ้นให้คนเช่าเพื่อเป็นรายได้เพิ่มเติมแก่เจ้าของวัง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2453-2468) อาณาเขตวังในพื้นที่ย่านสามแพร่งได้เปลี่ยนแปลงกลายเป็นที่ตั้งของชุมชนถึง 3 ชุมชนด้วยกัน เนื่องจากเมื่อเจ้านายผู้ทรงเป็นเจ้าของวังสิ้นพระชนม์ บุตรหลานส่วนมากจะขายวังคืนให้พระมหากษัตริย์ หรือขายให้แก่เอกชน พื้นที่บริเวณดังกล่าวจะได้รับการจัดสรรเป็นตึกแถวให้คนเช่า หรือแบ่งที่ดินออกขายให้แก่คนทั่วไป

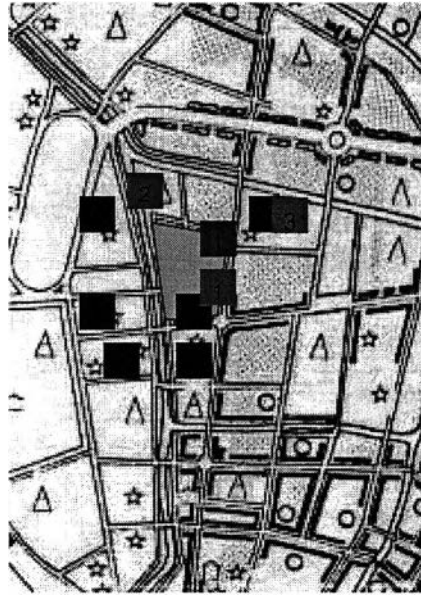
กลุ่มวังในพื้นที่ละแวกย่านสามแพร่งหลายแห่งได้เปลี่ยนเป็นสถานที่ราชการ ได้แก่ กลุ่มวังริมสนามวังหน้า เป็นที่ทำการกระทรวงยุติธรรมและศาลสถิตยุติธรรม กลุ่มวังริมถนนหลักเมือง เป็นกระทรวงกลาโหม กลุ่มวังริมสะพานข้ามโรงสี และกลุ่มวังเฟื่องนคร เป็นกระทรวงโยธา กระทรวงมหาดไทย และสถานีอนามัยแพร่งภูธร และในพื้นที่ละแวกใกล้เคียงกับพื้นที่ย่าน เป็นที่ตั้งวังสราญรมย์ มีความสำคัญในฐานะที่เป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชจนถึงรัชกาลของพระองค์ จึงได้ทรงโปรดฯให้เป็นศาลาว่าการกระทรวงการต่างประเทศมาจนถึงปัจจุบัน

วัด ในสมัยรัชกาลที่ 5 วัดมหรณพาราม ได้รับเลือกให้ทดลองเปิดเป็นโรงเรียนหลวงให้ราษฎรเรียนเป็นแห่งแรก ในปี พ.ศ. 2427

ตลาด พื้นที่ย่านสามแพร่งมีตลาดสดในพื้นที่เป็นครั้งแรก ในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ ตลาดศาลเจ้าพ่อเสือ กลุ่มพ่อค้าแม่ค้านำสินค้ามาขายในที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชนโดยจ่ายค่าเช่าเป็นการตอบแทน เกิดความเป็นย่านการค้าในพื้นที่ย่านสามแพร่งครั้งแรกบริเวณตึก

⁷ ถนนอัมรินทร์ เลียบคลองคูเมืองเดิม ด้านทิศตะวันตกของย่านสามแพร่ง ถนนริมคลองทำเป็นเขื่อนซีเมนต์ตลอดเริ่มตั้งแต่วัดบุญศิริ (วัดบูรณศิริมาตยาราม)ไปจนถึงปากคลองตลาดลงแม่น้ำเจ้าพระยา หลายตอนทำเป็นบันไดสำหรับคนลงไปอาบน้ำหรือตักน้ำแบบคลองสมัยใหม่ บริเวณริมคลองตั้งแต่สะพานข้ามโรงสีถึงวัดบุญศิริ(วัดบูรณศิริมาตยาราม)ปลุกต้นขนุนมาตลอดจนถึงต้นไทรใหญ่บริเวณกระทรวงมหาดไทย (กาญจนาคพันธุ์, 2545 : 150-151)

แนวริมถนนบำรุงเมืองมีชื่อว่าย่านสี่กั๊กเสาชิงช้า (มรว. แฉ่งน้อย คักดีศิริ และคณะ, 2535 : 176-185, 208-209) (ภาพประกอบที่ 5.5)

สถานที่ราชการ

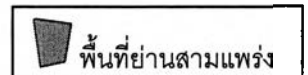
- กระทรวงยุติธรรม
- กระทรวงกลาโหม
- กระทรวงการต่างประเทศ
- กระทรวงมหาดไทย, กระทรวงโยธา
- สถานีอนามัยแพ่งภูธร
- โรงเรียนวัดมหารณพาราม

ศาสนสถาน

- ศาลเจ้าพ่อเสือ ■ วัดบูรณศิริมาตยาราม
- วัดมหารณพาราม

ตลาด

- ตลาดศาลเจ้าพ่อเสือ

ภาพประกอบที่ 5.5 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของสถานที่ราชการ วัด และตลาดในสมัยวัฒนธรรมตะวันตก

(พ.ศ. 2394-2468)

ที่มา : แฉ่งน้อย คักดีศิริ , รศ.มรว. และคณะ. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

ในยุคนี้สามารถแบ่งพื้นที่ย่านสามแพร่งตามลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพที่เกิดขึ้นในพื้นที่ย่านสามแพร่ง ได้ 3 พื้นที่ (ภาพประกอบที่ 5.7) คือ

พื้นที่ที่ 1 แพร่งภูธร : บริเวณที่เป็นอาณาเขตวังกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์

พื้นที่ที่ 2 แพร่งนรา : บริเวณที่เป็นอาณาเขตวังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

พื้นที่ที่ 3 แพร่งสรรพศาสตร์ : บริเวณที่เป็นอาณาเขตวังกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ

พื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง : บริเวณที่เป็นพื้นที่ต่อเนื่องละแวกย่านสามแพร่งจดถนนบุญศิริ

ภาพประกอบที่ 5.6 แสดงพื้นที่ย่านสามแพร่งและการแบ่งพื้นที่ศึกษาตามขอบเขตของวังราชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2453) ที่มา : ดัดแปลงจากแผนที่มาตราส่วน 1 : 25000 กรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม, 2545

(2.) ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน

พื้นที่ที่ 1 แพร่งนรา มีลักษณะเป็นตึกแถวเพื่อการอยู่อาศัยเป็นส่วนมาก รองลงมาคือ เพื่อการอยู่อาศัยและพาณิชยกรรม บริเวณริมถนนบำรุงเมือง โอบล้อมสถานีอนามัย ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของตำหนักเดิม และมีบ่อน้ำที่ใช้เพื่อการอุปโภคและบริโภคในยุคนั้น

พื้นที่ที่ 2 แพร่งนรา มีลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินที่คล้ายคลึงกับบริเวณ แพร่งนรา จะแตกต่างกันตรงที่ไม่มีสถานที่ราชการ แต่มีโรงพยาบาล ได้แก่ โรงละครปรีดาลัยแทนที่ และบริเวณด้านหลังตึกแถว จะเป็นที่ตั้งของอาณาเขตวังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กล่าวโดยสรุปคือ แพร่งนรา มีลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยเป็นหลัก

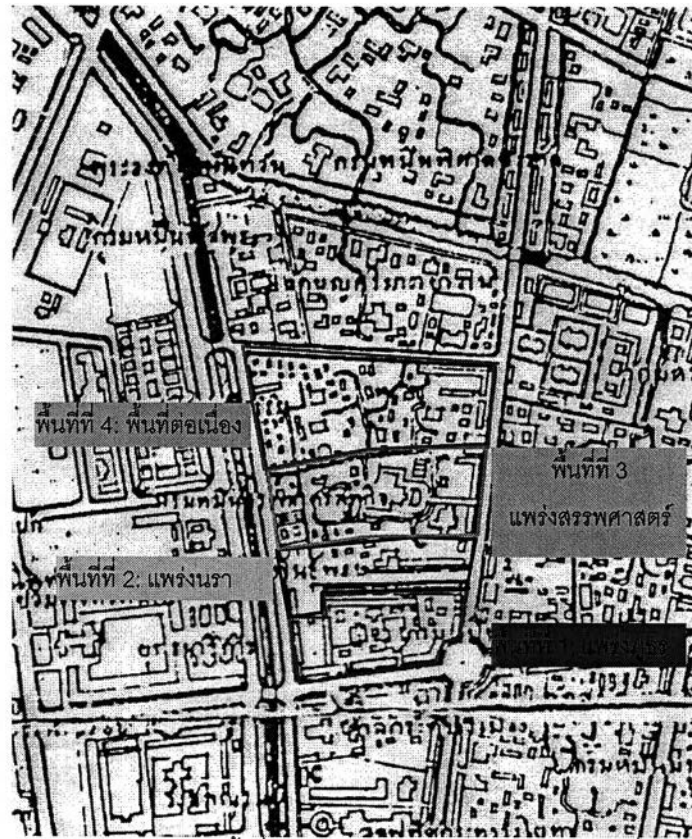
พื้นที่ที่ 3 และ 4 แพร่งสรรพศาสตร์และพื้นที่ต่อเนื่อง มีลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยเช่นเดียวกันกับแพร่งภูธร และแพร่งนรา แตกต่างกันตรงที่แพร่งสรรพศาสตร์จะเป็นการอยู่อาศัยในลักษณะบ้านเดี่ยวมีบริเวณแยกเป็นหลัง ๆ และเป็นเรือนแถวไม้ ไม่ใช่ตึกแถว

(3.) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและสภาพอาคาร

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ย่านสามแพร่งยุคนี้แบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ

- ลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่มีรูปแบบการวางแผนผัง โดยเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดิน บริเวณพื้นที่ที่ 1 แพร่งภูธร : วงกรรมหมื่นภูเรศธำรงค์ศักดิ์ และพื้นที่ที่ 2 แพร่งนรา: วงกรรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ โดยลักษณะอาคารของพื้นที่บริเวณนี้จะมีลักษณะเป็นตึกแถว ก่ออิฐถือปูน และมี 2 ชั้น เป็นส่วนใหญ่ จะมีบ้านไม้หลังเดียว มีบริเวณปะปนอยู่จำนวนไม่กี่หลังคาเรือน

- ลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่ไม่มีการวางแผนผัง ได้แก่ บริเวณพื้นที่ที่ 3 : วงกรรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจถึงแม้จะมีการจัดสรรที่ดินบริเวณริมสองฝั่งถนนแพร่งสรรพศาสตร์ที่ตัดผ่านกลางพื้นที่ ทำให้เกิดลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเป็นแนวขนานไปกับถนน แต่รูปแบบอาคารที่สร้างนั้นแตกต่างกันไปตามความต้องการของเจ้าของที่ดินแต่ละแปลง และพื้นที่ที่ 4 : พื้นที่ต่อเนื่อง มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนอย่างไม่เป็นระเบียบ เนื่องจากไม่มีการจัดสรรที่ดินเป็นแปลงใหญ่ ๆ เหมือนอย่างพื้นที่อื่น ๆ ก่อนหน้านี้ มีสภาพอาคารเป็นเรือนแถวไม้ หรือบ้านไม้หลังเดียวมีบริเวณทั้งที่มีขนาดใหญ่ และที่มีขนาดเล็กปะปนกันไป(ภาพประกอบที่5.7)

ภาพประกอบที่ 5.7 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐาน และสภาพอาคารสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2453)
ที่มา : ดัดแปลงจากแผนที่มาตราส่วน 1: 25000 กรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม, 2545

พื้นที่ที่ 1 แพร่งภูธร บริเวณวังของกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ หลังจากที่พระองค์สิ้นพระชนม์ ในปี พ.ศ. 2440 หม่อมเจ้าในกรมได้ขายวังให้กับรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนผ่านบริเวณวัง เรียกว่า ถนนแพร่งภูธร ตัวตึกหลักที่อยู่ตรงกลางถูกรื้อลง สร้างสถานีอนามัยแพร่งภูธร (สถานีอนามัยสุขุมาลัย หรือสถานีกาชาดที่ 2) ขึ้นในบริเวณพื้นที่วังเดิม พร้อมกับโปรดฯ ให้สร้างตึกแถวขึ้นบริเวณริมถนนแพร่งภูธรที่ตัดขึ้นใหม่ล้อมรอบสถานีอนามัย มีที่ว่างระหว่างตึกแถวเพื่อเป็นทางเข้า-ออกตัวพระตำหนักบริเวณริมถนนบำรุงเมืองสองทาง ถนนอัษฎางค์หนึ่งทาง และถนนตะนาวอีกหนึ่งทาง

กาญจนาศพนธ์ ได้บรรยายถึงแพร่งภูธรในขณะนั้น ตรงกับปี พ.ศ. 2446 ว่า

“...เมื่อข้าพเจ้าไปอยู่กับอา ที่วังนี้ได้ตัดเป็นถนนแล้ว เรียกว่า ถนนแพร่งภูธร ตัวตำหนักอยู่ตรงกลาง และรื้อลงสร้างเป็นสถานีอนามัย ติดกับสถานีอนามัยเป็นร้านขายอาหาร รอบๆ สิ่งก่อสร้าง

ตรงกลางนี้เป็นถนน และสร้างตึกแถวเป็นหย่อม ๆ รอบ ๆ มีถนนออกถนนบ้านตะนาวทางหนึ่ง ถนนออกถนนบำรุงเมืองสองทาง ถนนออกถนนอัษฎางค์คลองตลาด⁸ทางหนึ่ง

ตึกแถวที่ยาวที่สุดคือ ตึกแถวฝั่งขวาที่เข้าทางถนนตะนาว ยาวตรงเข้าไปกว่า 20 ห้อง มีสระน้ำซึ่งโบกซีเมนต์อย่างดีสำหรับสมัยนั้น ...ต่อจากสระน้ำไปราวสักเจ็ดแปดห้อง เป็นมุมหักมาทางซ้ายราวสักเจ็ดแปดห้อง แล้วหักเป็นมุมตรงไปออกถนนอัษฎางค์..." (กาญจนาคพันธุ์, 2545 : 23)

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแพรงภูธรในขณะนั้น เป็นตึกแถวสูงสองชั้นโอบล้อมสถานีอนามัยซึ่งเป็นที่ตั้งของตัวตึกเดิม โดยตึกแถวบริเวณริมถนนแพรงภูธร⁹ จะหันด้านหลังชนกับ ตึกแถวบริเวณถนนริมบำรุงเมือง ถนนอัษฎางค์และถนนตะนาว มีทางเดินด้านหลังเพื่อเป็นทางหนีไฟ และที่ซักล้าง (มรว.แฉ่งน้อย ศักดิ์ศิริ, 2534 : 127)

พื้นที่ที่ 2 แพรงนรา บริเวณพื้นที่วังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์¹⁰ จังหวัดประทับมีอาณาเขตต่อจากวังกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ด้านทิศเหนือ เมื่อมีการตัดถนนอัษฎางค์เลียบบคลองคูเมืองเดิม กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ได้โปรดให้มีการการตัดถนนผ่านกลางพื้นที่วังและสร้างตึกแถวสองชั้น (เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน) ตลอดสองฝั่งถนนเรียกว่า ถนนแพรงนรา เพื่อให้คนเช่าทำการค้าหรือพักอาศัย ตัวตึกหันตั้งอยู่กึ่งกลางบริเวณตึกแถวฝั่งเหนือของแพรงนรามิเนื้อที่ประมาณครึ่งหนึ่งของถนนแพรงนราฝั่งเหนือไปจนถึงถนนอัษฎางค์ ด้านหลังของวังเป็นที่ว่างขนาดใหญ่เขตวังกรมหลวงสรรพศาสตร์ฯ ประกอบด้วยตัวตึก บ้านพักของมหาดเล็ก ข้าราชการบริวารและพื้นที่โล่ง (กาญจนาคพันธุ์, 2545 : 25) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในบริเวณแพรงนรา มีลักษณะเป็นแนวยาวขนานไปกับถนน ไม่โอบล้อมพื้นที่ว่างตรงกลางเหมือนแพรงภูธร ตึกแถวทั้งสองฝั่งหันหน้าสู่ถนนแพรงนรา มีช่องว่างเป็นทางเดินแคบ ๆ คั่นระหว่างตึกแถวฝั่งใต้ติดกับตึกแถวแพรงภูธร (ภาพประกอบที่ 5.8)

⁸ คลองคูเมืองเดิม

⁹ เป็นตึกแถวแบบสิงคโปร์ มีความสูงสองชั้น โครงสร้างแบบกำแพงรับน้ำหนัก มีหน้าต่างเล็ก ๆ ชุ่มประตูปิด

¹⁰ ทรงรับราชการในกรมพระคลังมหาสมบัติ ตำแหน่งรองเสนาบดีพระนามเดิม พระองค์เจ้าชายวรวรรณากร ต้นราชสกุลวรวรรณ ณ อยุธยา เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 และเจ้าจอมมารดาเขียน

ภาพประกอบที่ 5.8 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานและสภาพอาคารในพื้นที่แพ่งภูธร และพื้นที่แพ่งนรา สมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2453)

ที่มา : กาญจนาคพันธ์. กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้. กรุงเทพฯ :สำนักพิมพ์สารคดี, 2545.

พื้นที่ที่ 3 แพ่งสรรพศาสตร์ บริเวณพื้นที่วังกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ¹¹

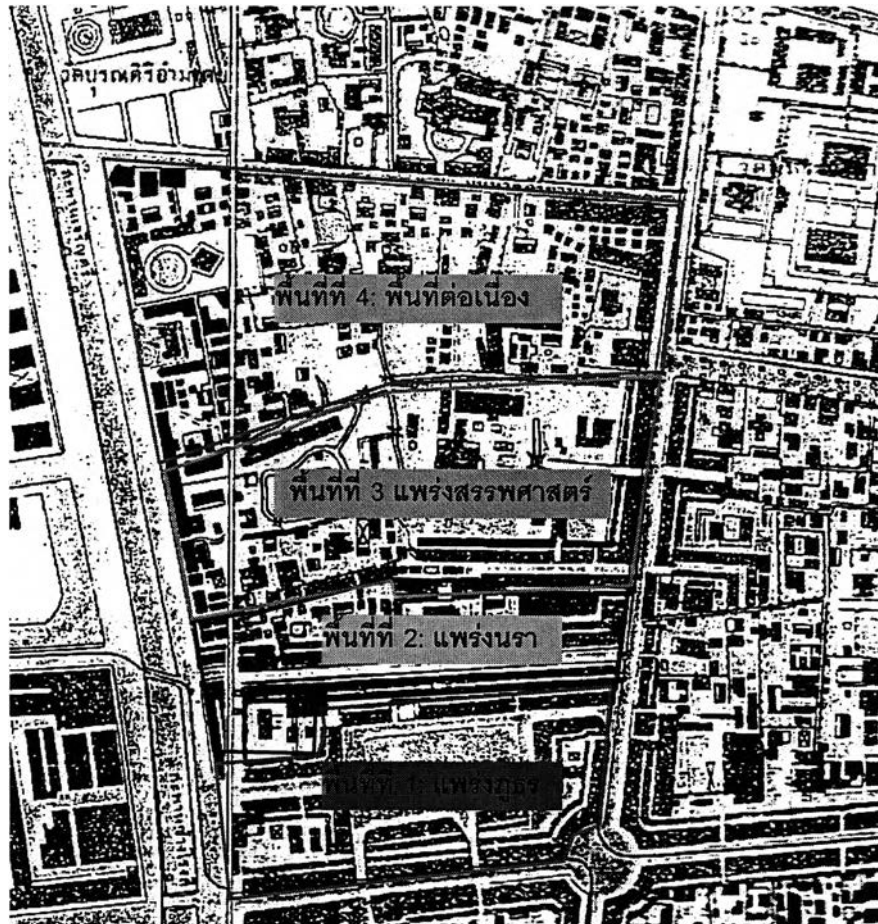
วังที่ประทับมีเขตติดต่อกับวังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ มีพื้นที่ครอบคลุมตรอกกำปะนี มีตัวพระตำหนักอยู่ตรงกลางพื้นที่ หันหน้าสู่ถนนตะนาว มีถนนแยกจากถนนตะนาวเข้าสู่ตัวตำหนัก มีบ้านไม้ขนาดใหญ่ และขนาดเล็กหลายหลังล้อมรอบตัวตำหนัก มีตึกแถวสูงสองชั้นในพื้นที่วัง บริเวณริมถนนบ้านตะนาวยาวไปจนถึงศาลเจ้าพ่อเสือมีตรอกพ่อเสือคั่นระหว่างพื้นที่วังและพื้นที่ศาลตึกแถวบริเวณริมถนนตะนาวเป็นที่ตั้งของห้างแกรเลิต (F. Grahlert & Co. Jewellers) ซึ่งอยู่บริเวณทางเข้าตรอกกำปะนี สำหรับบริเวณสองฝั่งของตรอกกำปะนี มีลักษณะเป็นเรือนแถวไม้ซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกช่างทองของห้างและของกรมหลวงสรรพศาสตร์ฯ (ภาพประกอบที่ 5.9)

เมื่อกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจสิ้นพระชนม์ (พ.ศ. 2462) ตรงกับปลายรัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2453-2468) ทายาทได้ขายที่ดินบริเวณวังทั้งหมดให้กับเอกชน ในลักษณะการเข้าหุ้นซื้อเป็นที่ดินผืนใหญ่จากนั้นได้ทำการรื้อตัวตำหนักออกทั้งหมด แล้วสร้างถนนตรงต่อจากถนนที่แยกออกจากถนนตะนาวเข้าสู่ตัวตำหนักเดิม ไปออกถนนอัษฎางค์ เรียกว่า ถนนแพ่งสรรพศาสตร์ พื้นที่ภายในเขตวังทั้งหมด รวมทั้งพื้นที่ด้านหลังตึกแถวบริเวณริมถนนตะนาวซึ่งเป็นที่ตั้งของห้างแกรเลิตจากเดิมที่เป็นที่ดินผืนใหญ่ ถูกตัดแบ่งออกเป็นแปลงๆ ออกขาย มีการปลูกสร้าง

¹¹ พระนามเดิมพระองค์เจ้าชายทองแถม ถวัลยวงศ์ ต้นราชสกุลทองแถม เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 และเจ้าจอมมารดาสังวาลย์

ปัจจุบันคือตรอกช่างทอง

อาคารบ้านเรือน ทั้งที่เป็นเดี่ยวขนาดใหญ่ มีบริเวณสวนงาม และที่เป็นบ้านเช่าไม้ เรือนแถวไม้ให้คนเช่าพักอาศัยกระจุกตัวเป็นหย่อม ๆ (กาญจนาคพันธุ์, 2545 : 24-29, 31) ดังนั้นลักษณะการตั้งถิ่นฐานของแพ่งสรรพศาสตร์ในยุคนี้จึงมีลักษณะเป็นบ้านเดี่ยว และเรือนแถวตั้งอยู่บริเวณริมสองฝั่งถนนแพ่งสรรพศาสตร์ ไม่ได้เป็นตึกแถวอย่างเช่นในพื้นที่บริเวณแพ่งภูธร และแพ่งนรา

ภาพประกอบที่ 5.9 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานและสภาพอาคารในพื้นที่ ปี พ.ศ. 2464

ที่มา : ดัดแปลงจากแผนที่เก่า มาตรฐาน 1: 5000 กรมแผนที่ทหาร, กระทรวงกลาโหม: 2473

พื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง จากภาพประกอบที่ 5.10 บริเวณพื้นที่ต่อเนื่องละแวกย่านสามแพ่ง ในยุคนี้ยังคงมีลักษณะการตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวบริเวณริมถนนอัษฎางค์ และถนนตะนาว พื้นที่ด้านในมีลักษณะเป็นบ้านเดี่ยวกระจายอยู่ทั่วบริเวณ บริเวณศาลเจ้าพ่อเสือริมถนนบุญศิริ และถนนตะนาว มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานเป็นเรือนแถวไม้ขนานเป็นแนวยาวไปตามถนน และมีบ้านเดี่ยว อยู่ด้านหลังเรือนแถวไม้ มีการขุดคูส่งน้ำเพื่อการอุปโภคเข้ามาสู่ตัวบ้านที่มีขนาดใหญ่ และบริเวณที่มีบ้านเรือนหนาแน่น

(4.) ลักษณะการใช้ประโยชน์อาคาร

ในยุคนี้การใช้ประโยชน์อาคารเริ่มมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไป มีการแยกที่ทำงานประเภทสถานที่ราชการออกจากพระบรมมหาราชวัง วังที่ประทับ และจากบ้านเรือนข้าราชการ ขุนนางคนสำคัญ โดยการสร้างสถานที่ราชการขึ้นแทนที่ วังและบ้านเรือนขุนนางข้าราชการ มีลักษณะการใช้ประโยชน์เพื่อการพักอาศัยเพียงอย่างเดียวมากขึ้น

สำหรับอาคารที่พักอาศัยประเภทตึกแถว มีลักษณะการใช้ประโยชน์เพื่อการอยู่อาศัยชั้นบนและค้าขายชั้นล่างเป็นส่วนใหญ่โดยเฉพาะตึกแถวบริเวณริมถนนสายสำคัญ ที่มีการสัญจรผ่านของผู้คนจำนวนมาก หรือเป็นถนนที่ตัดผ่านชุมชนที่มีความหนาแน่น หรือย่านการค้าสำคัญของเมือง สำหรับตึกแถวที่อยู่ริมถนนสายรองลงมาจะมีลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารเพื่อการพักอาศัยแต่เพียงอย่างเดียวเป็นส่วนมาก

พื้นที่ที่ 1 แพร่งภูธร ตึกแถวบริเวณริมถนนแพร่งภูธรทั้งสองฝั่งมีลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารเพื่อการพักอาศัยเป็นหลัก จะมีการค้าปะปนอยู่บ้างเพียง 2-3 ห้องเท่านั้น สำหรับตึกแถวบริเวณริมถนนบำรุงเมือง ถนนตะนาว และถนนอัษฎางค์ มีลักษณะการใช้ประโยชน์เพื่อการพักอาศัยและพาณิชยกรรมเกือบทั้งหมด

พื้นที่ที่ 2 แพร่งนรา ตึกแถวริมสองฝั่งถนนแพร่งนรา มีลักษณะเพื่อการพักอาศัยเป็นหลัก จะมีการพักอาศัยและประกอบพาณิชยกรรมในอาคารเดียวกันเฉพาะตึกบริเวณที่เป็นหัวมุมถนนติดกับถนนตะนาว

พื้นที่ที่ 3 แพร่งสรรพศาสตร์ มีลักษณะเป็นอาคารบ้านเรือนเพื่อการพักอาศัยเกือบทั้งหมด ยกเว้นตึกแถวบริเวณริมถนนตะนาวบางส่วนมีการพักอาศัยและพาณิชยกรรมในอาคารเดียวกัน

พื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง มีลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารบริเวณริมถนนสายหลักของย่าน ได้แก่ ถนนตะนาว ถนนบุญศิริ และถนนอัษฎางค์เพื่อการพักอาศัยและพาณิชยกรรมมากขึ้น

ในยุควัฒนธรรมตะวันตก ลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารในพื้นที่ย่านสามแพร่งทั้ง 4 พื้นที่ มีลักษณะที่ไม่แตกต่างกันมากนัก กล่าวคือ ส่วนใหญ่จะเป็นการใช้ประโยชน์อาคารเพื่อการอยู่อาศัยของกลุ่มขุนนาง ข้าราชการที่ทำงานในสถานที่ราชการ และวังในพื้นที่โดยรอบ ทั้งที่เป็นบ้านเดี่ยวมีบริเวณ ดึกแถวและเรือนแถวไม้ การใช้ประโยชน์อาคารเพื่อการอยู่อาศัยและประกอบธุรกิจการค้าจะกระจุกตัวอยู่หนาแน่นในพื้นที่แพร่งภูธร และแพร่งนรา ซึ่งมีลักษณะอาคารเป็นดึกแถวสองชั้น ตามแบบอย่างสิงคโปร์ โดยเฉพาะพื้นที่แพร่งภูธร บริเวณริมถนนบำรุงเมือง ที่เป็นย่านการค้าสินค้านำเข้าจำต่างประเทศ มีลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารเพื่อการอยู่อาศัยชั้นบน และทำธุรกิจการค้าชั้นล่าง

(5.) เส้นทางสัญจร

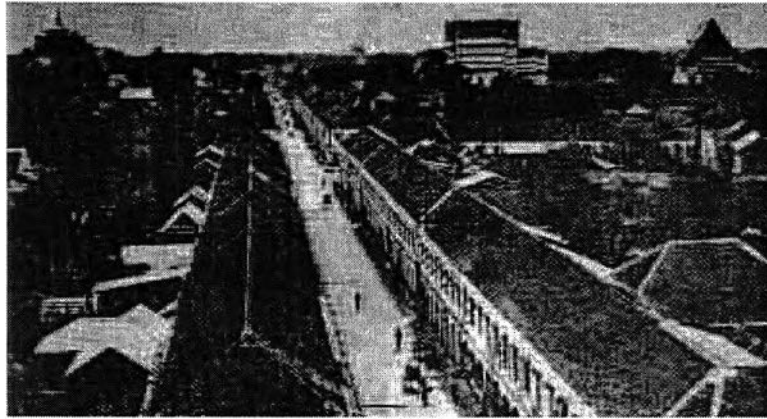
ถนนแพร่งภูธร ถนนแพร่งนรา และถนนแพร่งสรรพศาสตร์ เป็นถนนสายหลักที่ใช้สัญจรภายในพื้นที่ มีการสร้างถนนเพิ่มเติมในบริเวณพื้นที่ละแวกต่อเนื่องกับย่าน คือ ถนนบุญศิริ¹² เพื่อเชื่อมถนนอัษฎางค์ และถนนตะนาว ในรัชกาลที่ 5 มีการสร้างสะพานหกหน้ากระทรวงมหาดไทย และกระทรวงกลาโหมข้ามคลองคูเมืองเดิม ด้านตะวันตกของย่านสามแพร่ง ถนนที่สำคัญสำหรับย่านสามแพร่งที่มีการสร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้คือ ถนนอัษฎางค์

สำหรับถนนตะนาว และถนนบำรุงเมือง(ถนนเสาชิงช้า)¹³ ที่มีการปรับปรุงให้กว้างขวางขึ้น และสร้างดึกแถวบริเวณริมสองฝั่งถนนตามแบบอย่างดึกแถวในประเทศ สิงคโปร์¹⁴ (ภาพประกอบที่ 5.10)(มรว.หญิงแตงน้อย ศักดิ์ศิริ และคณะ, 2535 : 271, 420) ผลกระทบจากการขยายถนนบำรุงเมืองให้กว้างเพื่อเป็นทางรถและสร้างดึกแถวริมถนนในรัชกาลนี้ ทำให้ศาลเจ้าพ่อเสือซึ่งเดิมตั้งอยู่ริมถนนบำรุงเมือง ถูกย้ายไปสร้างใหม่ที่พระราชทานใหม่ริมถนนตะนาว ใกล้วัดมหรณพาราม ซึ่งเป็นที่ตั้งศาลเจ้าพ่อเสือในปัจจุบัน

¹² ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถนนบุญศิริมีชื่อว่าวัดศิริ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารหมายเลขรล.ผ. 025/1) ต่อมาในรัชกาลที่ 6 ถนนสายดังกล่าวมีชื่อว่าถนนวัดศิริมาตย์(จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, แผนที่มาตราส่วน 1:5000 พ.ศ. 2464)

¹³ โปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงเส้นทางสัญจรทางบกที่มีอยู่เดิมให้กลายเป็นถนนที่มีระเบียบแบบแผน โครงการเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2406 โดยปรับปรุงเส้นทางสัญจรทางบกเดิมจากถนนสนามไชย ผ่านเสาชิงช้าไปจนถึงประตูสำราญราษฎร์ ต่อมาราษฎรปลูกห้องแถว ดึกแถว ร้านโรงสำหรับทำการค้าและให้เช่าอาศัยบริเวณสองข้างถนน (เรื่องเดียวกัน : 420)

¹⁴ มีลักษณะเป็นอาคารดึกแถวชั้นเดียว หรือเป็นดึกแถวที่ชั้นล่างเป็นทางเดิน (Arcade) ติดต่อกันตลอด เป็นทางเดินหน้าร้านที่ลูกค้าไม่ต้องลงมาเดินที่ถนน(มรว. แตงน้อย ศักดิ์ศิริ, 2534 : 127)

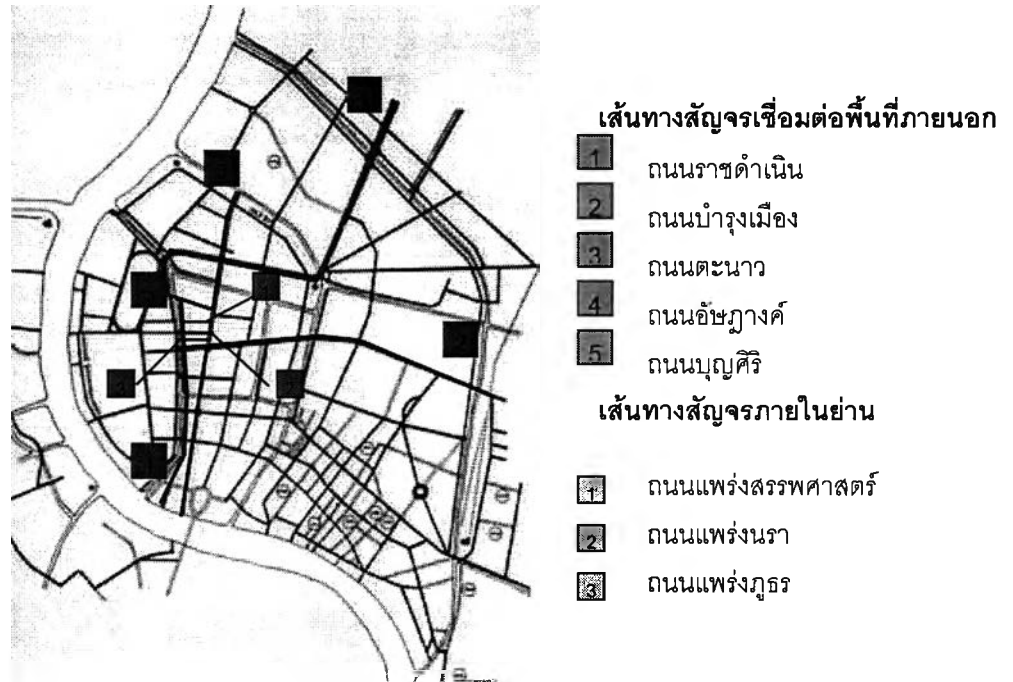
ภาพประกอบที่ 5.10 แสดงถนนบำรุงเมือง และอาคารริมสองฝั่งถนน สมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2453)
ที่มา : กาญจนาคพันธ์. กรุงเทพฯเมื่อวานนี้. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, 2545.-

ถนนสายสำคัญอีกสายหนึ่งที่สร้างขึ้นในรัชกาลนี้และในเวลาต่อมา ถนนสายดังกล่าวได้มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของย่านสามแพร่ง คือ ถนนราชดำเนินที่ถูกสร้างขึ้นตามแบบอย่างถนนของเอลิเซ (Champs Elysees Boulevard) ในกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เพื่อเชื่อมต่อระหว่างพระราชวังดุสิตกับพระบรมมหาราชวัง ในปี พ.ศ. 2442 ตามแบบฉบับถนนในประเศยุโรป แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ ถนนราชดำเนินตอนนอก¹⁵ ถนนราชดำเนินกลาง¹⁶ และถนนราชดำเนินใน¹⁷ (มรว. แม่จ้อย ศักดิ์ศิริ และคณะ, 2535 : 277) มีตรอกเล็ก ๆ เชื่อมต่อถนนภายในพื้นที่ย่าน นอกจากนี้เส้นทางสัญจรแล้วในยุคนี้มึระบบการสัญจรผ่านพื้นที่ย่านเพิ่มขึ้น ได้แก่ รถราง รถยนต์โดยสารเทียมม้า และรถลาก โดยเฉพาะรถลากพื้นที่บริเวณย่านสามแพร่งถือได้ว่าเป็นศูนย์รวมของรถลากที่สำคัญแห่งหนึ่งในเขตพระนครในสมัยนั้น โดยเฉพาะบริเวณริมถนนตะนาวและถนนบำรุงเมือง ซึ่งเป็นถนนที่มีรถรางวิ่งผ่าน (กระซอชยชูลี กิมังสวัสดิ์, สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2546) ทำให้การคมนาคมระหว่างย่านสามแพร่งกับพื้นที่โดยรอบขณะนั้นสะดวกสบายมากยิ่งขึ้นทั้งทางบกและทางน้ำ (ภาพประกอบที่ 5.11)

¹⁵ ตั้งแต่หน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมพระราชวังดุสิต ตรงมายังประตูพุดธิบาท

¹⁶ เริ่มต้นต่อมาจากถนนราชดำเนินนอกที่เชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศหักเลี้ยวขึ้นมาจนถึงเชิงสะพานผ่านพิภพลีลา

¹⁷ ต่อมาจากถนนราชดำเนินกลางหักเลี้ยวมาตามแนวท้องสนามหลวงจนถึงมุมพระบรมมหาราชวังที่บ่อมเผด็จ
ดัสกร เป็นจุดบรรจบของถนน 3 สาย อ ถนนหน้าพระลาน ถนนราชดำเนิน และถนนสนามไชย

ภาพประกอบที่ 5.11 แสดงเส้นทางสัญจรที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา สมัยวัฒนธรรมตะวันตก
ที่มา : แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี , รศ.มรว. และคณะ. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

5.2.2 ลักษณะเศรษฐกิจและสังคม

(1.) กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ยุควัฒนธรรมตะวันตกนี้เริ่มมีกิจกรรมพาณิชยกรรมการค้าและการบริการ บริเวณตลาดศาลเจ้าพ่อเสือ และในตึกแถวริมถนนบำรุงเมืองซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของย่านการค้าสี่กั๊กเสาชิงช้า ทั้ง 2 บริเวณนี้มีลักษณะเป็นขั้วกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่ย่านสามแพร่ง โดยตลาดศาลเจ้าพ่อเสือ มีลักษณะเป็นตลาดสดที่จำหน่ายสินค้าอุปโภค บริโภคที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน ในขณะที่ย่านสี่กั๊กเสาชิงช้ามีลักษณะเป็นย่านจำหน่ายสินค้าคุณภาพดี มีราคาแพง นำเข้าจากต่างประเทศโดยเฉพาะประเทศในกลุ่มอาหรับ จะมีสินค้าที่นำเข้าจากยุโรป และประเทศจีนอยู่บ้าง แต่มีจำนวนร้านไม่มากเหมือนอย่างร้านริมถนนบำรุงเมืองบริเวณตั้งแต่สี่กั๊กเสาชิงช้าไปจนถึงตลาดเสาชิงช้า และบริเวณเจริญกรุง ถนนเฟื่องนคร

พื้นที่ที่ 1 บริเวณแพรงภูธร ตึกแถวริมถนนบำรุงเมือง ห้างร้านที่มีชื่อเสียงในบริเวณนี้ ตั้งแต่ลงสะพานช้างโรงสี ได้แก่ ห้างแบดแมน ขายของฝรั่งทั้งหมด รวมทั้งตัดเสื้อสูทต่าง ๆ ห้างแขกเปอร์เซีย ขายเสื้อผ้า และของใช้เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ราคาแพง ห้างปิโรซาเอฟ. มามา และห้างซีปาปายาโนบุโลชขายบุหรี่ยี่ห้อต่างประเทศ ห้างจินวาลา ร้านขายใบชาจีนอังกิว๊กี่ ห้าง เอส.ที.แมน ขายนาฬิกา เป็นต้น ในยุคนี้ไม่มียานการค้าที่ใดในพื้นที่เขตพระนครที่มีการรวมกลุ่มของกิจกรรมการค้าสินค้านำเข้าจากต่างประเทศ ราคาแพง คุณภาพดีเหมือนอย่างในย่านสี่กั๊กเสาชิงช้า ในยุคนี้(กาญจนาคพันธุ์, 2545 : 103-109)

พื้นที่ที่ 2 บริเวณแพรงนรา ในปี พ.ศ. 2440 เป็นต้นมาภายในพื้นที่ย่านสามแพรงเริ่มมีการขยายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ดังจะเห็นได้จากในพื้นที่ที่ 2 บริเวณแพรงนราเริ่มมีห้าง ร้านในพื้นที่ ได้แก่ ร้านสิงคโปร์ไฮเต็ล ซึ่งมีลักษณะเป็นร้านอาหารแขกและอาหารฝรั่ง จำหน่ายสินค้านำเข้า คุณภาพดี ราคาแพงจากเปอร์เซียและยุโรป ร้านขายของแห้ง ร้านถ่ายรูป และร้านทำฟันแบบสมัยใหม่ นอกจากนี้ พื้นที่แพรงนรายังมีโรงละครห้องแห่งแรกขึ้นในประเทศไทย สร้างโดยกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ มีชื่อว่า โรงละครห้องปริดาลัย เปิดแสดงเวลา กลางคืนทุกวันเสาร์และอาทิตย์ ด้วยความสามารถในการขับร้องของตัวละครที่เล่น บทละครและเพลงที่ไพเราะเป็นเอกลักษณ์ของโรงละครปริดาลัยทำให้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันทั่วไป แม้กระทั่งรัชกาลที่ 5 ยังเคยเสด็จมาทอดพระเนตรหลายครั้ง สร้างความศรัทธามีชีวิตชีวาให้กับแพรงนราในยามค่ำคืนเป็นอย่างมาก (เรื่องเดียวกัน : 40-51,167)

พื้นที่ที่ 3 บริเวณแพรงสรรพศาสตร์ก่อนที่กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจจะสิ้นพระชนม์ มีกิจการทำทองและเครื่องประดับบริเวณตึกแถวริมถนนตะนาว คือ ห้างแกรเลิต ซึ่งเป็นห้างทำทองของชาวเยอรมัน ซึ่งนอกจากจะทำทองรูปพรรณ หรือทำเครื่องประดับจำหน่ายเองแล้ว ยังรับทำให้กับกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ เนื่องจากพระองค์ทรงรับราชการในตำแหน่งช่างทองหลวง จึงอาจมีการสั่งทำทองในรูปแบบต่าง ๆ จากห้างดังกล่าวด้วย

หลังจากที่พระองค์สิ้นพระชนม์ ได้มีการตัดแบ่งที่ขายให้แก่เอกชน ห้างแกรเลิตเลิกกิจการ กลุ่มช่างทำทองซึ่งเคยอยู่อาศัยในบริเวณดังกล่าวต้องย้ายออกไป ทำให้พื้นที่บริเวณแพรงสรรพศาสตร์มีลักษณะเป็นที่ตั้งของชุมชนพักอาศัยมาโดยตลอด จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2500 จึงเริ่มมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นบนพื้นที่ ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดต่อไป

พื้นที่ที่ 4 บริเวณพื้นที่ต่อเนื่องจากแพ่งสรรพศาสตร์ขึ้นมาจนจดถนนบุญศิริ มีการกระจุกตัวของกิจกรรมในชุมชนบริเวณศาลเจ้าพ่อเสือ ซึ่งมีอาชีพค้าขายสินค้าที่เกี่ยวข้องกับศาลเจ้าพ่อเสือ ตลาดศาลเจ้าพ่อเสือ และเป็นสินค้าเบ็ดเตล็ดซึ่งมีเพียงไม่กี่เจ้า เนื่องจากส่วนใหญ่จะมีอาชีพรับจ้าง หรือรับราชการ (ผู้ประกอบการค้าบริเวณศาลเจ้าพ่อเสือ, สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2546)

(2.) การประกอบอาชีพ

ในสมัยนี้พื้นที่บริเวณแนวคลองคูเมืองเดิมถึงแนวคลองรอบกรุง มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของราษฎรที่เป็นขุนนาง ข้าราชการ และราษฎรเป็นส่วนใหญ่ (แน่งน้อย ศักดิ์ศิริ, มรว.และคณะ, 2535 หน้า 232.) พื้นที่ย่านสามแพร่งซึ่งเป็นชุมชนที่พักอาศัยของข้าราชการมาแต่เดิมตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์

จากภาพประกอบที่ 5.4 แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ละแวกต่อเนื่องกับพื้นที่ย่านสามแพร่งในสมัยวัฒนธรรมตะวันตกนี้ เป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการที่สำคัญหลายแห่ง ซึ่งสถานที่ราชการเหล่านี้ได้แยกออกมาจากหน่วยงานเดิมที่ตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง หรือวังที่ประทับของเจ้านายที่อยู่ในเขตพระนคร พื้นที่ย่านสามแพร่งจึงยังคงมีลักษณะเป็นชุมชนข้าราชการ ที่ประกอบไปด้วยกลุ่มข้าราชการ ขุนนาง และข้าราชการบริพารที่ทำงานอยู่ในหน่วยงานเหล่านี้ กลุ่มประชากรที่มีอาชีพค้าขายหรือให้บริการจะกระจุกตัวกันอยู่ในพื้นที่แพร่งภูธรบริเวณริมถนนบำรุงเมือง หรือย่านสี่กั๊กเสาชิงช้า และริมถนนตะนาว ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมหลัก และมีรถรางวิ่งผ่าน

พื้นที่ที่ 1 พื้นที่แพร่งภูธร บริเวณตึกแถวริมถนนแพร่งภูธร จากหลักฐานพบว่าประมาณ ปี พ.ศ. 2450 เป็นที่พักอาศัยของ ข้าราชการ ข้าราชการบริพาร ที่ทำงานในวัง และสถานที่ราชการที่อยู่โดยรอบ (คุณกระซอชอุลี กิมังค์สวัสดิ์, สัมภาษณ์ 18 สิงหาคม 2546.) ดังปรากฏหลักฐานผู้ที่อยู่อาศัย ได้แก่ พระยาวิจิตรวิทยาการ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบ สำหรับตึกแถวบริเวณริมถนนบำรุงเมือง หรือย่านสี่กั๊กเสาชิงช้า นั้น ผู้ที่อยู่อาศัยในบริเวณดังกล่าวมีอาชีพทำการค้าทั้งหมด (กาญจนาคพันธ์, 2545: 23, 103-109, 149)

พื้นที่ที่ 2 บริเวณแพ่งนรา ชุนวิจิตรมาตราได้เขียนเล่าถึงลักษณะการประกอบอาชีพของชุมชนที่พักอาศัยอยู่ในพื้นที่แพ่งนรายุคนี้ว่า

“...ถัดมาเป็นที่อยู่ของคนโคราช...เป็นคนขับรถรางราวสักปีหนึ่งก็ได้เลื่อนขั้นเป็นนายตรวจ...ต่อมาเป็นที่อยู่ของพลตระเวน(คือตำรวจ)...คนดังกล่าวเป็นคนอาศัยอยู่มานาน...กับมีอาชีพอื่นได้อีกอยู่ห้องสุดท้ายทางด้านถนนแพ่งนรา อาคนนี้เคยทำราชการที่กองลหุโทษถนนหน้าหับเมย...ห้องหนึ่งเป็นที่อยู่ของครูโรงเรียนปทุมมหาธาค...ส่วนทางด้านซ้ายของถนนแพ่งนราต่อจากถนนตะนาวเข้าไปเป็นตึกแถวเหมือนฝั่งขวาเหมือนกัน...ราวห้องที่ห้าหรือที่หก เป็นหญิงแก่คนหนึ่งอยู่...เมื่อยังสาวเคยอยู่ในพระบรมมหาราชวัง

...ต่อไปเป็นตึกนายรัตนมีสองห้อง เป็นผู้ถ่ายรูปนักโทษ...แล้วล้างรูปส่งเข้าใจว่ากระทรวงมหาดไทย...จากตึกนายรัตนไป เป็นตึกที่อยู่ของครูชื่อกิมเอียง เป็นครูสอนภาษาอังกฤษ...ต่อไปจะเป็นตึกใครจำไม่ได้ จนถึงตึกปลัดกรมในเสด็จในกรมพระนราธิปฯ...ห้องอยู่ตรงกันข้ามกับประตูวัง...ต่อไปจะเป็นที่อยู่ใครจำไม่ได้ จนไปถึงบ้านหลังใหญ่อยู่จุดถนนอัษฎางค์ บ้านนั้นเข้าใจว่าอยู่เขตวังเสด็จในกรม...” (เรื่องเดียวกัน, 2545 หน้า 45-51.)

แสดงให้เห็นว่าชุมชนในพื้นที่สวนใหญ่มีอาชีพเป็นขุนนาง ข้าราชการ ข้าราชการบริพารและราษฎรทั่วไปซึ่งทำงานในสถานที่ราชการที่ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียง และในกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ สำหรับผู้ที่ประกอบธุรกิจการค้าในแพ่งนรายุคนี้มีน้อยมาก

พื้นที่ที่ 3 บริเวณแพ่งสรรพศาสตร์ สามารถแบ่งกลุ่มอาชีพของชุมชนในพื้นที่แพ่งสรรพศาสตร์ได้ตามช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ได้ 2 ช่วงเวลา คือ

ช่วงที่หนึ่ง ระหว่างปี พ.ศ.2394-2462 วงกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจยังคงมีอยู่การประกอบอาชีพของชุมชนในพื้นที่มีสองกลุ่มหลัก คือ กลุ่มที่ทำงานเป็นช่างทองให้แก่กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ และในห้างแกรลิต เป็นลักษณะของชุมชนช่างทำทอง และกลุ่มที่เป็นข้าราชการในเสด็จในกรม

ช่วงที่สอง หลังจากปี พ.ศ. 2462 เป็นต้นมาเมื่อกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจสิ้นพระชนม์ ได้มีการตัดแบ่งที่ดินบริเวณวังทั้งหมดขายให้แก่เอกชน ผู้ที่ซื้อที่ดินส่วนใหญ่เป็นกลุ่มขุนนางและข้าราชการในระดับสูง ได้แก่ บ้านหลวงชัยอาญา บ้านขุนนอกราชการ บ้านของหลวง บ้านสกุลยมจินดา บ้านพระยารามจัตุรงค์ ดันสกุลเขมะโยธิน บ้านขุนวิจิตรมาตรา ดังที่ขุนวิจิตรมาตราได้เขียนบรรยายถึงพื้นที่บริเวณแพ่งสรรพศาสตร์ในปี พ.ศ. 2464 ว่า

“...สรุปความว่าครั้งหนึ่งของถนนแพ่งสรรพศาสตร์ออกมาทางถนนตะนาวส่วนมากเป็นบ้านใหญ่ ๆ ของผู้มีชื่อ อีกครั้งหนึ่งไปออกถนนอัษฎางค์ส่วนมากเป็นเรือนไม้ห้อยม ๗ ให้เช่าเป็นหลัง ๆ กับมีห้องแถวไม้ยาวตลอด...” (เรื่องเดียวกัน: 29-31)

พื้นที่ที่ 4 ชุมชนในพื้นที่ต่อเนื่อง ในยุคนี้ ส่วนใหญ่มีอาชีพรับราชการ เป็นขุนนางระดับสูงในขณะนั้น ดังมีรายชื่อขุนนาง ข้าราชการที่ได้รับพระราชทานที่หรือชื่อที่พักอาศัยอยู่ในพื้นที่ย่านสามแพ่ง บริเวณพื้นที่ต่อเนื่อง ดังนี้

พระพินิจวรรณการ (แสง สาลิตุล) ซึ่งเป็นเลขานุการของสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณซอยใกล้วัดบูรณะศิริมาตยารามและใกล้ศาลเจ้าพ่อเสือ

หลวงศรีสุรางค์วรามาตย์ (เปี่ยม มิตินทจินดา) ทนายความ มีบ้านไม้ในที่ดินบริเวณริมถนนอัษฎางค์

หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ปวน อินทวงค์) ซึ่งเป็นผู้ดูแลและพิพิธภัณฑ์ พักอาศัยอยู่ที่เรือนไม้ในที่ดินบริเวณใกล้ถนนอัษฎางค์ (ขุนวิจิตรมาตรา อ้างถึงใน แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2325 หน้า 234.)

(3.) การรวมกลุ่มทางสังคม

ประมาณปี พ.ศ. 2450 – 2460 หลังจากที่พื้นที่ซึ่งเป็นกลุ่มวังหลวงในพื้นที่ย่านสามแพ่ง ได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นตึกแถวเพื่อการพักอาศัยและพาณิชย์กรรม จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้สูงอายุในพื้นที่ พบว่ามีการอพยพย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐาน สำหรับประชากรทั้งที่เคยพักอาศัยอยู่ในพื้นที่ย่านสามแพ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พื้นที่ใกล้เคียงกับย่านสามแพ่ง และจากต่างจังหวัด ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นชาวไทยเกือบทั้งหมด กระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา เริ่มมีชาวไทยเชื้อสายจีนเข้ามาอยู่ในพื้นที่มากขึ้น ทั้งที่มาจากชุมชนชาวจีนในพื้นที่ใกล้เคียง ต่างจังหวัด และประเทศจีน ส่วนใหญ่จะมีอาชีพรับจ้างทั่วไป ทั้งหาบน้ำ ลากรถ รับหิ้วถังถ่ายของเสีย (เรื่องเดียวกัน, หน้า 198-199, 205)

พื้นที่ที่ 1 แพร่งภูธร ลักษณะชุมชนในพื้นที่แพร่งภูธร บริเวณริมถนนบำรุงเมือง หรือที่เรียกว่าย่านสี่กั๊กเสาชิงช้า มีลักษณะเป็นชุมชนพาณิชย์กรรมที่สำคัญตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นแขกเปอร์เซียเกือบทั้งหมดมีชาวจีนเป็นส่วนน้อย (เรื่องเดียวกัน, หน้า 104.) ในขณะที่ชุมชนที่พักอาศัยในตึกแถวริมถนนแพร่งภูธรส่วนใหญ่เป็นชาวไทย เป็นชุมชนที่อยู่ร่วมกันระหว่างกลุ่ม

ที่มีระดับรายได้สูงและระดับรายได้ปานกลางจนถึงต่ำ โดยกลุ่มผู้ที่มีฐานะรายได้สูงอยู่ในกลุ่มพ่อค้าบริเวณริมถนนบำรุงเมือง และกลุ่มขุนนาง ข้าราชการ ขุนนางระดับสูงส่วนมากอยู่อาศัยในบ้านเดี่ยวมีบริเวณ ในขณะที่ราษฎร และข้าราชการบริพารระดับล่าง พักอาศัยในตึกแถว ส่วนใหญ่มีฐานะปานกลาง จนถึงต่ำ เนื่องจากมีการย้ายห้องหนีเมื่อถึงกำหนดจ่ายค่าเช่า เพื่อที่จะได้ไม่ต้องชำระเงิน (คุณกระซอชชูลี กิมังคสวัสดิ์, สัมภาษณ์ 18 สิงหาคม 2546) การเปลี่ยนห้องพักได้อย่างอิสระ แสดงว่าชุมชนที่อยู่อาศัยอยู่ในตึกแถวด้านในมีความหนาแน่นน้อยกว่าบริเวณริมถนนบำรุงเมือง

ลักษณะชุมชนในพื้นที่แพ่งนครในยุคนี้สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่พักอาศัยอยู่ในพื้นที่แต่ทำงานนอกพื้นที่ และกลุ่มที่พักอาศัยและทำงานอยู่ในพื้นที่ โดยจะมีลักษณะการเกาะกลุ่มแยกออกจากกันค่อนข้างชัดเจน โดยกลุ่มที่พักอาศัยในพื้นที่แต่ทำงานนอกพื้นที่จะพักอาศัยอยู่ในพื้นที่ด้านในบริเวณริมถนนแพ่งนคร และกลุ่มที่พักอาศัยและทำงานในพื้นที่ ซึ่งเป็นกลุ่มพ่อค้าจะพักอาศัยและทำการค้าบริเวณริมถนนบำรุงเมือง

พื้นที่ที่ 2 แพ่งนคร ชุมชนในพื้นที่แพ่งนครมีพัฒนาการยาวนานกว่าชุมชนในพื้นที่แพ่งนคร และแพ่งสรรพศาสตร์ คนในชุมชนจะมีความรู้จักสนิทสนมกันเป็นอย่างดี มีการอยู่ร่วมกันระหว่างผู้ที่มีฐานะดีรายได้สูง และผู้ที่มีรายได้ปานกลางถึงค่อนข้างต่ำ เนื่องจากผู้ที่พักอาศัยมีทั้งเจ้านาย ข้าราชการ ขุนนางระดับค่อนข้างสูง ผู้ประกอบธุรกิจการค้าที่มีชื่อ และกลุ่มลูกจ้าง คนงาน ที่มีรายได้น้อย โดยผู้ที่พักอาศัยอยู่ในพื้นที่เกือบทั้งหมดเป็นคนไทย มีชาวจีนและแขกเปอร์เซียอยู่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ชุนวิจิตรมาตราได้บรรยายถึงชุมชนที่พักอาศัยอยู่ในแพ่งนคร ประมาณ ปี พ.ศ. 2446 ว่า "...ผู้ที่อยู่ตึกแถวถนนแพ่งนครนี้เป็นคนไทยแทบทั้งหมด (ยกเว้นสิงคโปร์โฮเต็ล) รู้จักกันดีแทบทั้งนั้น"(เรื่องเดียวกัน : 40-51.)

ชุมชนในพื้นที่แพ่งนครในยุคนี้สามารถแบ่งออกได้ 2 กลุ่ม คือกลุ่มที่พักอาศัยในพื้นที่แต่ทำงานนอกพื้นที่ได้แก่กลุ่มข้าราชการ และลูกจ้าง และกลุ่มที่พักอาศัยและทำงานในพื้นที่ได้แก่ผู้ที่มีร้านค้า หรือธุรกิจในอาคารเดียวกันกับที่ใช้พักอาศัย

พื้นที่ที่ 3 แพ่งสรรพศาสตร์ ชุมชนในพื้นที่แพ่งสรรพศาสตร์ ก่อนที่จะมีการตัดถนนแพ่งสรรพศาสตร์ เป็นชาวไทยเกือบทั้งหมดยกเว้นบริเวณเรือนแถวข้างทองในตรอกกำปะนี ซึ่งเป็นแขกชวา และบริเวณริมถนนตะนาว มีชาวจีนอาศัยอยู่จำนวนไม่มากนัก (เรื่องเดียวกัน : 205) แต่หลังจากปี พ.ศ. 2462 ความเป็นวังได้หมดไป ชุมชนในพื้นที่แพ่งสรรพศาสตร์กลายเป็นชุมชนขุนนาง ข้าราชการระดับสูง มีฐานะทางเศรษฐกิจ และสังคมในระดับเท่าเทียมกัน เกิด

การรวมกลุ่มของชุมชนชั้นสูง จึงทำให้ลักษณะทางเศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนแพ่งสรรพศาสตร์แตกต่างจากชุมชนแพ่งภูธร และแพ่งนรา เป็นชุมชนชั้นสูงที่มีความสนิทสนม รู้จักกันเป็นอย่างดี มีลักษณะเป็นกลุ่มที่พักอาศัยอยู่ในพื้นที่แต่ทำงานที่อื่น

พื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง ประมาณปี พ.ศ. 2440 มีการอยู่อาศัยผสมผสานระหว่างชุมชนชาวไทยและชุมชนชาวจีน โดยอาศัยตึกแถวและเรือนแถวบริเวณริมถนนตะนาว เนื่องจากในยุคนั้นพื้นที่ตั้งแต่คลองวัดมหรพาราม(คลองหลอดวัดเทพธิดา)ลงมาทางทิศใต้ตามแนวถนนตะนาว ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร ถนนบ้านหม้อ ตลาดเสาชิงช้า ส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีนที่ตั้งห้างร้านอยู่เกือบทั้งหมด¹⁸ จะมีชาวไทยอยู่แต่ในบางตอนเท่านั้น (เรื่องเดียวกัน : 205)

(4.) วัดนธรรมประเพณี

ประเพณีของพื้นที่ย่านสามแพ่งในสมัยนี้ที่มีชื่อเสียงมาก เป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาลเจ้าพ่อเสือ หรือ เรียกกันในหมู่ชาวจีนว่า “ตัวเล่าเอี้ยเก็ง” เนื่องจากศาลเจ้าพ่อเสือเป็นศาลเจ้าที่เป็นที่เคารพของชาวจีนในละแวกนั้นเป็นจำนวนมาก ประเพณีที่ยิ่งใหญ่และจัดกันทุกปี คือ งานแห่เจ้า และตรุษจีนที่จะมีขบวนแห่ การจัดมหรสพเป็นเวลาหลายวันหลายคืน และยังมีกิจกรรมที่ร่วมกันทำในวันสำคัญอีกวันหนึ่งที่จะมีการจัดกิจกรรมกันทุกปีบริเวณตึกแถวบริเวณถนนบำรุงเมือง คือ วันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตึกแถวริมถนนบำรุงเมืองทั้งสองฝั่งตลอดสายจะร่วมกันประดับตกแต่งร้านด้วยดวงไฟเป็นจำนวนมาก มีการจัดหน้าร้านอย่างสวยงามในตอนกลางคืนเป็นพิเศษแปลกตากว่าที่อื่น (เรื่องเดียวกัน, หน้า 109,215.)

5.2.3 บทบาทหน้าที่

จากลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของพื้นที่ย่านสามแพ่ง ประกอบกับทำเลที่ตั้ง และลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินของพื้นที่ละแวกต่อเนื่องกับย่าน รวมทั้งนโยบายมาตรการ โครงการพัฒนาเมืองทำให้สามารถวิเคราะห์ได้ว่า สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนปี พ.ศ. 2440 พื้นที่ย่านสามแพ่งยังคงมีบทบาทเป็นที่ตั้งวังหลวงของพระราชโอรสในพระมหากษัตริย์องค์ปัจจุบันในยุคนั้น ๆ ประกอบไปด้วยกลุ่มวังถึง 3 วังด้วยกัน จึงมีหน้าที่เป็นที่พักอาศัย และสถานที่ทำงานของ “ชุมชนข้าราชการ”

¹⁸ มีร้านขายอยู่บ้างเฉพาะย่านพาหุรัด และย่านถนนบำรุงเมืองบริเวณริมสะพานช้างโรงสี

ในปี พ.ศ. 2440 เป็นต้นมากลุ่มวังดังกล่าวได้มีการเปลี่ยนบทบาทจากพื้นที่ตั้งของกลุ่มวังหลวง กลายเป็นที่ตั้งชุมชนพักอาศัย และประกอบกิจกรรมการค้าถึง 3 ชุมชนใหญ่ หน้าที่ของพื้นที่ย่านสามแพร่งในสมัยนี้จึงประกอบไปด้วยการเป็นที่พักอาศัย สำหรับกลุ่มเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการบริพาร และไพร่สม ที่ทำงานในหน่วยงานราชการที่อยู่โดยรอบ และเป็นสถานที่ทำงาน และพักอาศัยสำหรับกลุ่มผู้ประกอบการค้าในพื้นที่ย่าน

พื้นที่ที่มีหน้าที่เป็นทั้งที่ทำงาน และพักอาศัยสำหรับกลุ่มผู้ประกอบการค้าในพื้นที่ย่านจะมีการกระจุกตัวอยู่บริเวณริมถนนบำรุงเมือง หรือ “ย่านสี่กั๊กเสาชิงช้า” ซึ่งเป็นย่านการค้าที่มีชื่อเสียงในระดับเมือง และบริเวณริมถนนตะนาว ซึ่งเป็นบริเวณที่มีรถรางวิ่งผ่าน และเป็นท่าจอดรถลาก และรถม้า บริเวณตรอกนาวา และแยกสี่กั๊กเสาชิงช้า (คุณกระซอชอุลี กิมังค์สวัสดิ์, สัมภาษณ์ 30 กันยายน 2546)

5.3 สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง: รัชกาลที่ 7 – รัชกาลที่ 9(พ.ศ. 2468 - 2525)

ในรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2468-2477) ถึง รัชกาลที่ 8 (พ.ศ. 2477-2489) เป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจของประเทศไทยตกต่ำมาโดยตลอด อีกทั้งยังเป็นภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ทำให้การพัฒนาประเทศต้องหยุดชะงักชั่วคราว นอกจากนี้ผลกระทบจากเหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลให้ที่ดินในพื้นที่บริเวณเขตใจกลางเมืองที่เคยเป็นบ้านเรือนข้าราชการ และวังเจ้านายเปลี่ยนแปลงเป็นที่ทำการของหน่วยงานราชการ บ้างขายคืนเป็นทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์และพระคลังข้างที่ บ้างมีการซื้อขายเปลี่ยนกรรมสิทธิ์เป็นจำนวนมาก และในปี พ.ศ.2478 เริ่มมีแนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์พื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ โดยมีการขึ้นทะเบียนคลองคูเมืองเดิมตลอดแนวคลองเป็นระยะทาง 2 กิโลเมตร

กระทั่งในรัชกาลที่ 9 ระหว่าง ปี พ.ศ.2489-2538 หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจในประเทศไทยดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้พื้นที่ในเกาะรัตนโกสินทร์กลายเป็นศูนย์รวมความเจริญในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะบริเวณเขตใจกลางเมือง

ความเจริญดังกล่าวทำให้ที่ดินในเขตใจกลางเมืองมีราคาสูง เพื่อให้เกิดความคุ้มประโยชน์ในการใช้งานจึงได้มีการสร้างอาคารพาณิชย์หรือตึกแถวขึ้นเป็นจำนวนมากจนเต็มพื้นที่เพื่อทำธุรกิจการค้าหรือเพื่อพักอาศัย เกิดย่านการค้าขึ้นหลายแห่ง ตำแหน่งที่ตั้งของพื้นที่ย่านสามแพร่งในสมัยนี้จึงรายรอบไปด้วยย่านการค้า และหน่วยงานราชการที่มีความสำคัญทั้งในระดับเมือง และระดับประเทศ

ปี พ.ศ. 2489 สนามหลวง ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลให้เป็นตลาดนัดที่ใหญ่ที่สุดในประเทศ และเป็นศูนย์กลางของการขนส่งมวลชนของกรุงเทพมหานคร ทำให้มีประชาชนหลังไหลเข้ามาจับจ่ายซื้อสินค้าบริเวณท้องสนามหลวงเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้พื้นที่พื้นที่โดยรอบมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่อเนื่องกับตลาดนัดสนามหลวง เช่น แผงขายหนังสือบริเวณแม่พระธรณีบิดมวยผม ตลาดขายต้นไม้บริเวณริมคลองคูเมืองเดิม เป็นต้น ส่งผลให้ย่านสามแพร่งในยุคนี้นอกจากจะตั้งอยู่ในพื้นที่ต่อเนื่องกับย่านหน่วยงานราชการที่มีความสำคัญระดับประเทศแล้ว ยังเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับย่านการค้าสำคัญระดับประเทศอีกด้วย

ในยุคนี้ยังมีการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาใช้ในการพัฒนาประเทศครั้งแรก โดยช่วงแผนฯ 1-4 (พ.ศ. 2504-2519) มีการมุ่งเน้นที่จะชะลอการเติบโตของกรุงเทพมหานคร โดยการจำกัดระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ มีการย้ายหน่วยงานและกิจกรรมของรัฐออกจากเมืองหลวง การพัฒนาสิ่งแวดล้อม ควบคุมการย้ายถิ่นเข้านครหลวงโดยใช้นโยบายภาษี

ปี พ.ศ. 2521 ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการกรุงรัตนโกสินทร์¹⁹ เนื่องจากรัฐบาลมีนโยบายพิเศษในการดำเนินการสำหรับพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ ภายใต้โครงการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีคณะกรรมการโครงการกรุงรัตนโกสินทร์เป็นผู้กำกับดูแล มีหน้าที่กำหนดนโยบายและมาตรการในการอนุรักษ์และพัฒนา รวมทั้งจัดทำแผนแม่บทและแผนปฏิบัติการเพื่อให้บริเวณกรุงรัตนโกสินทร์สามารถดำรงคุณค่า ความงดงามและความเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาติไว้ได้พร้อมกับการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนของชุมชนในปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. 2524 สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติได้นำเสนอมติคณะกรรมการโครงการกรุงรัตนโกสินทร์ต่อคณะรัฐมนตรี ในเรื่องแนวนโยบายการใช้ที่ดินบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นในอันมีผลต่อมาตรการอนุรักษ์สิ่งก่อสร้าง และโบราณสถานในบริเวณดังกล่าว ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี สาระสำคัญของนโยบาย ได้แก่ การควบคุมกิจกรรมที่จัดทำกับสภาพแวดล้อมเดิมของพื้นที่ เช่น อุตสาหกรรม หัตถกรรม ห้ามมิให้สร้างอาคารที่อยู่อาศัยเพิ่มส่วนที่รื้อและปลูกสร้างใหม่ก็มิให้สูงกว่าอาคารโดยรอบ และยังคงควบคุม จัดระเบียบอาคารรวมทั้งรื้อสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ริมน้ำ จัดระเบียบการจราจร และสิ่งแวดล้อมโดยส่วนรวมใหม่ และส่งเสริมดูแลรักษาอาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม กับส่งเสริมกิจกรรมที่สนับสนุนวัฒนธรรม

¹⁹ ปัจจุบันคณะกรรมการโครงการกรุงรัตนโกสินทร์ มีชื่อว่า คณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมือง

ธรรมและประเพณีไทย ส่วนทางด้าน การผังเมืองที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อพื้นที่ศึกษา คือ การออกพระราชบัญญัติผังเมือง พ.ศ. 2518 เป็นการดำเนินการตามนโยบายที่ทำให้การผังเมืองมีบทบาทเพิ่มขึ้นตามกฎหมาย และผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1-4 แสดงให้เห็นถึงแนวคิดในการพัฒนาเมืองกรุงเทพมหานคร ใน การที่จะชะลอการขยายตัวของเมือง โดยการกระจายงาน ที่อยู่อาศัย และระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการไปยังพื้นที่โดยรอบเพื่อลดความแออัดในกรุงเทพมหานคร แต่กลับยังทำให้เกิดการ กระจุกตัวของกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจในใจกลางเมืองมากขึ้น เนื่องจากความสะดวก สบายในการเดินทาง การเป็นแหล่งรวมกิจกรรมและการบริการในทุก ๆ ด้าน และเป็นช่วงเวลาที่รัฐ เริ่มมีแนวความคิดในการอนุรักษ์พื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ศึกษา และในเวลาต่อ มาแนวความคิดดังกล่าวได้มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ศึกษาในปัจจุบัน

5.3.1 ลักษณะทางกายภาพ

(1.) ทำเลที่ตั้ง

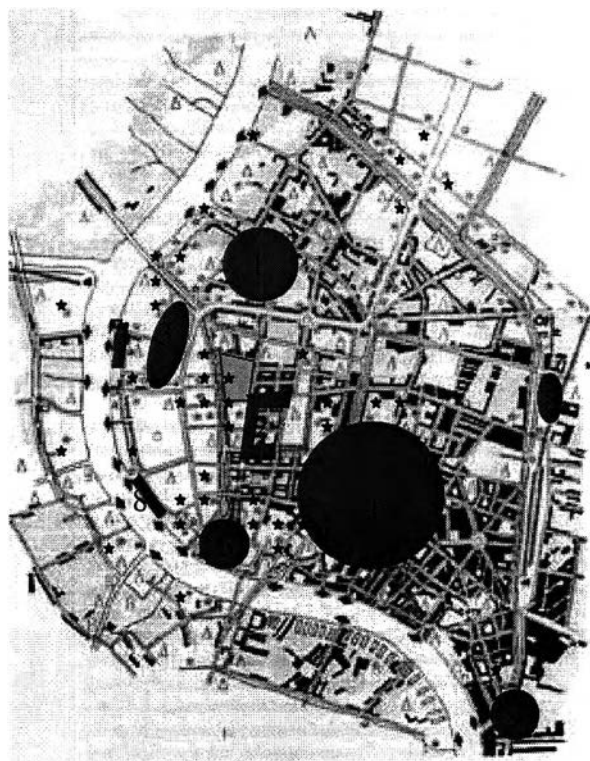
พื้นที่ย่านสามแพร่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7- รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลปัจจุบัน (พ.ศ. 2468-2525) บริเวณซึ่งเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับย่านสามแพร่ง คือ สนามหลวง ได้กลายเป็นย่านตลาดนัดที่มีกิจกรรมการค้าที่ใหญ่ที่สุดในประเทศขณะนั้น อีกทั้งบริเวณดังกล่าวยังเป็นศูนย์กลางการขนส่งมวลชนของกรุงเทพมหานคร จึงทำให้พื้นที่ย่านสามแพร่งในยุคนี้มีทำเลที่ตั้งต่อเนื่องกับศูนย์กลางการค้าและการบริการ และศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งที่สำคัญในขณะนั้น

ในยุคนี้ได้เกิดย่านการค้าสินค้าเฉพาะทางหลายแห่งในเกาะรัตนโกสินทร์ ส่งผลให้ย่านสามแพร่งตั้งอยู่ท่ามกลางย่านการค้า ซึ่งเป็นศูนย์กลางกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญระดับ เมือง และระดับประเทศ ซึ่งนอกจากตลาดนัดสนามหลวง และย่านหน่วยงานราชการริมคลองคู เมืองเดิมแล้ว ยังได้แก่ ย่านสังฆภัณฑ์ ถนนบำรุงเมือง, ย่านตรอกหม้อและตรอกเฟื่องทอง ทำ เครื่องเงิน ทอง และนาฬิกา,²⁰ ย่านโรงพิมพ์ กระทรวงมหาดไทย,²¹ ชุมชนตรอกหม้อ ขายอาหารสำเร็จรูป บริเวณหลังกระทรวงมหาดไทย, ย่านการค้าเครื่องหมาย เครื่องประดับยศที่ใช้กับเครื่องแบบข้า

²⁰ บริเวณตึกแถวด้านหลังถนนบำรุงเมืองด้านใต้ลงมาจนถึงคลองหลอดวัดราชบพิธ

²¹ อยุริมถนนเฟื่องนครและถนนราชบพิธด้านหลังกระทรวงมหาดไทย ปัจจุบันมีศูนย์รวมอีกแห่งหนึ่งที่สี่พระยา

ราชการ ทหาร ตำรวจบริเวณตึกแถวริมถนนตีทองจนถึงเสาชิงช้า, ย่านค้าเพชร (บ้านหม้อ)²², ย่านเครื่องเสียงและเครื่องใช้ไฟฟ้า, ย่านเครื่องอะไหล่ยนต์ เครื่องจักรกล, คลองถมหรือสี่แยกวัดตึก²³, ย่านสำเพ็ง- เยวราช และเวียงนครเขมม²⁴ (ภาพประกอบที่ 5.12)

ย่านการค้าสำคัญ

- ย่านบางลำภู
- ย่านสี่กั๊กเสาชิงช้า-เฟื่องนคร,
- บ้านหม้อ
- ตลาดนัดสนามหลวง
- เพาหุรัด, คลองถม, เยวราช
- โบ๊เบ๊
- ปากคลองตลาด
- ท่าพระจันทร์
- ท่าเตียน
- ย่านบางรัก
- สถานที่ราชการ
- พื้นที่ย่านสามแพร่ง

ภาพประกอบที่ 5.12 แสดงย่านการค้า และสถานที่ราชการในพื้นที่ต่อเนื่องกับย่านสามแพร่ง สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ.2468-2525)

ที่มา : แนน้อย คักดีศรี , รศ.มรว. และคณะ. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

²² บริเวณสี่กั๊กพระยาศรี คือ ริมถนนเจริญกรุง(ถึงสี่แยกเฉลิมกรุง) และริมถนนเฟื่องนคร ตั้งแต่ริมคลองหลอดวัดราชบพิธผ่านสี่กั๊กไปจนถึงริมถนนพาหุรัด

²³ เป็นย่านการค้าปลีกและส่งสินค้าประเภทเครื่องใช้ไฟฟ้าของเก่า ของมือสอง อะไหล่ซ่อมรถยนต์ เครื่องมืออุปกรณ์การก่อสร้าง เครื่องจักรกลราคาถูก เป็นที่นิยมมาเมื่อประมาณ 20-30ปีมานี้ เนื่องจากการค้าในเวียงนครเขมมเริ่มแออัด มีการขยายพื้นที่ค้าขายออกมาบริเวณริมถนนเจริญกรุง ปัจจุบันรู้จักกันในชื่อตลาดคลองถม

²⁴ เป็นย่านรวมร้านค้าของเก่า ประเภทเครื่องประดับ และวัตถุโบราณ เพอร์นิเจอร์แบบโบราณราคาแพง หนังสืออ่านเล่น เครื่องดนตรี เครื่องจักรกล

ย่านการค้าและสถาบันราชการที่ตั้งอยู่ใกล้พื้นที่ย่านสามแพร่งมากที่สุด และมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของชุมชนในย่านในขณะนั้น คือ ตลาดนัดสนามหลวง และกลุ่มกระทรวงต่างๆ บริเวณริมคลองคูเมืองเดิม ได้แก่ สำนักงานอัยการสูงสุด กระทรวงกลาโหม กระทรวงมหาดไทย กระทรวงการต่างประเทศ กรมแผนที่ทหาร ศาลต่าง ๆ เป็นต้น

(2.) ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน

ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินของย่านสามแพร่งในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมาก จากแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ ในปี พ.ศ. 2495 (แผนที่ 5.2) แสดงให้เห็นถึงพื้นที่โล่งลดน้อยลงเมื่อเปรียบเทียบกับแผนที่เก่า ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการสร้างเรือนแถว และบ้านเช่าไม้ขนาดเล็กเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะบริเวณที่เป็นถนนตัดใหม่สายที่ 1 เกิดพื้นที่เพื่อประกอบพาณิชย์กรรม และพักอาศัยเพิ่มมากขึ้นในย่านสามแพร่ง โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณริมคลองคูเมืองเดิม ซึ่งมีการขยายตัวของอาคารพาณิชย์กรรมในบริเวณดังกล่าวจากบริเวณริมสะพานช้างโรงสีขึ้นไปจนถึงถนนบุญศิริ มีการสร้างโรงแรมขึ้นในบริเวณดังกล่าวถึง 3 แห่ง เส้นทางการคมนาคมที่ใช้สัญจรภายในย่านสามแพร่งยังคงไม่มีการเปลี่ยนแปลงจากยุคก่อนมากนัก

พื้นที่ที่ 1 แพร่งภูธร ยุคนี้พื้นที่ว่างบริเวณด้านหลังสถานีอนามัยสุขุมวิท มีตลาดใต้รุ่งเกิดขึ้น พื้นที่บริเวณใจกลางแพร่งภูธรในยุคนี้กลายเป็นศูนย์รวมของรถเข็นขายอาหารที่มาจากทั้งคนในชุมชน คนในย่านและพื้นที่บริเวณใกล้เคียง มีการใช้ที่ดินในเชิงพาณิชย์กรรมภายในชุมชนแพร่งภูธรในยามค่ำคืน และต่อมาทางสภาอากาศได้มีการปรับปรุงพื้นที่สร้างโรงเรือนคอนกรีตบริเวณที่เป็นที่ตั้งของตลาดใต้รุ่งในขณะนั้นและแบ่งพื้นที่ให้ผู้ค้าเข้ามาเช่าจำหน่ายอาหาร สำหรับพื้นที่บริเวณริมถนนบำรุงเมือง และถนนตะนาวมีลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการพักอาศัยและพาณิชย์กรรมเหมือนในอดีต

ในปี พ.ศ. 2509 ได้เกิดเหตุเพลิงไหม้ครั้งใหญ่ในย่านสามแพร่ง บริเวณพื้นที่แพร่งสรรพศาสตร์ และพื้นที่ต่อเนื่องเพลิงได้เผาผลาญอาคารและสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ภายในพื้นที่เกือบทั้งหมด จากแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ. 2510 (แผนที่ 5.2) แสดงให้เห็นถึงลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ในบริเวณที่ถูกเพลิงไหม้มีลักษณะเป็นที่โล่งกว้าง ในขณะที่พื้นที่แพร่งภูธรและแพร่งนราซึ่งไม่ถูกเพลิงไหม้ยังคงมีอาคารบ้านเรือนเต็มพื้นที่อยู่ในสภาพเดิม

พื้นที่ที่ 2 แพร่งนรา ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินของแพร่งนรา มีลักษณะเพื่อการพักอาศัยมากกว่าร้อยละ 60 ของพื้นที่ เริ่มมีการประกอบพาณิชย์กรรมและพักอาศัยร่วมกัน ในพื้นที่บริเวณฝั่งถนนตะนาว ซึ่งเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับย่านขายรองเท้าริมถนนตะนาว สำหรับทางเดินเท้าบริเวณหน้าห้องแถวทั้งสองฝั่งถนนแพร่งนรา ประชาชนใช้พื้นที่บริเวณดังกล่าว ในการทำกิจกรรมประจำวันของตนเอง ได้แก่ ตากเสื้อผ้า ทำรองเท้า ทำอาหาร และนั่งพักผ่อนหย่อนใจ สำหรับถนนแพร่งนราในช่วงเวลาหลังเลิกงานนั้น กลายสภาพเป็นที่จอดรถของผู้ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ไปโดยปริยาย

พื้นที่ที่ 3 แพร่งสรรพศาสตร์ และพื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง ก่อนเกิดเหตุเพลิงไหม้ในปี พ.ศ. 2501 บริเวณทั้งสองนี้มีลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยเป็นหลัก จะมีแต่พื้นที่บริเวณริมฝั่งถนนอัษฎางค์ ถนนตะนาว และถนนบุญศิริที่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยและพาณิชย์กรรม แต่หลังจากเกิดเหตุเพลิงไหม้ ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินของแพร่งสรรพศาสตร์มีลักษณะเพื่อการอยู่อาศัยและพาณิชย์กรรมมากขึ้น เช่นเดียวกับพื้นที่ต่อเนื่อง

(2.) ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน และสภาพอาคาร

จากการวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศ ร่วมกับการสัมภาษณ์ และการศึกษาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องพบว่า

พื้นที่ที่ 1 แพร่งภูธร ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน และรูปแบบของอาคารในพื้นที่ แพร่งภูธร จากภาพถ่ายทางอากาศ ปี พ.ศ. 2495 และ 2510 (แผนที่ 5.1 และ 5.4) แทบจะไม่มีเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากสมัยรัชกาลที่ 5 (ภาพประกอบที่ 5.9) ดึกแถวทั้งบริเวณริมถนนบำรุงเมือง ถนนตะนาว และถนนแพร่งภูธร ยังคงมีลักษณะการวางตัวเป็นแผนผังชุมชนแบบโอบล้อมเหมือนเช่นในอดีต จะมีแต่เฉพาะบ้านไม้หลังใหญ่ริมถนนอัษฎางค์ ที่เปลี่ยนเป็นตึกแถวริมถนนอัษฎางค์ พื้นที่ด้านหลังมีลักษณะเป็นเรือนแถวไม้สองชั้นให้คนเช่าพักอาศัย โดยมีตรอกขนาดเล็กแยกจากถนนอัษฎางค์เป็นทางเข้า-ออก มีการสร้างอาคารพาณิชย์ขึ้นใหม่จนเต็มสองฝั่งถนนแพร่งภูธร สำหรับบ่อน้ำในสมัยรัชกาลที่ 5 เปลี่ยนแปลงเป็นอุโมงค์มรดกและที่พักอาศัย

แนวทางการพัฒนาย่านสามแพร่ง : กรุงเทพมหานคร
 แผนที่ 5.1 แสดงลักษณะทางกายภาพของย่านสามแพร่ง
 โดยใช้ภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ. 2495

สัญลักษณ์

- ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่แฟรงก์เกอร์
- ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่แฟรงก์นรา
- ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่แฟรงก์สรรพศาสตร์
- ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่ต่อเนื่อง

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม

ความสูงของตึกบางส่วนโดยเฉพาะบริเวณริมถนนอัษฎางค์ ต่อมายังถนนบำรุงเมือง บริเวณเชิงสะพานช้างโรงสี ได้เปลี่ยนแปลงเพิ่มสูงขึ้นไปจาก 2 ชั้น เป็น 3-4 ชั้น ในขณะที่สถานีอนามัยสุขุมมาลย์บริเวณกลางพื้นที่ของชุมชนในแพ่งภูธร ยังคงตั้งอยู่เหมือนในอดีต แต่พื้นที่ว่างด้านหลังสถานีอนามัย ได้มีการปลูกสร้างเป็นอาคารให้คนเช่าสำหรับขายอาหารตั้งแต่ ปี พ.ศ.2500

พื้นที่ที่ 2 แพ่งนรา ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน และสภาพอาคารของชุมชนในแพ่งนราแทบจะไม่มีเปลี่ยนแปลงจากสมัยรัชกาลที่ 5 เช่นเดียวกับชุมชนในแพ่งภูธร จะมีการเปลี่ยนแปลงเฉพาะบริเวณที่เคยเป็นที่ตั้งของโรงละครปรีดาลัย ที่ถูกสร้างเป็นอาคารพาณิชย์แบบใหม่ สูงถึง 4 ชั้น

สำหรับวังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เมื่อเสด็จในกรมสิ้นพระชนม์ลงในปี พ.ศ. 2474 วังได้ตกเป็นของสำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ต่อมาขุนแพ่งนครนฤเบศก์ (นายเหรียญ ตะละกัญ) ได้มาขอเช่าทำโรงเรียนเปิดสอนนักเรียนตั้งแต่ชั้นอนุบาล – มัธยมศึกษาปีที่ 6 โดยช่วงแรกรับเฉพาะลูกหลานในวัง ต่อมาเปลี่ยนเป็นโรงเรียนสตรี และเป็นแบบสหศึกษา เปิดสอนชั้นอนุบาล – มัธยมศึกษาปีที่ 3 (กุศล เอี่ยมอรุณ, 2546 : 35) (ภาพประกอบที่ 5.13)

ภาพประกอบที่ 5.13 โรงเรียนตะละกัญศึกษา (อดีตตำหนักกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์) ปี พ.ศ. 2485
ที่มา : น. ณ ปากน้ำ. ย่านตึกทั่วกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2546

พื้นที่ที่ 3 แพร่งสรรพศาสตร์ ในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะการตั้งถิ่นฐาน และสภาพอาคารของชุมชนในพื้นที่อย่างรวดเร็วถึง 2 ครั้งด้วยกันในสมัยรัชกาลที่ 9 โดยการเปลี่ยนแปลงครั้งแรกเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2501 เกิดเหตุเพลิงไหม้ขึ้นในชุมชนแพร่งสรรพศาสตร์ บริเวณถนนแพร่งสรรพศาสตร์ฝั่งเหนือ เพลิงได้เผาไหม้บ้านเรือนตลอดทั้งแถบจนจตุตถภูมิศิริคงเหลือไว้แต่อาคารบ้านเรือนบริเวณริมถนนแพร่งสรรพศาสตร์ฝั่งใต้ และศาลเจ้าพ่อเสือ

ในเวลาต่อมาได้เกิดเพลิงไหม้ครั้งรุนแรงที่สุดปี พ.ศ. 2510 เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญครั้งที่ 2 ที่รุนแรงที่สุดของชุมชนในแพร่งสรรพศาสตร์ ถือได้ว่าเป็นเหตุเพลิงไหม้ที่ร้ายแรงที่สุดเท่าที่เคยมีมาในพื้นที่ย่านสามแพร่ง ที่ไม่แต่จะเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพของแพร่งสรรพศาสตร์ไปจนหมดแต่ยังส่งผลกระทบต่อถึงลักษณะทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในพื้นที่อย่างรุนแรงที่สุด กาญจนาคพันธุ์ได้เขียนบรรยายเหตุการณ์เพลิงไหม้ครั้งใหญ่นี้ว่า

“ปี พ.ศ. 2510 ไฟไหม้แพร่งสรรพศาสตร์อีก ไฟเริ่มต้นเกิดขึ้นทางถนนแพร่งนรา ใกล้ๆโรงเรียนตะละกัญ...ค่อนไปทางถนนอัษฎางค์ ...ปรากฏว่าไฟลามมาทางตรอกกำปะนี้* ตอนนั้นลมแรงปั่นป่วนไปทุกทิศ...ไฟติดมาทางตึกแถวถนนตะนาว...มองดูไฟเห็นไหมอยู่ทุกทิศทุกทางในย่านแพร่งสรรพศาสตร์...มองเห็นควันดำมืดดลไปตั้งแต่หลังถนนแพร่งนรา เรือยไปจนถึงถนนวัดบูรณศิริ ได้ยินคนพูดกันว่าไฟข้ามถนนวัดบูรณศิริไปอีกฟากหนึ่งแล้ว ...รุ่งเช้าเข้ามาที่แพร่งสรรพศาสตร์ เห็นไฟผลาญโถงโถงไปตลอดตั้งแต่หลังตึกแถวถนนแพร่งนราไปจนจตุตถภูมิศิริ...เว้นแต่ศาลเจ้าพ่อเสือซึ่งรอดมาทั้งสองคราว...เพราะมีกำแพงหินเตี้ย ๆ ล้อมสามด้าน และตัวศาลก็เป็นหินเตี้ย ไฟไหม้แพร่งสรรพศาสตร์คราวนี้...นับเป็นครั้งใหญ่ที่สุด...”

(กาญจนาคพันธุ์, 2535 : 35-36)

ผู้อยู่อาศัยเดิมชายที่ดินไปพักอาศัยที่อื่นเป็นจำนวนมาก ที่ดินบางส่วนถูกจัดสรรทำเป็นอาคารพาณิชย์แบบใหม่ให้คนเช่าทำการค้าหรือพักอาศัยโดยเจ้าของเดิม ประมาณ ปี พ.ศ. 2513(คุณจรจิตรศรี สายณหิณีโคจร, สัมภาษณ์, 12 กันยายน 2546) ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน มีลักษณะเป็นอาคารพาณิชย์แบบสมัยนิยม กระจุกตัวเป็นแนวยาวไปตามถนนสายหลักที่ผ่านพื้นที่ รูปแบบการวางตัวของอาคารมีลักษณะหันหน้าเข้าหากันเป็นกลุ่มภายในแปลงที่ดินเดียวกัน ได้แก่ บริเวณถนนแพร่งสรรพศาสตร์ ถนนบูรณศาสตร์ ตรอกมาศ ตรอกครุฑ ถนนแพร่งสรรพศาสตร์ และกลุ่มอาคารที่สร้างในแปลงที่ดินบริเวณด้านหลังอาคารพาณิชย์ริมถนนสายหลัก ซึ่งกลุ่มอาคารเหล่านี้จะมีทางเข้าเป็นตรอกขนาดเล็ก หรือเป็นโพรงตึกสำหรับคนเดินสวนกันหรือ

* ตรอกช่างทองในปัจจุบัน

สำหรับรถจักรยานยนต์วิ่งผ่านเข้าออกได้ ทำให้ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนย่านสามแพร่งยุคนี้จึงเป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวตั้ง

ความสูงของอาคารในพื้นที่แพร่งสรรพศาสตร์เพิ่มขึ้นอย่างมาก จากสภาพเป็นบ้านไม้หลังเดี่ยวขนาดใหญ่ เรือนไม้แถว สูง 1-2 ชั้น เปลี่ยนเป็นตึกแถวสมัยใหม่มีความสูง 3-5 ชั้น โดยความสูงของอาคารจะเพิ่มสูงขึ้นมากถึง 5 ชั้นบริเวณริมถนนสายสำคัญ ๆ ที่มีความสะดวกในการเข้าถึง ได้แก่ บริเวณริมถนนแพร่งสรรพศาสตร์ และถนนอัษฎางค์

พื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง ก่อนปี พ.ศ. 2500 ลักษณะการตั้งถิ่นฐานยังคงกระจุกตัวตามแนวถนนอัษฎางค์มีสภาพอาคารเป็นเรือนแถวไม้ บ้านเดี่ยวขนาดเล็ก กระจุกตัวประมาณปี พ.ศ. 2510 เกิดเหตุการณ์เพลิงไหม้ ส่งผลให้ชุมชนในพื้นที่ต่อเนื่องเกือบทั้งหมดมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะการตั้งถิ่นฐานจากบ้านเดี่ยว และเรือนแถวไม้กระจายอยู่ทั่วบริเวณ ยังมีที่โล่งว่างอยู่ในพื้นที่ เป็นตึกแถว เรือนแถวไม้ อาคารพาณิชย์แบบใหม่กระจุกตัวอยู่เต็มพื้นที่ คงเหลือแต่บ้านบางหลังที่รอดพ้นจากเพลิงไหม้ทั้งสองครั้งนั้นมาได้และยังคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน (คุณธีรพล คชาชีวะ, สัมภาษณ์ 20 กันยายน 2546) ความสูงของอาคารในพื้นที่ต่อเนื่องเพิ่มมากขึ้น มีตั้งแต่ 2 - 5 ชั้น โดยเฉพาะอาคารพาณิชย์บริเวณริมถนนอัษฎางค์ (แผนที่ 5.1 และ 5.2)

กลุ่มของอาคารมีลักษณะตามรูปร่างของแปลงที่ดิน โดยจะหันหน้าอาคารออกสู่ถนนสายหลัก หรือถนนที่ตัดผ่านพื้นที่ บริเวณด้านหลังอาคารพาณิชย์ริมถนนสายหลักเหล่านี้หากมีที่ว่างจะมีการสร้างอาคารพาณิชย์ด้านในจนเต็มพื้นที่มีทางเข้า-ออกเป็นตรอกขนาดเล็ก หรือเป็นโพงตึกสำหรับคนเดินสวนกันหรือสำหรับรถจักรยานยนต์วิ่งผ่านเข้าออกได้ พื้นที่ถูกแบ่งเป็น 2 ส่วนจากถนนบูรณศาสตร์ที่ตัดผ่านพื้นที่ในแนวเหนือ-ใต้

แนวทางพัฒนาย่านสามแฟร้ง : กรุงเทพมหานคร
 แผนที่ 5.2 แสดงลักษณะทางกายภาพของย่านสามแฟร้ง
 โดยใช้ภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ. 2510

สัญลักษณ์

ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่แฟร้งภูธร

ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่แฟร้งนรา

ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่แฟร้งสรรพศาสตร์

ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่ต่อเนื่อง

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม

(3.) ลักษณะการใช้ประโยชน์อาคาร

ลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารของพื้นที่บริเวณย่านสามแพรงในยุคนี้อาจแบ่งออกได้เป็น 5 ประเภท คือ (1)อาคารที่ใช้ประโยชน์เพื่อการพักอาศัยและพาณิชยกรรมในอาคารเดียวกัน โดยอาคารประเภทนี้จะกระจุกตัวหนาแน่นบริเวณริมคลองคูเมืองเดิมและถนนบำรุงเมือง และบางส่วนกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ย่านสามแพรง (2)อาคารที่ใช้ประโยชน์เพื่อการประกอบธุรกิจการค้าแต่เพียงอย่างเดียว อาคารประเภทนี้ยังมีจำนวนไม่มากนักแต่เกาะกลุ่มกันบริเวณริมถนนบูรณศาสตร์ในพื้นที่ต่อเนื่องของย่านสามแพรง ได้แก่ อาคารประเภทบริษัท และสำนักงานทนายความ (3) อาคารที่ใช้ประโยชน์เพื่อเป็นโกดังเก็บสินค้าและห้องว่าง โดยอาคารที่เป็นโกดังจะเกาะกลุ่มกันบริเวณด้านหลังตึกแถวริมคลองคูเมืองเดิม กระจายตัวไปตามบริเวณด้านหลังตึกแถวที่เป็นร้านจำหน่ายสินค้าขนาดใหญ่บริเวณริมถนนสายสำคัญของย่าน และ(4)อาคารที่มีลักษณะการใช้ประโยชน์เพื่อเป็นตลาดขายอาหารในบริเวณที่เป็นพื้นที่ว่างในแพรงภูธร และตลาดสดศาลเจ้าพ่อเสือ

พื้นที่ที่ 1 แพรงภูธร มีลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารเพื่อการอยู่อาศัยมากกว่าร้อยละ 50 และอีกกว่าร้อยละ 40 มีลักษณะเพื่อการอยู่อาศัยและประกอบพาณิชยกรรม โดยกลุ่มอาคารส่วนนี้จะกระจุกตัวหนาแน่นบริเวณริมถนนบำรุงเมือง ถนนตะนาวและถนนอัษฎางค์

พื้นที่ที่ 2 แพรงนรา มีลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารเพื่อการอยู่อาศัยมากกว่าร้อยละ 60 และอีกกว่าร้อยละ 30 มีลักษณะเพื่อการอยู่อาศัยและประกอบพาณิชยกรรม โดยจะกระจุกตัวบริเวณฝั่งถนนอัษฎางค์ และถนนตะนาว

พื้นที่ที่ 3 แพรงสรรพศาสตร์ มีลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารเพื่อการอยู่อาศัยมากกว่าร้อยละ 60 และอีกกว่าร้อยละ 30 มีลักษณะเพื่อการอยู่อาศัยและประกอบพาณิชยกรรม อาคารสำนักงาน และโกดังเก็บสินค้า

พื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง มีลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารเพื่อการอยู่อาศัยมากกว่าร้อยละ 50 และอีกกว่าร้อยละ 40 มีลักษณะเพื่อการอยู่อาศัยและประกอบพาณิชยกรรม อาคารสำนักงาน และโกดังเก็บสินค้า

(4.) เส้นทางสัญจร

เส้นทางสัญจรที่เข้ามามีบทบาทต่อการเชื่อมต่อย่านสามแพร่งกับพื้นที่ภายนอกในยุคสมัยนี้ คือ ถนนราชดำเนิน ซึ่งเป็นถนนสายหลักที่สำคัญสายหนึ่ง มีหน้าที่เชื่อมต่อพื้นที่ใจกลางเมืองกับพื้นที่ด้านทิศตะวันออกของเมือง สามารถรองรับปริมาณการจราจรได้มากกว่าถนนบำรุงเมืองซึ่งมีขนาดเล็กกว่ามาก อีกทั้งถนนราชดำเนินยังเป็นเส้นทางที่มีรถโดยสารประจำทางวิ่งผ่านมากที่สุด ในขณะที่พื้นที่ย่านสามแพร่งมีรถโดยสารประจำทางสาย 2 ผ่านพื้นที่เพียงสายเดียว ส่งผลให้ถนนราชดำเนินเป็นทางเลือกใหม่ในการเดินทางติดต่อระหว่างพื้นที่ย่านสามแพร่งกับพื้นที่ภายนอกที่สะดวกรวดเร็วกว่าถนนบำรุงเมือง

การสร้างสะพานพระปิ่นเกล้า ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณปากคลองโรงไหม²⁵ และได้ทำประตูน้ำปิดคลองคูเมืองเดิมทำให้ไม่สามารถมีการสัญจรทางน้ำเข้ามาในพื้นที่ผ่านทางคลองคูเมืองได้ นอกจากนี้ผลกระทบจากการสร้างสะพานทำให้มีการเปลี่ยนแปลงเส้นทางการคมนาคมของการขนส่งมวลชนทางบก ทำให้มีรถโดยสารประจำทางเพียงสายเดียว คือ สาย 2 ที่วิ่งผ่านพื้นที่เท่านั้น เส้นทางสัญจรหลักภายในย่านสามแพร่งยังคงเป็น ถนนแพ่งภูธร ถนนแพ่งนรา ถนนแพ่งสรรพศาสตร์ ถนนบุญศิริ และถนนบูรณศาสตร์

นอกจากนี้ยังมีเส้นทางสัญจรสำหรับคนในชุมชน คือ ตรอกครุฑ ตรอกมาศ ตรอกช่างทอง และตรอกบ้านแปดหลัง นอกจากนี้ยังมีโพรงตึก และตรอก ซอกซอยอีกหลายแห่งที่ไม่มีชื่อ ใช้เดินทางเข้า-ออกระหว่างอาคารที่พักกับถนนในย่าน

²⁵ คลองคูเมืองเดิมตอนเหนือ

5.3.2 ลักษณะด้านเศรษฐกิจและสังคม

(1.) กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เอกสาร งานวิจัย พบว่ากิจกรรมของชุมชนในย่านสามแพร่งยุคนี้มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่โดยรอบ โดยเฉพาะ “ตลาดนัดสนามหลวง” สถานที่ราชการ “ย่านการค้า” และ “สถานที่ท่องเที่ยว” ที่สำคัญ หลายแห่งในเขตเกาะรัตนโกสินทร์ เป็นอย่างมาก

พื้นที่ที่ 1 แพร่งภูธร ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา จนถึงประมาณปี พ.ศ. 2525 กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในพื้นที่แพร่งภูธรจะกระจุกตัวอยู่บริเวณริมถนนบำรุงเมือง ถนนอัษฎางค์และถนนตะนาว ซึ่งจะมีลักษณะเป็นร้านจำหน่ายสินค้าประเภทของเก่า ของมือสอง ของหลุดจ่านำ ซึ่งมีสภาพไม่ดีนัก ราคาถูก ทั้งที่นอน หมอน มุ้ง เสื้อผ้า เครื่องครัว และสินค้าอื่น ๆ อีกหลายประเภทซึ่งมีคุณภาพไม่ดีอย่างในปัจจุบัน มีการตั้งแผงขายหน้าบ้าน (ตึกแถวริมถนน) (คุณธีรพล คชาชีวะ, สัมภาษณ์ 20 กันยายน 2546)

ย่านการค้าสี่กั๊กเสาชิงช้า มีความแตกต่างจากยุควัฒนธรรมตะวันตกอย่างมาก จากการเป็นย่านจำหน่ายสินค้าราคาแพง นำเข้าจากต่างประเทศ เปลี่ยนเป็นย่านจำหน่ายเครื่องหมาย เครื่องแบบข้าราชการ ร้านหนังสือ โรงพิมพ์ ทำการ์ด ตราขายง ไล่ (น. ณ ปากน้ำ, 2546 : 79) เกือบทั้งหมด อย่างไรก็ตามยังคงมีร้านจำหน่ายสินค้าราคาแพง ได้แก่ ร้านขายไบชาอ่อง อิว ก็ ที่เปิดดำเนินการมาในสมัยรัชกาลที่ 5 และร้านจำหน่ายนาฬิกาที่มีชื่อซึ่งเป็นร้านที่เกิดขึ้นใหม่

ภายในพื้นที่แพร่งภูธรเริ่มมีบทบาทด้านการผลิตเกิดขึ้นจากชาวจีนที่พักอาศัยอยู่ในชุมชนที่มีอาชีพตัดเย็บเสื้อผ้าโหล ขายส่งให้กับโรงงาน และห้างสรรพสินค้าที่เกิดขึ้นใหม่ในเขตพระนครในสมัยกว่า 40 ปีก่อน โดยจะใช้ตึกแถวทั้งชั้นบน และชั้นล่างเป็นที่ตั้งจักรทำงานช่วงกลางวัน และใช้อาศัยหลับนอนในช่วงกลางคืน (ประธานชุมชนแพร่งภูธร, สัมภาษณ์ 15 สิงหาคม 2546)

กิจกรรมทางเศรษฐกิจในช่วงเวลากลางคืนจะกระจุกตัวกันด้านในพื้นที่แพร่งภูธรบริเวณตลาดใต้รุ่งด้านหลังสถานีอนามัยสุขุมมาลย์ ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ว่างจนกระทั่งเวลา 17.00 น.ของทุกวันจะมีมีรถเข็น และหาบเร่ แผงลอยของคนในย่านสามแพร่ง และจากพื้นที่ใกล้เคียงเข้ามาขายอาหารในบริเวณนี้จนถึงเวลาประมาณ 23.00-24.00 น. เป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่าตลาดใต้รุ่งแพร่งภูธร (คุณรจิตศรี สายัญญิโคตร, สัมภาษณ์ 18 กันยายน 2546) แต่ต่อมาในปี

พ.ศ. 2507 มีนายทุนเข้ามาไล่ที่ แล้วติดต่อทำสัญญาเช่าที่กับสภาอากาศที่ 2 เป็นเวลา 30 ปี เพื่อสร้างเป็นตึกแถวแบ่งให้เช่าขายอาหาร โดยผู้ค้าจะต้องเสียค่าเช่าเดือนละ 650 บาท และเสียค่าแป๊ะเจี๊ยะ 60,000 บาทต่อราย ทำให้กลุ่มผู้ค้าเก่าจำนวนมากต้องย้ายออกไป (ศศิวิมล ศรีวิโรจน์ มณี, 2543 : 69) แต่ตลาดได้รุ่งแพรงงภูธรยังคงมีชื่อเสียงและเป็นที่ยุ้จักกันในหมู่นักวิชาการ

พื้นที่ที่ 2 แพร่งนรา สมัยรัชกาลที่ 7 ประมาณปลายปี พ.ศ. 2490 จนถึงประมาณปี พ.ศ. 2520 ในรัชกาลที่ 9 กิจการทำรองเท้า เครื่องหนังบริเวณริมถนนตะนาวเริ่มขยายตัวเข้ามาในพื้นที่แพร่งนรา ทำให้พื้นที่แพร่งนรากลายเป็นส่วนหนึ่งของย่านทำรองเท้าและเครื่องหนังบริเวณริมถนนตะนาว และกลายเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของย่านในช่วงปี พ.ศ. 2500 สำหรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทอื่นนั้นยังมีค่อนข้างน้อย ไม่มีการรวมตัวกันจนเกิดเป็นย่าน หรือเป็นจุดเด่นของพื้นที่ ได้แก่ ร้านขายยาแผนโบราณ ร้านขายของชำ ร้านทำชันลงหิน ร้านทำทอง เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้จะแทรกตัวอยู่ระหว่างอาคารที่พักอาศัยมีเพียงประเภทละ 1-2 ร้านเท่านั้น ไม่มีร้านขายอาหารเป็นจำนวนมากอย่างในปัจจุบัน (คุณมุกดา ไสตระ, สัมภาษณ์, 25 กันยายน 2546)

พื้นที่ที่ 3 แพร่งสรรพศาสตร์ ประมาณ ปี พ.ศ. 2470 เป็นต้นมา แพร่งสรรพศาสตร์มีชื่อเสียงเกี่ยวกับการเป็นย่านหญิงให้บริการ โดยเฉพาะบริเวณริมถนนอัษฎางค์มีสถานเริงรมย์ตั้งอยู่หลายแห่ง บ้านเช่าบริเวณนั้นเกือบทั้งหมดเป็นที่พักอาศัยของหญิงบริการ จนกระทั่งหลังจากเกิดเหตุเพลิงไหม้ในปี พ.ศ. 2510 ได้เผาผลาญสถานเริงรมย์ซึ่งเคยมีอยู่เดิมจนหมดไป พื้นที่บริเวณดังกล่าวได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอาคารพาณิชย์ และที่พักอาศัยในเวลาต่อมา ในปัจจุบันแม้ว่าแหล่งสถานเริงรมย์ต่าง ๆ ในพื้นที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอาคารพาณิชย์ และที่พักอาศัยเกือบทั้งหมด แต่ในบางบริเวณยังคงเป็นที่พักอาศัยของกลุ่มผู้หญิงที่มีอาชีพดังกล่าว เรียกว่า บริเวณหอยเอน หรือ กลุ่มบ้านแปดหลัง

ในช่วงปี พ.ศ. 2500 กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนแพร่งสรรพศาสตร์ นี้เริ่มมีลักษณะเป็นบริษัท สำนักงานทนายความ ร้านทำทองรูปพรรณ ขึ้นเรือนเครื่องประดับ สำหรับพื้นที่แพร่งสรรพศาสตร์บริเวณริมถนนอัษฎางค์มีลักษณะเป็นร้านค้าประเภทของเก่า ของมือสอง และของหลุดจำนำ จนกระทั่งประมาณ ปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมาประเภทสินค้าที่จำหน่ายได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นเครื่องดนตรี เครื่องเสียง เครื่องใช้ไฟฟ้าภายในครัวเรือน จักรอุตสาหกรรม กล้องถ่ายภาพ เครื่องมือรังวัด อุปกรณ์สนาม และ เครื่องหมาย เครื่องแบบข้าราชการ

(ผู้ประกอบการในแพ่งสรรพศาสตร์, สัมภาษณ์ 30 กันยายน 2546) นอกจากนี้ยังประกอบไปด้วย คลินิก ร้านขายยา ร้านเสริมสวย ร้านขายของชำ ซึ่งให้บริการแก่คนในชุมชน

พื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่อเนื่อง ประมาณปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา เริ่มมีกิจกรรมประเภทการค้าและการบริการเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณริมถนนอัษฎางค์ ถนนบุญศิริ ถนนบูรณศาสตร์ และบริเวณศาลเจ้าพ่อเสือ เนื่องจากเป็นที่ตั้งของร้านค้า และเป็นทางผ่านของลูกค้าจำนวนมาก บริเวณริมถนนอัษฎางค์ มีลักษณะเป็นย่านจำหน่ายสินค้าเฉพาะทางที่ตอบสนองของกลุ่มผู้บริโภคเฉพาะกลุ่ม ได้แก่ อุปกรณ์เครื่องสนาม เครื่องแบบเครื่องหมายข้าราชการ เครื่องใช้ไฟฟ้า เครื่องเสียง ของเก่า ของมือสอง และของหลุดจํานำเป็นส่วนใหญ่ โดยก่อนปี พ.ศ. 2520 ร้านจำหน่ายเครื่องดนตรีนั้นมีเพียง 1-2 ร้านเท่านั้น ร้านค้าบริเวณนี้จะเปิดให้บริการในช่วงเวลา 08.00-18.00 ของทุกวัน คนที่มาเที่ยวชมซื้อสินค้าส่วนใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่ที่ทำงานอยู่ในหน่วยงานราชการที่อยู่โดยรอบ โดยเฉพาะข้าราชการทหารเนื่องจากสินค้าในบริเวณนี้ราคาถูก ต่อบรรจุได้ และอยู่ใกล้กับสถานที่ทำงานสามารถเดินมาได้ (เกษม ปุณยานนท์, สัมภาษณ์ 2 ตุลาคม 2546)

พื้นที่บริเวณศาลเจ้าพ่อเสือ กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นมีความเกี่ยวข้องกับศาลเจ้าพ่อเสือ มีร้านและแผงจำหน่ายอุปกรณ์ให้เจ้ากระจุกตัวบริเวณริมถนนตะนาวติดกับศาลเจ้าพ่อเสือ สำหรับพื้นที่ด้านเป็นที่ตั้งของตลาดสดศาลเจ้าพ่อเสือ มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับตลาดศาลเจ้าพ่อเสือในบริเวณที่อยู่ใกล้เคียงมีร้านทำเส้นขนมจีน และร้านขายส่งกะทิสด เพื่อส่งขายร้านค้าในตลาดสดศาลเจ้าพ่อเสือ

(2.) อาชีพ

พื้นที่ที่ 1 แพร่งภูธร ประชากรในพื้นที่แพร่งภูธร ช่วงประมาณ ปีพ.ศ. 2490-2520 แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีธุรกิจส่วนตัว ทั้งค้าขายในตลาดนัดสนามหลวง และในพื้นที่แพร่งภูธร หรือตัดเย็บเสื้อผ้าโหล ซึ่งกลุ่มนี้มีสัดส่วนประชากรมากที่สุด โดยผู้ประกอบการจะเป็นคนไทยเชื้อสายจีน รองลงมาคือกลุ่มที่มีอาชีพรับราชการ และเป็นพนักงานบริษัทหรือลูกจ้าง หลังจากปี พ.ศ. 2520 ด้วยการศึกษาค้าทำให้ชุมชนรุ่นลูกหลานมีโอกาสในการเลือกทำงานที่มีรายได้สูงกว่ารุ่นพ่อแม่ ทำให้ประชากรรุ่นใหม่ในพื้นที่เริ่มมีการประกอบอาชีพนอกพื้นที่หลากหลายสาขาทั้งข้าราชการ พนักงานบริษัท ทนายความ อัยการ ผู้พิพากษา หรือทำธุรกิจส่วนตัวในพื้นที่อื่น เป็นต้น (ศศิวิมล ศรีวิโรจน์มณี, 2543 : 72)

พื้นที่ที่ 2 แพร่งนรา ก่อนปี พ.ศ. 2525 ประชากรในพื้นที่แพร่งนรายุคนี้มีอาชีพที่หลากหลาย ได้แก่ อาชีพค้าขายในตลาดนัดสนามหลวง ทำเงิน ทำรองเท้า เครื่องหนัง ทำขนม ข้าราชการ รับจ้าง และทำงานบริษัท แต่ส่วนใหญ่จะเป็นประชากรที่ทำการค้าในพื้นที่ตลาดนัดสนามหลวง

พื้นที่ที่ 3 แพร่งสรรพศาสตร์ ก่อนเหตุเพลิงไหม้ในปี พ.ศ. 2510 ชุมชนในพื้นที่แพร่งสรรพศาสตร์กว่าครึ่งซึ่งเป็นที่อยู่อาศัย ในพื้นที่บริเวณฝั่งตะวันออกตั้งแต่แยกถนนบูรณศาสตร์ จดถนนตะนาวมีอาชีพเป็นข้าราชการชั้นสูง (กาญจนาคพันธ์, 2545 : 31-34) ในขณะที่พื้นที่บริเวณฝั่งตะวันออกตั้งแต่แยกถนนบูรณศาสตร์ไปจนถึงถนนอัษฎางค์ มีลักษณะเป็นห้องแถวไม้ และเป็นบ้านเช่ามีกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพหญิงให้บริการพักอาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าว ซึ่งย้ายมาจากตรอกสาเก ช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2475 จนเป็นที่รู้จักกันในหมู่นักเที่ยวในยุคหนึ่งว่าหากจะมาเที่ยวกลางคืนกับผู้หญิงเหล่านี้ ต้องมาที่ แพร่งสรรพศาสตร์

ปี พ.ศ. 2510 หลังจากเกิดเหตุเพลิงไหม้ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงประชากรที่พักอาศัยในพื้นที่ กลุ่มขุนนาง ข้าราชการระดับสูงเกือบทั้งหมดย้ายออกจากพื้นที่ คนที่เข้ามาอยู่อาศัยใหม่มีทั้งกลุ่มคนที่พักอาศัยอยู่ในพื้นที่ย่านสามแพร่งเดิม บริเวณอื่น ๆ พื้นที่ใกล้เคียงกับย่านสามแพร่ง และประชาชนจากต่างจังหวัดที่ทำงานในกรุงเทพมหานคร และเคยพักอาศัยอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงมาก่อนเข้ามาอยู่อาศัย หรือทำการค้า โดยกลุ่มคนเหล่านี้ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย และเป็นพนักงานบริษัท หรือลูกจ้าง สำหรับคนเก่าที่ยังคงอยู่ในพื้นที่ยังมีการประกอบอาชีพเดิม เช่น ทันตกรรม แพทย์ทั่วไป หนายความ รับราชการ และขายอาหาร(คุณวรจิตรศรี สายัญญนิโคตร, สัมภาษณ์ 18 สิงหาคม 2546) สำหรับกลุ่มอาชีพหญิงบริการนั้นยังคงมีอยู่ในบริเวณเดิมแต่มีจำนวนน้อยลง และไม่มีสถานที่บริการเปิดอย่างโจ่งแจ้งเหมือนเช่นในอดีต

พื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง การประกอบอาชีพของประชากรในพื้นที่ต่อเนื่อง ก่อนเกิดเหตุเพลิงไหม้แทบจะไม่มีเปลี่ยนแปลงจากสมัยรัชกาลที่ 6 ประชากรที่อยู่อาศัยในพื้นที่ยังคงมีอาชีพรับราชการเป็นส่วนใหญ่ แต่หลังจากเกิดเหตุเพลิงไหม้ในปี พ.ศ. 2510 ทำให้กลุ่มผู้อยู่อาศัยเดิมส่วนใหญ่ย้ายออกจากพื้นที่ บ้างมีการขายที่ดิน บ้างมีการจัดสรรที่ดินให้คนเช่า ทำให้เกิดการย้ายเข้ามาพักอาศัยในพื้นที่จากประชากรบริเวณอื่น ๆ ในย่าน และพื้นที่ใกล้เคียงซึ่งมีอาชีพประกอบธุรกิจการค้าส่วนใหญ่ ทำให้ประชากรที่อยู่อาศัยในพื้นที่บริเวณดังกล่าวเริ่มมีการประกอบอาชีพค้าขาย ทำธุรกิจมากขึ้น

(3) การรวมกลุ่มทางสังคม

พื้นที่ที่ 1 แพร่ภูธร ชุมชนในพื้นที่แพร่ภูธร ปลายรัชกาลที่ 6 ประมาณปี พ.ศ. 2470 เป็นต้นมา มีการอพยพของชาวจีนแคะเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่พักอาศัยในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงมาก่อน ได้แก่ ย่านถนนบำรุงเมือง-เฟื่องนคร ย่านตรอกหม้อ ย่านเสาชิงช้า เป็นต้น โดยสาเหตุที่ย้ายมาที่แพร่ภูธรเนื่องจากค่าเช่าถูก และอยู่ไม่ไกลจากที่อยู่เดิมมากนัก ทำให้สามารถเดินทางไปหาญาติ พี่ น้องที่อยู่อาศัยและประกอบอาชีพในบริเวณใกล้เคียงกันได้อย่างสะดวก (ผู้พักอาศัยในแพร่ภูธร. สัมภาษณ์ 26 กันยายน 2546) นอกจากนี้ยังมีคนต่างจังหวัดอพยพเข้ามาอยู่อาศัยกับญาติที่อยู่อาศัยเดิม จนเต็มพื้นที่ เกิดความสัมพันธ์เชิงเครือญาติกับผู้อยู่อาศัยเดิมในพื้นที่แพร่ภูธร

ประมาณ ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงประชากรที่พักอาศัยอยู่ในพื้นที่แพร่ภูธรทั้ง 2 แบบทำให้เกิดลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างคนที่พักอาศัยอยู่ในชุมชนแพร่ภูธร กับชุมชนที่ภายนอกพื้นที่ และความสัมพันธ์ระหว่างคนที่พักอาศัยในชุมชนแพร่ภูธร ในลักษณะเป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติ ผสมผสานกันอยู่ในพื้นที่ ความเป็นชุมชนแพร่ภูธรในยุคนี้เป็นต้นมาจึงไม่ถูกจำกัดอยู่ภายในขอบเขตของวังกรมหมื่นภูเวศนธำรงค์ศักดิ์อีกต่อไป

พื้นที่ที่ 2 แพร่่นรา ประชากรและสภาพสังคมในพื้นที่แพร่่นรา มีการย้ายเข้ามาอยู่อาศัยของชาวจีนแคะในพื้นที่เพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา จนก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะของพื้นที่ทางด้านกิจกรรมทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในการประกอบอาชีพในเวลาต่อมา เนื่องจากธรรมชาติของชาวจีนแคะจะมีความสามารถในการตัดเย็บเสื้อผ้า ทำรองเท้าและเครื่องหนังได้เป็นอย่างดี โดยในพื้นที่บริเวณแพร่่นรา และถนนตะนาวมีการกระจุกตัวของชุมชนชาวจีนแคะอยู่มาก ทำให้เกิดลักษณะชุมชนในเชิงเชื้อชาติ และเศรษฐกิจ เกิดเป็นย่านผลิตรองเท้าที่มีชื่อของกรุงเทพฯ ในยุคนี้ ภายในชุมชนยังประกอบไปด้วยชาวไทยที่พักอาศัยอยู่เดิม แต่มีสัดส่วนน้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรที่ย้ายเข้ามาใหม่ ลักษณะการรวมกลุ่มทางสังคมจะมีลักษณะเป็นไปตามเชื้อชาติเดียวกัน หรือเป็นเครือญาติกัน มากกว่าที่จะเป็นการรวมกลุ่มเป็นชุมชนแพร่่นรา

พื้นที่ที่ 3 แพร่งสรรพศาสตร์ และ พื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง ทั้งชุมชนในพื้นที่ที่ แพร่งสรรพศาสตร์ และชุมชนในพื้นที่ต่อเนื่อง ก่อนเกิดเหตุเพลิงไหม้บริเวณดังกล่าวมีความเป็นชุมชนอย่างชัดเจนทั้งด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม สามารถแบ่งออกเป็น 2 ชุมชนใหญ่ ๆ คือ ชุมชนข้าราชการ ซึ่งเป็นชุมชนที่ประกอบไปด้วยสมาชิกที่มีฐานะดี การศึกษาสูงเป็นส่วนใหญ่ และชุมชนที่เป็นประชาชนทั่วไป แต่หลังจาก ปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา ความเป็นชุมชนในพื้นที่ทั้ง 2 พื้นที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่

ชุมชนที่อยู่อาศัยเดิมในพื้นที่ แพร่งสรรพศาสตร์ และพื้นที่ต่อเนื่องส่วนใหญ่ย้ายออกไปจากพื้นที่ โดยเฉพาะกลุ่มข้าราชการที่มีฐานะดี ทำให้ชุมชนข้าราชการเดิมสลายไปจากพื้นที่ เกิดชุมชนใหม่ที่ขยายตัวจากชุมชนในพื้นที่บริเวณริมคลองคูเมืองเดิม ชุมชนบริเวณศาลเจ้าพ่อเสือ และกลุ่มคนที่ย้ายมาจากแพร่งนรา แพร่งภูธร และพื้นที่ใกล้เคียงทำให้ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่ แพร่งสรรพศาสตร์ และพื้นที่ต่อเนื่องเกิดการซ้อนทับกันจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจนเหมือนเช่นในอดีต

(4.) วัฒนธรรมประเพณี

มีการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของชาวจีนในพื้นที่ย่านสามแพร่ง โดยเฉพาะประเพณี ที่เกี่ยวข้องกับศาลเจ้าพ่อเสือ เทศกาลวันตรุษจีน กินเจ เป็นต้น นอกจากประเพณีแล้ว ชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนในพื้นที่ยังมีวัฒนธรรมประเพณีในการสืบทอดกิจการหรืออาชีพของบรรพบุรุษเหมือนในอดีต

ก่อนปี พ.ศ. 2510 บริเวณชุมชนตรอกข้างทองก่อนที่จะเกิดเหตุเพลิงไหม้ มีประเพณีเทศกาลไหว้พระจันทร์ของทุก ๆ ปี โดยจะร่วมมือกันตกแต่งบ้านเรือนของตนเองด้วยการแขวนโคมกระดาษ อย่างสวยงามตลอดเทศกาล เป็นที่รู้จักกันทั่วไปของชุมชนในย่านและพื้นที่ใกล้เคียง แต่สูญหายไปหลังจากที่เกิดเหตุเพลิงไหม้ ทำให้ชุมชนในพื้นที่ดังกล่าวย้ายออกไปจนหมด สำหรับชุมชนอื่น ๆ ในย่านสามแพร่งพบว่าไม่มีวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นของชุมชนตนเอง ทำให้วัฒนธรรมประเพณีดังกล่าวสูญหายไปอย่างน่าเสียดาย

5.3.3 บทบาทหน้าที่

จากลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนทำเลที่ตั้ง ลักษณะการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ละแวกต่อเนื่องกับย่านสามแพร่ง และนโยบาย มาตรการ ข้อกำหนดที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ในยุคนี้ พบว่าระหว่างปี พ.ศ. 2589-2525 พื้นที่ย่านสามแพร่งมีบทบาทหน้าที่เป็นย่านพาณิชยกรรม ต่อเนื่องกับตลาดนัดสนามหลวง และย่านหลังกระทรวง ดังจะเห็นได้จากลักษณะกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีอยู่ในพื้นที่ ซึ่งมีความต่อเนื่องกับตลาดนัดสนามหลวง และหน่วยงานราชการที่อยู่โดยรอบ

พื้นที่ย่านสามแพร่ง ในฐานะเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับตลาดนัดสนามหลวงได้เปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของตัวเองจากชุมชนที่พักอาศัย เป็นย่านการค้าและการบริการร่วมกับการพักอาศัย โดยกิจกรรมการค้าและการบริการจะมีความเกี่ยวข้อง และสัมพันธ์กับตลาดนัดสนามหลวง หน่วยงานราชการ และย่านการค้าสำคัญ ๆ ที่อยู่โดยรอบย่าน มีการกระจุกตัวของกิจกรรมการค้าบริเวณริมคลองคูเมืองเดิม ริมถนนบำรุงเมือง และถนนตะนาว แม้ว่าจำนวนร้านค้าที่เปิดจำหน่ายในพื้นที่ย่านสามแพร่งจะยังมีจำนวนไม่มากนัก เนื่องจากกลุ่มผู้ค้าส่วนใหญ่ในพื้นที่ยังนิยมที่จะเข้าไปจำหน่ายสินค้าในตลาดนัดสนามหลวง มากกว่าที่จะเปิดร้านจำหน่ายในย่าน อย่างไรก็ตามสินค้าที่จำหน่ายในยุคนี้ที่มีชื่อ และเป็นเอกลักษณ์ของย่านสามแพร่งส่วนมาก ได้แก่ ของเก่า ของมือสอง ของหลุดจํานำ เครื่องแบบ เครื่องหมายข้าราชการ จักรอุตสาหกรรม เครื่องใช้ไฟฟ้าในครัวเรือน สำนักงานทนายความ ร้านซุบทอง ซุบโลหะ ทำการ์ด ตรายาง โล่ โรงพิมพ์ ทำทอง ร้านอาหาร และกิจการทำรองเท้า เครื่องหนัง โดยเฉพาะรองเท้าถือได้ว่าเป็นสินค้ามีชื่อของย่านในยุคนี้

5.4 ย่านสามแพร่งในปัจจุบัน (พ.ศ. 2525 - 2545)

ปี พ.ศ. 2525 จนถึงปี พ.ศ. 2545 กรุงเทพมหานครได้มีความพยายามในการกระจายรายได้สู่ชนบทมากขึ้น เนื่องจากประชากรเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นเสมือนศูนย์รวมความเจริญในทุก ๆ ด้าน มีฐานะที่ดีขึ้นมาก เกิดการกระจุกของของกิจกรรมทั้งพาณิชยกรรมและอุตสาหกรรมในบริเวณกรุงเทพมหานครเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 และ 6 (พ.ศ. 2525-2529) และ(พ.ศ. 2530-2534)จึงเป็นการพัฒนาประเทศ "แนวใหม่"โดยการกำหนดแผนนโยบายที่จะนำไปสู่การปฏิบัติให้ได้ผลต่อประชาชนอย่างแท้จริง เน้นการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจมากกว่ามุ่งการขยายตัวทางเศรษฐกิจ มุ่งสร้างความ

สมดุลในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม มีลักษณะเป็นแผนนโยบายยึดพื้นที่เป็นหลัก (Area Approach) และเน้นความร่วมมือจากเอกชนให้เข้ามามีส่วนแก้ปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ

แผนฯ 5 และ 6 มีเป้าหมายหลัก 2 ประการ คือทางเศรษฐกิจต้องรักษาระดับการขยายตัวให้ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 5 เพื่อเป็นการช่วยบรรเทาปัญหาเศรษฐกิจของประเทศโดยการเพิ่มปริมาณการส่งออกไม่ว่าจะเป็นการผลิตเพื่อการส่งออก การท่องเที่ยว เป็นต้น และด้านสังคมมุ่งพัฒนาคุณภาพคนเพื่อพัฒนาสังคมให้ก้าวหน้า ให้เกิดความสงบสุข อารมณ์เอกลักษณะของชาติ วัฒนธรรม ค่านิยมที่ดี ยกมาตรฐานคุณภาพชีวิตของคนในชนบทและในเมืองให้ได้ตามเกณฑ์มาตรฐาน และจำกัดจำนวนประชากรให้เหมาะสม

นโยบายด้านการพัฒนาเมืองในแผนฯ 5 ระบุว่านโยบายการชะลอการขยายตัวของกรุงเทพมหานครตามแผนฯ 1-4 ไม่เกิดผลในเชิงปฏิบัติ โครงการพัฒนาเป็นโครงการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่อยู่ในความรับผิดชอบของแต่ละหน่วยงาน ทำให้บางโครงการกลายเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความแออัดแก่กรุงเทพมหานครมากขึ้น จึงต้องมีการพัฒนาระบบเมืองของประเทศเพื่อชะลอการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร โดยได้กำหนดผังนโยบายที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อพื้นที่ศึกษา คือ ผังเค้าโครงกรุงเทพมหานครและปริมณฑล สนับสนุนให้มีการวางผังเมืองรวมและผังเมืองเฉพาะแก่กรุงเทพมหานครและชุมชนหลักในเขตปริมณฑล 5 จังหวัด ได้แก่ สมุทรปราการ ปทุมธานี นนทบุรี นครปฐม และสมุทรสาคร และกำหนดให้มีองค์การพิเศษและกฎหมายบังคับเพื่อให้มีการดำเนินงานตามแผน

มาตรการพัฒนาภายใต้ผังเค้าโครงกรุงเทพมหานครและปริมณฑลประกอบด้วย (1) การโยกย้ายกิจกรรมบางประเภทออกและจำกัดกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักและอุตสาหกรรมหลักในกรุงเทพมหานคร (2) สนับสนุนการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก (3) สนับสนุนให้มีการจัดทำผังเค้าโครงระดับภาค ผังเค้าโครงระดับเมืองศูนย์กลางกรุงเทพมหานคร

ในช่วงต้นของแผนฯ 5 ปี พ.ศ. 2525 เป็นปีฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี มีการประกวดผลงานด้านสถาปัตยกรรมและการออกแบบผังเมืองเพื่อสภาพแวดล้อมที่พึงปรารถนาสำหรับกรุงรัตนโกสินทร์ในปี 2525²⁶ ซึ่งจัดโดยคณะกรรมการโครงการกรุงรัตนโกสินทร์ในขณะนั้น และคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ อีกทั้งยังได้มีการขึ้นทะเบียนอาคารหรือสถานที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ย่านแพรง่นราได้ถูกประกาศให้เป็นเขตโบราณสถาน เขตอนุรักษ์เมืองเก่า มาตรการ

²⁶ การจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ โดย สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมได้ยึดผลสรุปจากการประกวดผลงานดังกล่าวมาจัดทำเป็นกรอบแนวคิดและแนวทางในการอนุรักษ์พื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ทั้งหมด 20 โครงการ (วิมลรัตน์ อิศระธรรมบุญ, 2543)

ทางด้านผังเมืองในแผนฯ 5 คือ ข้อบัญญัติกรุงเทพมหานคร เรื่องกำหนดบริเวณก่อสร้าง ดัดแปลงใช้อาคารบางชนิดหรือบางประเภท ภายในกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นใน ในท้องที่แขวงพระบรมมหาราชวังเขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2528 และในปีเดียวกันยังได้มีการออกข้อบัญญัติกรุงเทพมหานครเพื่อควบคุมความสูงของอาคารสร้างใหม่ เป็นการจัดระเบียบและรักษาสภาพแวดล้อมไม่ให้เกิดต่างกัน โดยห้ามมิให้ก่อสร้างอาคารสูงเกิน 16 เมตร เฉพาะพื้นที่ภายในคลองคูเมืองเดิม และในปี พ.ศ. 2529 ได้ออกข้อบัญญัติห้ามก่อสร้างอาคารสูงเกิน 20 เมตร สำหรับพื้นที่ถัดจากคลองคูเมืองเดิมถึงคลองโอบอ่างหรือคลองบางลำภู

เพื่อให้เป็นไปตามแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ ในการลดความแออัดของพื้นที่ในเขตใจกลางกรุงเทพมหานคร จึงได้มีการย้ายตลาดนัดสนามหลวงในปี พ.ศ. 2525 ไปตั้งอยู่ที่ตลาดนัดจตุจักรในปัจจุบัน โดยการย้ายสถานที่ราชการ และกำลังพลที่ทำงานในสถานที่ราชการโดยรอบของย่านสามแพร่งออกไปบริเวณเขตรอบนอกของเมือง และการยกเลิกศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งมวลชนที่สนามหลวง หลังจากที่ยกเลิกตลาดนัดและศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งมวลชนที่สนามหลวงได้มีการผลักดันคนจรจัดและตลาดนัดหาบเร่แผงลอยจากบริเวณท้องสนามหลวง ริมคลองคูเมืองเดิมออกจากพื้นที่ ทำให้กลุ่มคนเหล่านี้หลังไหลเข้ามาในพื้นที่ย่านสามแพร่งบริเวณริมถนนบุญศิริ และริมคลองคูเมืองเดิม ก่อให้เกิดความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย และปัญหาสิ่งแวดล้อมในย่านสามแพร่งจนถึงปัจจุบัน

นโยบายการพัฒนาเมืองในแผนฯ 6 ยังคงเป็นแนวทางเดียวกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 โดยใช้กลยุทธ์การกระจายการพัฒนาระบบเมืองและสร้างพื้นที่เศรษฐกิจใหม่ ๆ เพื่อลดอัตราการใช้ที่ดินของกรุงเทพมหานครอย่างเป็นระเบียบ และลดความแออัดคับคั่งเพื่อไม่ให้เกิดความสูญเสียทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากความคับคั่งของการจราจรและระบบขนส่ง ตลอดจนปัญหาหมอกควัน น้ำท่วมและแผ่นดินทรุด อีกทั้งยังต้องพัฒนาให้กรุงเทพมหานครและปริมณฑลเป็นพื้นที่เขตมหานครที่เชื่อมโยงกันภายใต้ระบบศูนย์ชุมชนที่มีความสมบูรณ์ จึงจำเป็นต้องมีการวางแผนแบบผสมผสานทางด้านกายภาพ ระหว่างมาตรการทางผังเมืองกับโครงข่ายสาธารณูปโภคและสาธารณูปการให้สอดคล้องกัน และเป็นตัวนำการใช้ที่ดิน ในส่วนของการพัฒนาเมืองและพื้นที่เฉพาะ ภายใต้กรอบนโยบายหลักที่จะกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคอย่างต่อเนื่อง โดยการพัฒนาพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑลซึ่งมีความสำคัญด้านเศรษฐกิจ เป็นการเพิ่มคุณภาพชีวิตของผู้มีรายได้ไม่น้อยที่อาศัยในเขตชุมชนแออัด

นโยบายการพัฒนาเมืองที่สำคัญของแผนฯ 6 มี 5 ประการ คือ

1. ประสานการใช้มาตรการด้านการลงทุนขยายโครงข่ายบริการขั้นพื้นฐาน และมาตรการทางด้านผังเมือง

2. กำหนดพื้นที่เป้าหมายที่จะทำให้การใช้มาตรการทางผังเมือง และการวางแผนบริการพื้นฐานได้สอดคล้องกับอัตราความหนาแน่น และขนาดของประชากร ซึ่งแนวทางการบริหารจัดการเมืองกรุงเทพมหานครและปริมณฑลได้กำหนดพื้นที่เป้าหมายเป็น 4 บริเวณ คือ (1) พื้นที่ศูนย์กลางธุรกิจชั้นใน (2) พื้นที่ชานเมืองที่กำลังขยายตัวอย่างรวดเร็ว (3) พื้นที่ย่านอุตสาหกรรม และ (4) พื้นที่ส่วนที่เหลือและปริมณฑล

โดยพื้นที่เป้าหมายบริเวณที่ (1) ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ศึกษาในครั้งนี้ เป็นศูนย์กลางธุรกิจบริหาร ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของเขตชั้นในของกรุงเทพมหานคร ประกอบด้วย 12 เขต คือ เขตพระนคร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย เขตสัมพันธวงศ์ เขตปทุมวัน เขตบางรัก เขตดุสิต เขตพญาไท เขตธนบุรี เขตคลองสาน เขตบางกอกใหญ่ เขตบางกอกน้อย และเขตยานนาวา โดยมีวัตถุประสงค์หลักในการแก้ปัญหาการจราจรติดขัด น้ำท่วม ความแออัด อาคารเก่าทรุดโทรม และแหล่งเสื่อมโทรม

3. สนับสนุนและเพิ่มบทบาทขององค์กรส่วนท้องถิ่น รัฐวิสาหกิจและภาคเอกชนให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาบริการสาธารณูปโภค และสาธารณูปการให้มากขึ้น

4. กำหนดนโยบายการพัฒนาในกลุ่มผู้มีรายได้น้อยและชุมชนแออัดโดยการปรับปรุงความเป็นอยู่ให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนตนเอง และให้มีการพัฒนาการศึกษาของคนในชุมชน

5. สนับสนุนการจัดตั้งองค์กรกลางพัฒนาเมืองระดับชาติและสนับสนุนการจัดตั้งองค์กรใหม่ดูแลการพัฒนาโครงข่ายสาธารณูปการของกรุงเทพมหานครและปริมณฑล คือ คณะกรรมการพัฒนากรุงเทพมหานครและปริมณฑล ซึ่งเป็นองค์กรระดับชาติ

ในช่วงแผนฯ 6 ได้มีมาตรการทางด้านกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการผังเมืองและมีผลกระทบต่อพื้นที่ศึกษา คือ ข้อบัญญัติกรุงเทพมหานคร เรื่องกำหนดบริเวณห้ามก่อสร้างดัดแปลง ใช้หรือเปลี่ยนแปลงใช้อาคารบางชนิดหรือบางประเภทภายในบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นนอก ในท้องที่แขวงชนะสงคราม แขวงตลาดยอด แขวงศาลเจ้าพ่อเสือ แขวงบวรนิเวศ แขวงเสาชิงช้า แขวงราชบพิธ แขวงสำราญราษฎร์ และแขวงบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2530 สำหรับโครงการพัฒนาที่มีผลกระทบต่อพื้นที่ศึกษา คือ โครงการสร้างอาคารใหม่ของสภาอากาศ บริเวณตลาดขายอาหารใต้รุ่งแพรงภูธร และ โครงการจัดทำที่จอดรถบริเวณตลาดสดศาลเจ้าพ่อเสือ

ผลของการดำเนินการตามแผนฯ 5 และ แผนฯ 6 (พ.ศ. 2525-2534) เนื่องจากขอบเขตของการพัฒนาเมือง มิได้จำกัดอยู่แต่ในเขตการบริหารจัดการขององค์กรใดองค์กรหนึ่ง ประกอบกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเมืองขาดความเข้าใจในทิศทางเดียวกันในการพัฒนาเมือง อีกทั้งยังมีข้อจำกัดด้านการเงินและการคลัง จึงส่งผลให้การดำเนินการตามแผนงานเป็นไปอย่างล่าช้า การบริการขั้นพื้นฐานที่วางแผนไว้ไม่เพียงพอกับความต้องการของประชาชน เกิดปัญหาการขาดแคลนระบบสาธารณูปโภคสาธารณูปการ และสิ่งแวดล้อมตามมา ถึงแม้ว่าจะมีการยกวางผังเมืองรวมกรุงเทพมหานครและปริมณฑลให้สามารถใช้บังคับมีผล 5 ปี แต่เนื่องจากขาดมาตรการควบคุม เช่น กฎกระทรวงผังเมืองรวม มารองรับอย่างเพียงพอจึงทำให้กรุงเทพมหานครและปริมณฑลยังคงเติบโตแบบไร้ทิศทาง อย่างไรก็ตามมาตรการที่นำมาใช้ในการลดความแออัดและการกระจุกตัวของกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดจนจำนวนประชากรที่ทำงานในกรุงเทพมหานครที่กระทำอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่แผนฯ 1 ได้ส่งผลกระทบต่อพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์และพื้นที่ศึกษา เนื่องจากไม่เพียงจำนวนประชากรในพื้นที่ศึกษามีอัตราการเพิ่มลดลงอย่างมาก เช่นเดียวกับอัตราการเพิ่มกิจกรรมเศรษฐกิจในพื้นที่ที่ลดลงเช่นกัน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 และ 8 (พ.ศ. 2535-2539) และ (พ.ศ. 2540-2544) เป้าหมายของแผนฯ 7 มุ่งให้เกิดความสมดุลใน 3 ด้าน ได้แก่ การพัฒนาในเชิงคุณภาพ ปริมาณและความเป็นธรรมในสังคม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่มีคุณภาพและยั่งยืน จึงได้มีการกำหนดวัตถุประสงค์หลักของแผนไว้ 3 ประการ คือรักษาอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างมีเสถียรภาพ การกระจายรายได้และความเจริญสู่ภูมิภาคและชนบท และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพและสิ่งแวดล้อม ระยะแรกโครงสร้างเศรษฐกิจไทย การคลังมีเสถียรภาพ ประชาชนมีรายได้และมีการจ้างงานเพิ่มขึ้น มีการขยายตัวของการส่งออก การลงทุน และการท่องเที่ยว จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2538 จึงได้เกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้นอย่างรุนแรง ส่งผลกระทบต่อกลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจการค้าเป็นจำนวนมาก ก่อให้เกิดแนวคิดของแผนฯ 8 คือ “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน”(จากรุวรรณ, 2543) ทำให้นโยบาย และกระบวนการพัฒนาของแผนฯ 8 แตกต่างกับแผนพัฒนาฯ ทั้ง 7 ฉบับที่ผ่านมา โดยกำหนดให้การพัฒนาคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาให้พัฒนาเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคน เสริมสร้างศักยภาพของคน และสภาพแวดล้อมทางสังคม ดูแลผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับคนและสังคม รักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ มากกว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ให้ความสำคัญกับคนทั้งในฐานะของผู้กำหนดการพัฒนา ผู้ได้รับผลประโยชน์และผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา เปิดโอกาสให้คนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนและจัดตั้งแต่ต้น โดยให้ความสำคัญกับ (1) การเพิ่มศักยภาพคนในฐานะผู้ขับ

เคลื่อนการพัฒนา (2) การกระจายรายได้ และ(3) การจัดสวัสดิการและเพิ่มโอกาสให้กลุ่มผู้ด้อยโอกาสในการพัฒนา

แผนฯ 8 มีลักษณะเป็นแผนชั้นนำในกรอบกว้าง ให้ความสำคัญเฉพาะการกำหนดเป้าหมายหลักที่สำคัญเฉพาะด้าน เพื่อให้หน่วยปฏิบัติทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและประชาชน ใช้เป็นกรอบในการกำหนดเป้าหมาย รายละเอียดของแต่ละหน่วยงาน เพื่อนำแผนลงสู่การปฏิบัติ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษาได้มีการจัดระเบียบการขยายตัวของชุมชนในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลเพื่อพัฒนาเป็นศูนย์ธุรกิจ การเงิน การค้า และศูนย์ข้อมูลที่มีประสิทธิภาพ ในใจกลางเมืองมหานครให้รักษาและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมชุมชนที่ดีให้คงไว้ แก้ไขปัญหาจราจรในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนทุกกลุ่มและสังคมให้ดีขึ้น แต่เนื่องจากวิกฤตเศรษฐกิจทางการเงินและสถาบันการเงิน ในปี พ.ศ. 2540 ทำให้ต้องมีการปรับแผนฯ 8 อีกครั้ง โดยให้ความสำคัญกับการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจสูงสุด ในขณะเดียวกันได้มีการเพิ่มเติมแนวทางและมาตรการลดผลกระทบที่มีต่อคนและสังคม มีการเร่งรัดปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจในการสร้างรากฐานการผลิตให้พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง

การผังเมืองในช่วงแผนฯ 7 เป็นก้าวสำคัญด้านการผังเมืองของประเทศไทย คือ การที่ได้มีการประกาศกฎกระทรวงผังเมืองรวม 2 ฉบับขึ้นในช่วงแผนนี้ ได้แก่ กฎกระทรวง 116 ผังเมืองรวม กรุงเทพมหานครในปี พ.ศ. 2535 และผังเมืองกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2539-2548 โดยความร่วมมือระหว่างสำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร คณะที่ปรึกษา เอ็มไอที และคณะที่ปรึกษา อีซี

ช่วงของแผนฯ 7 ในปี พ.ศ. 2538 ได้มีการจัดทำแผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ รวมทั้งสิ้น 34 โครงการ โครงการที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา คือ โครงการขยายถนนเพิ่มผิวจราจรแก่กรุงเทพมหานคร โดยกรุงเทพมหานครกำหนดให้หุบอาคารเก้าย่านแพรงนรา มีการกำหนด พื้นที่อนุรักษ์ในกรุงเทพมหานครแบ่งออกเป็น 3 บริเวณ ประกอบด้วย บริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นใน บริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นนอกและบริเวณฝั่งธนบุรีตรงข้ามบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ มีรายละเอียด ดังนี้

1. บริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นใน ได้แก่ บริเวณที่อยู่อาศัยภายในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ด้านพระบรมมหาราชวัง ไปจนถึงคลองคูเมือง (คลองหลอดเดิม) มีเนื้อที่ประมาณ 1.8 ตารางกิโลเมตรหรือ 1,125 ไร่ ตั้งอยู่ในท้องที่แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

2. บริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นนอก ได้แก่ อาณาเขตจากฝั่งริมแม่น้ำเจ้าพระยาด้านเหนือ และด้านใต้คลองคูเมืองเดิมไปจรดคลองรอบกรุง (คลองบางลำพู คลองโอบอ่างเดิม) มีเนื้อที่ประมาณ 2.3 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,431 ไร่ ตั้งอยู่ในท้องที่แขวงชนะสงคราม แขวงตลาดยอด แขวงบวรนิเวศ แขวงศาลเจ้าพ่อเสือ และแขวงบูรพาภิรมย์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

3. บริเวณฝั่งธนบุรีตรงข้ามบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ มีอาณาเขตตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องกำหนดบริเวณห้ามก่อสร้าง ดัดแปลงใช้หรือใช้หรือเปลี่ยนการใช้อาคารบางชนิดหรือบางประเภท ภายในบริเวณฝั่งธนบุรี ต่อมข้ามบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2534 มีเนื้อที่ประมาณ 1.74 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,088.8 ไร่ ตั้งอยู่ในท้องที่แขวงบางยี่ขัน เขตบางพลัด แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย และแขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี แขวงสมเด็จพระเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

นโยบายและมาตรการพัฒนาเมืองตลอดจนโครงการพัฒนาเมืองที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษาในช่วงแผนฯ 8 จะเห็นได้ว่าประชาชนเริ่มมีส่วนร่วมในการจัดการและวางแผนมากกว่าช่วงแผนพัฒนาฉบับก่อน ๆ ในปี พ.ศ. 2540 แผนแม่บทเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ (ฝั่งพระนคร) 20 โครงการได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี โครงการปรับปรุงพื้นที่แพรงภูธร แพรงนราและแพรงสรรพศาสตร์ เป็นโครงการที่ 17 อยู่ในกลุ่มโครงการระยะยาว(ปีที่ 11-15) มีการปรับปรุงพื้นที่ และอนุรักษ์ตึกเก่าที่ได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน บริเวณแพรงนราและแพรงภูธร แต่ยังคงสภาพร้านค้า มูลค่าดำเนินโครงการ 61,050,000 บาท

ปี พ.ศ. 2543 มีการศึกษาเพื่อจัดทำโครงการวางผังเฉพาะแห่งในพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ แพรงนรา แพรงภูธร แพรงสรรพศาสตร์ โดยสำนักผังเมืองกรุงเทพมหานครได้มอบหมายให้ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำการศึกษาถึงศักยภาพ ปัญหา ข้อจำกัด และโอกาสในการพัฒนาพื้นที่ย่านสามแพรงและพื้นที่ต่อเนื่อง เพื่อเข้าสู่เครือข่ายท่องเที่ยวในเกาะรัตนโกสินทร์ ให้สอดคล้องกับภาพลักษณ์ของเกาะรัตนโกสินทร์ชั้นในและชั้นนอก ที่ได้รับการนำเสนอออกมาทั้งนโยบาย และแผนปฏิบัติทางด้านแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในอนาคต

5.4.1 ลักษณะด้านกายภาพ

(1.) ทำเลที่ตั้ง

พื้นที่ย่านสามแพร่งในยุคนี้อยู่ในปัจจุบัน มีทำเลที่ตั้งอยู่ในพื้นที่บริเวณใจกลางกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นศูนย์รวมความเจริญในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ประเพณีวัฒนธรรม โดยเฉพาะพื้นที่ในเขตคลองรอบกรุง ดังจะเห็นได้จากมีการกระจุกตัวของหน่วยงานราชการที่มีความสำคัญระดับชาติเป็นจำนวนมาก กลุ่มโบราณสถาน อาคารเก่าที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ อีกทั้งยังมีย่านการค้าที่จำหน่ายสินค้าเฉพาะทางอีกเป็นจำนวนมาก เพื่อให้บริการแก่กลุ่มลูกค้าทั่วประเทศ แต่เนื่องจากนโยบายในการลดความแออัดคับคั่ง เพื่อตอบสนองโครงการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ โดยคณะกรรมการกรุงเทพฯ มีการอนุรักษ์และส่งเสริมให้กลุ่มอาคารเก่าที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ และย่านการค้าที่มีลักษณะเด่นเฉพาะตัวทางด้านกิจกรรมการค้าและการบริการเป็นแหล่งท่องเที่ยวของกรุงเทพมหานคร โดยมีการลดจำนวนบุคคลากรที่ทำงานในหน่วยงานราชการขนาดใหญ่ในพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ อย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด เนื่องจากพื้นที่บริเวณดังกล่าวได้ถูกกำหนดให้เป็นเขตอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวโดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณเขตใจกลางเมืองเก่า ซึ่งเป็นที่ตั้งของย่านสามแพร่ง

ย่านสามแพร่งในปัจจุบันจึงมีทำเลที่ตั้งต่อเนื่องกับสถานที่ท่องเที่ยว หน่วยงานราชการที่กำลังจะกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวในอนาคต และย่านการค้าที่สำคัญหลายแห่งด้วยกัน ซึ่งต่างมีขอบเขตการให้บริการในระดับเมืองและระดับประเทศเกือบทั้งสิ้น

- กลุ่มหน่วยงานราชการ ได้แก่ กระทรวงยุติธรรม กระทรวงกลาโหม กระทรวงมหาดไทย กระทรวงการต่างประเทศ กรมแผนที่ทหาร สำนักงานอัยการสูงสุด และศาล ซึ่งกำลังพลในหน่วยงานเหล่านี้มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของย่านสามแพร่งมากที่สุดในฐานะที่เป็นกลุ่มลูกค้าหลักของพื้นที่

- สถานที่ท่องเที่ยวประเภทศาสนสถาน ได้แก่ วัดบูรณศิริมาตยาราม และวัดมหารวดพาราม ซึ่งนอกจากจะเป็นศาสนสถานที่มีประวัติความเป็นมาเมื่อครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์แล้วยังเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในเกาะรัตนโกสินทร์ แต่มีความสัมพันธ์หรือส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของพื้นที่ย่านสามแพร่งน้อยที่สุดในปัจจุบัน

- สถานที่ท่องเที่ยว ได้แก่ พระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวที่สำคัญที่สุดในเกาะรัตนโกสินทร์มีจำนวนนักท่องเที่ยวนับหมื่นคนต่อวันที่เข้ามาในบริเวณดังกล่าว และย่านท่าช้าง-ท่าพระจันทร์ การใช้ที่ดินประเภทดังกล่าวเป็นเสมือนแม่เหล็กขนาดใหญ่ที่ดึงดูดให้กลุ่มลูกค้าจำนวนมากเลยผ่านพื้นที่ย่านสามแพร่งซึ่งมีอำนาจในการดึงดูดกลุ่มนักท่องเที่ยว

น้อยกว่ามาก ทำให้ย่านสามแพร่งเป็นที่รู้จักในหมู่นักเฉพาะกลุ่มที่ต้องการเดินทางเที่ยวชมย่านชุมชนเก่าในเมืองเท่านั้น

- ย่านการค้าสำคัญ ได้แก่ ย่านสำเพ็ง-เยาวราช ย่านพาหุรัด ย่านคลองถม-ตลาดไฟฉาย ย่านจักรวรรดิ ย่านถนนเฟื่องนคร ย่านร้านเพชรบ้านหม้อ ย่านสังฆภัณฑ์เสาชิงช้า ย่านปากคลองตลาด ย่านบางลำพู ซึ่งย่านต่าง ๆ เหล่านี้มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมที่เกิดขึ้นในย่านสามแพร่งทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยย่านพาณิชย์กรรมเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นศูนย์กิจกรรมประเภทต่าง ๆ ที่สำคัญที่สุดในกรุงเทพมหานคร และในระดับประเทศในบางพื้นที่

กิจกรรมในย่านสามแพร่งโดยเฉพาะกิจกรรมทางเศรษฐกิจในปัจจุบันจำเป็นต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับประเภทสินค้าที่จำหน่ายและผลิตในบริเวณดังกล่าวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากปัจจุบันพื้นที่ย่านสามแพร่งและชุมชนภายในย่านไม่มีศักยภาพเพียงพอในการผลิตสินค้าเพื่อจำหน่ายได้อย่างในอดีต จึงทำให้เกิดการขยายตัวของแหล่งผลิต หรือโกดังเก็บสินค้าจากย่านการค้าดังกล่าวแผ่ขยายเข้ามาในพื้นที่ย่านมากขึ้น (แผนที่ 5.3)

(2.) ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน

บริเวณซึ่งเป็นที่ตั้งย่านสามแพร่งในปัจจุบันถูกกำหนดให้เป็นเขตที่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอนุรักษ์และส่งเสริมเอกลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมไทย ซึ่งห้ามมิให้มีการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการประกอบอุตสาหกรรม จึงทำให้ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ศึกษาทั้ง 4 พื้นที่เกือบทั้งหมดเป็นไปเพื่อการอยู่อาศัยและพาณิชย์กรรม โดยจะมีประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรมปะปนอยู่ในพื้นที่บางส่วน ได้แก่ กิจการอยู่อาศัย โรงพิมพ์ โรงทำน้ำแข็ง เป็นต้น สำหรับพื้นที่ว่างมีน้อยมาก จะมีแต่บริเวณด้านหลังสถานีอนามัยสุขุมวิท ซึ่งปัจจุบันมีลักษณะเป็นสวนหย่อม สำหรับพักผ่อน ไม่ได้เป็นตลาดได้รุ่งอีกต่อไป มีชื่อว่า ลานภูธร ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดความเป็นมาต่อไป

แนวทางการพัฒนาย่านสามแพร่ง : กรุงเทพมหานคร
 แผนที่ 5.3 แสดงย่านการค้าและหน่วยงานราชการที่สัมพันธ์กับย่านสามแพร่ง

สัญลักษณ์

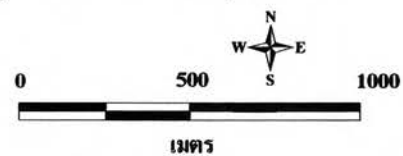
- ถนนสายหลัก
- ถนนสายรอง
- แม่น้ำ, คลอง
- พื้นที่ย่านสามแพร่ง

หน่วยงานราชการ

- ศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร
- กระทรวงยุติธรรม, ศาลแพ่ง
- ศาลคดีเด็กและเยาวชน, กรมอัยการ
- กระทรวงการต่างประเทศ, กระทรวงมหาดไทย

ย่านพาณิชย์กรรม

- บางลำภู
- ตลาดมหานาค
- ท่าพระจันทร์
- สี่งมกัณฑ์
- เฝื่อนนคร
- บ้านหม้อ
- ปากคลองตลาด
- เขาวราช, ถิ่นเพ็ง, พาหุรัด, คลองถม

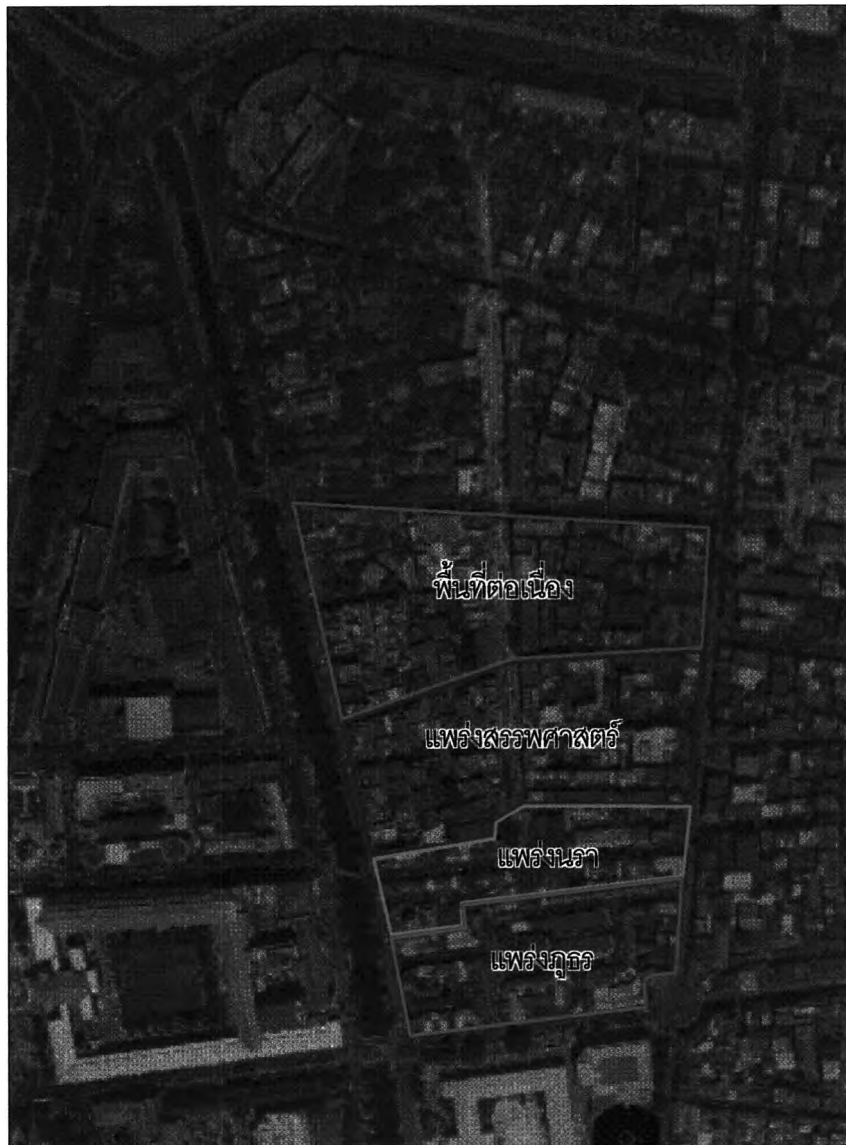
(3.) ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและสภาพอาคาร

จากภาพถ่ายทางอากาศในปี พ.ศ. 2538(แผนที่ 5.4) และ 2543 (แผนที่5.5) ร่วมกับข้อมูลที่ได้จากเอกสาร และการสัมภาษณ์ทำให้สามารถวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของพื้นที่ย่านสามแพร่งในยุคนั้นได้ ดังนี้

พื้นที่ที่ 1 แพร่งภูธร และพื้นที่ที่ 2 แพร่งนรา จากแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศจะพบว่าแทบจะไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2453) แต่อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพื้นที่บริเวณดังกล่าวกว้างร้อยละ 80 เป็นที่ดินในกรรมสิทธิ์ของสำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ทำให้การที่จะรื้อถอน ก่อสร้างหรือต่อเติมอาคารใด ๆ จำเป็นจะต้องได้รับอนุญาตจากกองโครงการอนุรักษ์ สำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ก่อน ประกอบกับประมาณปี พ.ศ. 2518 กลุ่มอาคารบริเวณดังกล่าวได้รับการขึ้นทะเบียนอนุรักษ์จากกรมศิลปากร จึงทำให้สามารถรักษากลุ่มอาคารที่มีสถาปัตยกรรมเก่าแก่ และมีประวัติศาสตร์ยาวนานกว่าศตวรรษได้มาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับกลุ่มอาคารในที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์เอกชนเกือบทั้งหมดได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอาคารพาณิชย์สมัยใหม่ โดยเฉพาะอาคารบริเวณริมถนนอัษฎางค์ ถนนบำรุงเมือง และถนนตะนาว แต่เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวอยู่ในเขตอนุรักษ์ ซึ่งมีพระราชบัญญัติควบคุมความสูงของอาคารจึงทำให้กลุ่มอาคารในพื้นที่นี้มีความสูงไม่เกิน 5 ชั้น

พื้นที่ที่ 3 แพร่งสรรพศาสตร์ และพื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและสภาพอาคารในพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่นี้แทบจะไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงจากยุคก่อน จะมีแต่ความหนาแน่นของอาคารที่เพิ่มขึ้นจนเต็มพื้นที่ และกลุ่มเรือนแถวไม้บริเวณแพร่งสรรพศาสตร์ได้มีการรื้อถอนออกไป เนื่องจากมีการตัดถนนสายใหม่เพิ่มขึ้นในพื้นที่ ประมาณปี พ.ศ. 2538 พื้นที่จึงถูกแบ่งออกจากกันเป็น 4 ส่วนจากการสร้างถนนตัดใหม่สาย 1 และถนนตัดใหม่สาย 2 ทำให้กลุ่มเรือนแถวไม้บริเวณที่ถูกถนนทั้ง 2 สายตัดผ่านถูกรื้อถอนออกจนหมด

แนวทางพัฒนาย่านสามแพร่ง : กรุงเทพมหานคร
 แผนที่ 5.4 แสดงลักษณะทางกายภาพของย่านสามแพร่ง
 โดยใช้ภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ. 2538

สัญลักษณ์

ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่แพร่งภูธร

ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่แพร่งนรา

ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่แพร่งสรรพศาสตร์

ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่ต่อเนื่อง

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม

แนวทางพัฒนาย่านสามแพร่ง : กรุงเทพมหานคร
 แผนที่ 5.5 แสดงลักษณะทางกายภาพของย่านสามแพร่ง
 โดยใช้ภาพถ่ายทางอากาศปีพ.ศ. 2543

สัญลักษณ์

- ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่แพร่งภูธร
- ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่แพร่งนรา
- ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่แพร่งสรรพศาสตร์
- ขอบเขตของชุมชนในพื้นที่ต่อเนื่อง

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม

(4.) ลักษณะการใช้ประโยชน์อาคาร

ในยุคนี้ลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารในทุกพื้นที่ของย่านสามแพร่ง มีลักษณะเพื่อการอยู่อาศัยและประกอบธุรกิจการค้า มากกว่าเพื่อการอยู่อาศัยแต่เพียงอย่างเดียว เหมือนในอดีต และเริ่มมีอาคารบางส่วนที่มีลักษณะเป็นอาคารสำนักงาน หรือร้านค้าเพียงอย่างเดียว เนื่องจากผู้ประกอบการมีที่อยู่อาศัยนอกพื้นที่ย่านสามแพร่ง และอาคารบางส่วนมีลักษณะเป็นโกดังเก็บสินค้า สำหรับกลุ่มร้านค้าในพื้นที่ย่าน

พื้นที่ที่ 1 แพร่งภูธร อาคารตลาดใต้รุ่งแพ่งภูธรได้ถูกรื้อถอนลงในปี พ.ศ. 2541 และมีการปรับปรุงเป็นสวนหย่อมสำหรับคนในชุมชน มีชื่อว่า "ลานภูธรเวศ"

พื้นที่ที่ 2 แพร่งนรา ปัจจุบันโรงเรียนตะละภักศึกษากลายเป็นสำนักงานกฎหมายของเอกชน ปีกขวาของตัวตึก และห้องแถวบางส่วนถูกทุบทิ้ง เพื่อสร้างถนนบูรณศาสตร์ให้ทะลุออกถนนแพร่งนราได้

พื้นที่ที่ 3 แพร่งสรรพศาสตร์ และ พื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง ลักษณะการใช้ประโยชน์อาคารเริ่มมีการแบ่งห้องให้เช่าเป็นรายวัน ซึ่งมีลักษณะเป็นห้องพักราคาถูก ไม่ได้มาตรฐาน กลุ่มคนที่มาพักส่วนใหญ่จะเป็นหญิงขายบริการ กลุ่มแรงงานที่มีรายได้น้อย เป็นต้น

(5.) เส้นทางสัญจร

โดยถนนบูรณศาสตร์ซึ่งเดิมมีจุดสิ้นสุดด้านหลังของตึกแถวแพร่งนราแต่ในปี พ.ศ. 2539 ได้มีการขยายถนนและเชื่อมต่อกับถนนแพร่งนรา มีการสร้างถนนตัดใหม่สาย 1 และสาย 2 ในพื้นที่เพิ่มเติมบริเวณพื้นที่ต่อเนื่องกับย่าน แต่อย่างไรก็ตามถนนสายหลักภายในย่าน และถนนที่เชื่อมต่อย่านกับพื้นที่ภายนอกยังคงไม่มีการเปลี่ยนแปลงจากยุคก่อน

5.4.2 ลักษณะด้านเศรษฐกิจและสังคม

(1.) กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

การยกเลิกตลาดนัดสนามหลวงถือได้ว่าเป็นโครงการที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงลักษณะเศรษฐกิจของย่านสามแพร่งครั้งใหญ่ที่สุดครั้งหนึ่ง กลุ่มผู้ค้าเดิมซึ่งเคยค้าขายในตลาดนัดสนามหลวง ย้ายกลับมาประกอบธุรกิจการค้าในย่านสามแพร่งเพิ่มมากขึ้น ได้มีการพัฒนาประเภทสินค้า และการบริการเพื่อให้ตอบสนองกับกลุ่มลูกค้าหลัก ซึ่ง

พื้นที่ที่ 1 แพร่งภูธร กระทบทั้งในปี พ.ศ. 2538 เมื่อทางสภาอากาศไทย ยกเลิกตลาดได้รุ่งเพื่อที่จะก่อสร้างอาคารในพื้นที่ ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจของพื้นที่ในช่วงกลางคืนต้องยุติลงนับตั้งแต่นั้นจนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบันพื้นที่แพร่งภูธร ยังคงมีร้านค้าเก่าแก่ที่มีชื่อเสียงของชุมชน เมื่อครั้งยังเป็นย่านถนนบำรุงเมืองบางร้านที่มีชื่อเสียงและยังคงดำเนินการอยู่ คือ ร้านจำหน่ายใบชาอ่องอิวกี่ ซึ่งเปิดดำเนินการมากกว่า 100 ปี และร้านอาหารโชติจิตรโภชนา ที่ยังคงเปิดร้านจำหน่ายอาหารในถนนแพร่งภูธรมากกว่า 90 ปี กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่โดดเด่นของพื้นที่ และเป็นที่ยู้งักกันทั่วไป คือ กิจกรรมประเภทร้านอาหาร บริเวณริมถนนแพร่งภูธร และร้านเครื่องดนตรี ร้านซุบทอง ซุบโลหะ และร้านค้าของเก่าของมือสอง ของหลุดจำนำบริเวณริมคลองคูเมืองเดิม และถนนบำรุงเมือง และยังมีกิจการที่ให้บริการประเภทอื่น ๆ ได้แก่ ร้านขายยา ร้านนาฬิกา แว่นตา ร้านเสริมสวย และร้านตัดเสื้อผ้า

พื้นที่ที่ 2 แพร่งนรา ประมาณ ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา พื้นที่แพร่งนรา มีกิจกรรมประเภทการค้าและการบริการเพิ่มขึ้นมาก โดยเฉพาะหลังจากปี พ.ศ.2538 จากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ สมาชิกหลายคนในชุมชนต้องออกจากงาน หรือหางานทำไม่ได้ จึงกลับมาช่วยครอบครัว หรือประกอบอาชีพเปิดร้านขายอาหารบริเวณพื้นที่หน้าบ้านของตนเอง เนื่องจากไม่ต้องเสียค่าเช่าร้าน (วันดี ตระการสันติสุข, สัมภาษณ์ 30 กันยายน 2546) ทำให้ร้านอาหาร ขนม เครื่องดื่มในพื้นที่แพร่งนราเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่กิจการร้านรองเท้าที่เคยเฟื่องฟูในอดีต ปัจจุบันมีร้านที่เปิดอยู่ในพื้นที่เพียง 3 ร้าน ซึ่งมีลักษณะเป็นการทำส่งออกต่างประเทศตามใบสั่งงานที่ได้รับมอบหมายมา (ผู้ประกอบการ, สัมภาษณ์ 30 กันยายน 2546) พบว่ามีกิจกรรมต่อเนื่องกับการทำรองเท้า ได้แก่ การทำกล่องรองเท้า ตัดแบบหนัง ตัดป้ายยี่ห้อ ซึ่งเป็นลักษณะกิจ

กรรมทางเศรษฐกิจที่ทำภายในครัวเรือน มีทั้งที่เป็นแม่บ้านที่หารายได้พิเศษ และที่ทำเป็นอาชีพหลัก

ปัจจุบันกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนแพรงนรามีรูปแบบใหม่ในลักษณะเป็นที่พักอาศัยและเป็นบริษัท หรือสำนักงานในอาคารเดียวกัน โดยทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการจำหน่ายสินค้า โดยเป็นผู้รับใบสั่งจากลูกค้า และจัดหารวมทั้งจัดส่งสินค้าให้กับลูกค้าที่ต้องการ ซึ่งเป็นธุรกิจประเภทจำหน่ายวัตถุโบราณ และหนังสือกฎหมาย นอกจากนี้ในพื้นที่ยังประกอบด้วยกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ให้บริการแก่ชุมชนในพื้นที่ ได้แก่ ร้านเสริมสวย ร้านซักรีด ร้านซ่อมรองเท้า ร้านขายของชำ เป็นต้น

พื้นที่ที่ 3 แพรงสรรพศาสตร์ พื้นที่ด้านในบริเวณริมถนนบูรณศาสตร์ มีร้านขายสินค้าเบ็ดเตล็ด อุปกรณ์อะไหล่เครื่องใช้ไฟฟ้า เครื่องมือช่าง อะไหล่รถ สำนักงานทนายความ บริษัท ร้านทำทองและร้านส่งเครื่องดื่ม และน้ำแข็ง

พื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง ในปี พ.ศ. 2525 ผลจากการยกเลิกตลาดนัดสนามหลวง ทำให้มีการผลักดันคนเร่ร่อน ผู้ค้าหาบเร่แผงลอยจากบริเวณท้องสนามหลวง และริมคลองคูเมืองเดิมออกจากพื้นที่ ทำให้กลุ่มคนเหล่านี้หลังไหลเข้ามาในพื้นที่ต่อเนื่องกับย่านสามแพรง ไปจนจุดคลองหลอดวัดเทพธิดา เกิดเป็นแผงตลาดนัดขายสินค้าประเภทของเก่า ของมือสอง ของหลุดจำนำ และสินค้าจิปาถะจำนวนมาก รู้จักกันว่าย่านตลาดนัดของเก่าศาลเจ้าพ่อเสือ

(2.)การประกอบอาชีพ

พื้นที่ที่ 1 แพรงภูธร ปัจจุบันอาชีพของประชากรในพื้นที่แพรงภูธรในปัจจุบันมีลักษณะเป็นผู้ประกอบธุรกิจ การค้ามากที่สุด รองลงมาคือ พนักงานบริษัท ข้าราชการ และลูกจ้างซึ่งทำงานอยู่ในพื้นที่ย่านสามแพรง หรือบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงกับย่าน (ประธานชุมชนแพรงภูธร, สัมภาษณ์ 18 กันยายน 2546) ดังนั้นแพรงภูธรในเวลาหลังเลิกงาน หรือวันหยุดราชการจะมีสภาพไม่แตกต่างไปจากบ้านอยู่อาศัยบริเวณชานเมือง ที่ประชาชนจะออกมานั่งพักผ่อนพูดคุยกันบริเวณทางเดินหน้าบ้านหรือเล่นกีฬาบริเวณลานภูธรเวศ

พื้นที่ที่ 2 แพร่งนรา จนประมาณปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา ภายในพื้นที่ แพร่งนราเริ่มมีอาชีพทำธุรกิจการค้าในพื้นที่มากขึ้น ทั้งขายเครื่องหมายข้าราชการ ร้านซุบทอง ซุบโลหะ ร้านขายของเก่า ของมือสอง ของหลุดจำนำ ร้านอาหาร โดยเฉพาะอาชีพทำร้านอาหาร ซึ่งเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ในช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมาประชาชนที่อยู่อาศัยในพื้นที่เริ่มมีอาชีพรับงานมาทำในอาคารที่พักอาศัย เช่น ติดตรารองเท้า ทำกล่องรองเท้า รับพิมพ์งาน ถ่ายเอกสาร เป็นต้น

พื้นที่ที่ 3 แพร่งสรรพศาสตร์ ปัจจุบันพื้นที่แพร่งสรรพศาสตร์ ประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ประกอบการค้าส่วนตัว กลุ่มพนักงานบริษัท และกลุ่มข้าราชการ ลูกจ้าง โดยกลุ่มที่มีสัดส่วนมากที่สุดในพื้นที่นี้คือ กลุ่มพนักงานบริษัท ข้าราชการ และลูกจ้าง เนื่องจากพื้นที่บริเวณดังกล่าวในวันธรรมดา ช่วงเวลาทำงานจะมีลักษณะเงียบ อาคารที่พักอาศัยถูกปิด ไม่มีรถจอดในพื้นที่เหมือนอย่างพื้นที่ที่ 1 แพร่งภูธร พื้นที่ 2 แพร่งนรา หรือพื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง และเมื่อถึงเวลาเลิกงานในตอนเย็น พื้นที่บริเวณดังกล่าวจะกลับมามีสภาพเป็นบ้านพักอาศัยของคนในชุมชนที่ต่างกลับจากที่ทำงานมายังแพร่งสรรพศาสตร์ในเวลาใกล้เคียงกัน จะมีเพียงแต่บริเวณบ้านแปดหลัง ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มหญิงขายบริการ ที่ในช่วงเวลากลางคืนบริเวณดังกล่าวจะเป็นที่เรียกลูกค้า ถือได้ว่าเป็นจุดอันตรายที่ไม่สมควรเดินทางผ่าน

พื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง ปัจจุบันอาชีพของประชากรในพื้นที่ต่อเนื่องสามารถแบ่งได้สองกลุ่มตามช่วงเวลาการทำงานอย่างเด่นชัด คือ กลุ่มที่มีอาชีพเป็นผู้ประกอบการในสำนักงาน บริษัท ร้านค้าในพื้นที่ช่วงเวลากลางวัน และกลุ่มที่มีอาชีพเป็นผู้ประกอบการร้านอาหารคาราโอเกะ ขายส่งน้ำดื่ม และลูกจ้างที่รับน้ำดื่มและน้ำแข็งไปขายบริเวณพื้นที่ท้องสนามหลวง และสะพานพุทธในช่วงกลางคืน

(3.)การรวมกลุ่มทางสังคม

พื้นที่ที่ 1 แพร่งภูธร ปัจจุบันในพื้นที่แพร่งภูธร มีการย้ายเข้ามาพักอาศัย/ประกอบกิจการในพื้นที่จากกลุ่มคนภายนอกบ้างเป็นจำนวนเล็กน้อย ชุมชนยังมีลักษณะเป็นชุมชนเก่าที่อยู่ร่วมกันมานานกว่า 40 ปี แต่เป็นที่น่าเสียดายว่ากลุ่มคนรุ่นใหม่ในปัจจุบันมีแนวโน้มและความต้องการที่จะย้ายออกไปพักอาศัยนอกพื้นที่มากขึ้น เนื่องค่านิยมและความต้องการที่จะมีบ้านที่มีบริเวณส่วนตัว โดยกว่าครึ่งของคนแพร่งภูธรจะมีบ้านส่วนตัวอยู่บริเวณพื้นที่ชายเมือง

(ประธานชุมชนแพ่งภูธร, สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2546) โดยคนที่ยังอยู่ในพื้นที่เนื่องจากมีกิจการอยู่ในพื้นที่ และอยู่อาศัยมานานจนเกิดความคุ้นเคย เกิดเป็นความผูกพันความรักในถิ่นที่อยู่อาศัย ในปัจจุบันได้เกิดการรวมกลุ่มกันเป็น ชุมชนแพ่งภูธร ซึ่งรวมทั้งชุมชนริมถนนบำรุงเมือง และริมคลองคูเมืองเดิมที่มีอาณาเขตติดต่อกับชุมชนแพ่งภูธรไว้ด้วยกัน ชุมชนที่พักอาศัยในพื้นที่แพ่งภูธร จึงประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่พักอาศัยในพื้นที่แต่ทำงานนอกพื้นที่ กลุ่มที่พักอาศัยและทำงานในพื้นที่

การรวมตัวกันของชุมชนแพ่งภูธรได้เริ่มขึ้นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2538 เมื่อสภาอากาศไทยได้ขอเลิกสัญญาเช่าตลาดได้รุ่งในชุมชนแพ่งภูธร เพื่อที่จะสร้างเป็นอาคารสูง 4 ชั้น แต่ถูกต่อต้านจากชุมชนแพ่งภูธรมาโดยตลอด จึงไม่สามารถกระทำการใด ๆ ได้ พื้นที่บริเวณดังกล่าวจึงถูกทิ้งให้รกร้าง กลายเป็นที่พักอาศัยของคนเร่ร่อน และเป็นแหล่งมั่วสุมจากบุคคลภายนอก สร้างความเดือดร้อนแก่คนในชุมชนอย่างมาก ชุมชนทั้งจากภายในพื้นที่และนอกพื้นที่ นักวิชาการ และองค์กรเอกชนได้ร่วมมือกันต่อสู้ให้บริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับคนในชุมชน จนกระทั่งในปีพ.ศ. 2541 ได้มีการรื้อถอนตลาดได้รุ่งและทำเป็นลานภูธรเศษขึ้นสำหรับเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของคนในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง

ในปีเดียวกัน วันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2541 ได้มีการจัดตั้งองค์กรประชาคมคลองคูเมืองเดิมสามแพ่ง โดยขึ้นทะเบียนกับกรุงเทพมหานคร มีหน้าที่ในการประสานการทำงานระหว่างชุมชนกลุ่มย่อยในพื้นที่ เพื่อจัดกิจกรรมในย่าน โดยในแต่ละชุมชนจะมีคณะกรรมการชุมชนดูแลการทำงานในพื้นที่นั้น ๆ ได้แก่ คณะกรรมการชุมชนแพ่งภูธร คณะกรรมการชุมชนแพ่งนรา และคณะกรรมการชุมชนคลองคูเมืองเดิม จากนั้นตัวแทนจากคณะกรรมการของแต่ละชุมชนจะมารวมตัวกันเป็นคณะกรรมการของประชาคมคลองคูเมืองเดิมสามแพ่ง

เดือนมีนาคม พ.ศ. 2543 มีการจัดตั้งสหกรณ์ฟื้นฟูเมืองเก่า จำกัด โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมดำเนินกิจการเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสังคม ช่วยเหลือตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประสานงานกับภาครัฐและเอกชนในการพัฒนาเมืองนอกเหนือจากการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมของชุมชนอื่น ๆ โดยให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์เมืองเก่าไปพร้อมกับการพัฒนาไม่จำกัดเฉพาะแต่การทำงานในย่านสามแพ่ง แต่เปิดกว้างให้ผู้สนใจทั่วไปสามารถเป็นสมาชิกของสหกรณ์ได้ เพื่อระดมทุนสนับสนุนการทำงาน

กิจกรรมที่เป็นผลดำเนินงานจากการรวมกลุ่มครั้งนี้ คือ การส่งเสริมความร่วมมือของผู้อาศัยในชุมชน ได้แก่ การจัดงานทำบุญประจำปี เป็นต้น เทศกาลวันงามที่สามแพรง (17-18 ตุลาคม 2541) และเทศกาลแพรงภูธรตอนกิน-อานย่านแพรง (29-30 มกราคม 2543) และการจัดงานวันกุ่มบางกอก (4 พฤษภาคม 2545)

พื้นที่ที่ 2 แพรงนรา ปัจจุบันประชากรในพื้นที่แพรงนรามีการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนเก่าแก่อายุยาวนานกว่า 40 ปี เป็นชาวจีนแคะเกือบทั้งหมด จากการสัมภาษณ์พบว่าส่วนมากจะเป็นคนที่เคยพักอาศัยบริเวณศาลเจ้าพ่อเสือ บ้านหม้อ เสาชิงช้า ตรอกหม้อ และย่านเสือป่า เป็นต้น คนในชุมชนมีความผูกพันกันค่อนข้างสูง ถึงแม้จะไม่มีการจัดตั้งเป็นองค์กรชุมชน แต่มีแกนนำภายในชุมชนที่คอยทำการประสานงาน และประชาสัมพันธ์ ถึงกิจกรรม โครงการพัฒนา และนโยบายที่จะส่งผลกระทบต่อคนในชุมชน

กิจกรรมทางสังคมที่มีร่วมกันระหว่างคนในชุมชนเป็นประจำทุกปี คือ การทำบุญให้กับเจ้าแม่พระเพลิง เนื่องจากแพรงนราเกิดเหตุเพลิงไหม้บ่อยครั้ง ซึ่งได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนเป็นอย่างดี โดยจะจัดกิจกรรมขึ้นบริเวณด้านหน้าโรงเรียนตะละภักศึกษา ซึ่งในอดีต ผู้อำนวยการโรงเรียนคนแรก เป็นเสมือนแกนนำของชุมชน ที่ทุกคนให้ความเคารพนับถือ แต่ในปัจจุบันได้กลายเป็นสำนักงานกฎหมาย จึงเหลือแต่แกนนำที่เป็นคนในชุมชนเท่านั้น

แนวโน้มการย้ายออกจากพื้นที่ของชุมชนแพรงนรา มีมากขึ้นโดยเฉพาะในกลุ่มที่เปิดร้านอาหาร เนื่องจากปัจจุบันกลุ่มลูกค้าลดลงเป็นจำนวนมาก และมีที่คาดว่าจะลดลงอย่างต่อเนื่องต่อไป กลุ่มคนรุ่นใหม่ในย่านสามแพรงในปัจจุบันมีการศึกษาค่อนข้างสูง จึงทำให้มีศักยภาพในการหางานทำ และมีรายได้ที่ดีกว่าคนรุ่นพ่อ-แม่ ทำให้เกิดทางเสียดในการอยู่อาศัยมาก ปัจจุบันกลุ่มประชากรที่พักอาศัยอยู่ในพื้นที่แพรงนรา มีลักษณะ เป็นกลุ่มที่พักอาศัยในพื้นที่ แต่ทำงานนอกพื้นที่ กลุ่มที่พักอาศัยและทำงานในพื้นที่ และกลุ่มที่ทำงานในพื้นที่แต่พักอาศัยนอกพื้นที่

พื้นที่ที่ 3 แพร่งสรรพศาสตร์ ประชากรที่อยู่อาศัยในพื้นที่แพร่งสรรพศาสตร์ในปัจจุบัน เป็นการพักอาศัยร่วมกันระหว่างผู้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์และผู้เช่า โดยกลุ่มผู้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินแบ่งได้ 2 กลุ่มอาชีพ คือ รับราชการ และทำธุรกิจการค้า โดยกลุ่มที่รับราชการนั้นส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนที่เคยอยู่อาศัยในพื้นที่แพร่งสรรพศาสตร์มาก่อน ปี พ.ศ. 2510 แต่สำหรับกลุ่มทำธุรกิจการค้านั้นมีทั้งผู้ที่อยู่อาศัยเดิม และกลุ่มผู้ย้ายเข้ามาอยู่อาศัยใหม่ หลังปี พ.ศ. 2510

ความผูกพัน และการรวมกลุ่มกันภายในพื้นที่มีน้อยมาก แต่จะมีการรวมกลุ่มกันภายในกลุ่มเล็ก ๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพ และสังคมที่เอื้ออำนวย ได้แก่ กลุ่มที่ย้ายเข้ามาพักอาศัยในช่วงเวลาเดียวกัน บริเวณตึกแถวบริเวณเดียวกัน ได้แก่ บริเวณตรอกข้างทอง ตรอกบ้านแปดหลัง หรือเป็นการรวมกลุ่มกันภายในหมู่เครือญาติ ไม่มีการจัดตั้งองค์กรชุมชน ไม่มีกิจกรรมร่วมกันภายในชุมชน ไม่มีแกนนำของชุมชนที่ชัดเจน

พื้นที่ที่ 4 พื้นที่ต่อเนื่อง ในพื้นที่ต่อเนื่องบริเวณชุมชนคลองคูเมืองมีลักษณะความเป็นชุมชนพักอาศัยและประกอบพาณิชย์กรรมที่หนาแน่นตลอดทั้งพื้นที่ อีกทั้งยังมีความเป็นเครือญาติ และเป็นชุมชนชาวจีนเกือบทั้งหมด มีแนวโน้มในการใช้พื้นที่เพื่อการพาณิชย์กรรมมากขึ้น เนื่องจากจำนวนสมาชิกในครอบครัวเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่พื้นที่อยู่อาศัยถูกจำกัดไม่สามารถขยายเนื้อที่ให้มากขึ้นได้ ปัจจุบันผู้ที่พักอาศัยอยู่ในตอนกลางคืนในชุมชนริมคลองคูเมืองเดิมส่วนมากจะเป็นคนรุ่นเก่าที่พักอาศัยและทำการค้าในพื้นที่นี้แต่แรก สำหรับรุ่นลูกหลานแล้วจะออกไปพักอาศัยที่บ้านส่วนตัวบริเวณพุทธมณฑล ซึ่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านจัดสรรจำนวนมาก อีกทั้งยังอยู่ใกล้กับพื้นที่ย่านสามแพร่งทำให้การเดินทางสะดวกรวดเร็ว

มีประชากรที่ย้ายเข้ามาประกอบธุรกิจการค้าในอาคารพาณิชย์บริเวณพื้นที่ต่อเนื่อง โดยเฉพาะอาคารพาณิชย์รุ่นเก่าเพื่อจำหน่ายสินค้าประเภทของเก่า หากยาก ได้แก่ ร้านจำหน่ายเทป และซีดีเก่าหากยาก หรือเปิดเป็นร้านอาหาร ซึ่งคนกลุ่มนี้จะมีฐานะและการศึกษาค่อนข้างสูง มีความต้องการที่จะมีส่วนร่วม และเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนในระดับหนึ่งซึ่งเป็นกลุ่มชุมชนที่เริ่มเกิดขึ้นเมื่อประมาณ 10 ปีที่ผ่านมาเท่านั้น แต่ถือได้ว่าเป็นกลุ่มคนที่มีศักยภาพในการพัฒนาพื้นที่มากที่สุดกลุ่มหนึ่ง

ประชากรอีกกลุ่มในพื้นที่ต่อเนื่อง คือ กลุ่มผู้ค้าขายสินค้าแบบแผงขาย โดยจะกระจุกตัวกันในพื้นที่บริเวณริมถนนอษฎางค์ ต่อกับถนนบุญศิริ และขยายเข้าไปในถนนตัดใหม่สาย 1 และถนนบูรณศาสตร์ด้านเหนือจนจดคลองหลอดวัดเทพธิดา ทำให้เกิดกลุ่มประชากรแบบใหม่ที่มีจุดประสงค์ที่จะเข้ามาใช้พื้นที่ในเชิงพาณิชย์เท่านั้น โดยจะมีกิจกรรมร่วมกันเพื่อทำการค้าเฉพาะในช่วงเวลากลางวัน ซึ่งประชากรในกลุ่มนี้จะรวมกลุ่มกันในการทำการค้าเกิดเป็นชุมชนเชิงพาณิชย์อีกรูปแบบหนึ่ง และจะมีตัวแทนของกลุ่มตนเองในการจัดการแก้ไขปัญหา หรือสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยในพื้นที่ที่ทำการค้า แทบจะไม่มีเกี่ยวข้องกับคนในพื้นที่ มีอายุประมาณ 10-20 ปี

สำหรับประชากรในพื้นที่ด้านในจนจดศาลเจ้าพ่อเสือ มีความหลากหลายของชุมชนค่อนข้างมาก ได้แก่ ชุมชนบริเวณศาลเจ้าพ่อเสือริมถนนตะนาวซึ่งเป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่มากที่สุดชุมชนหนึ่งในพื้นที่ศึกษาคือมากกว่า 80 ปี และยังมีชุมชนตรอกพ่อเสือ ชุมชนตรอกมาศ ซึ่งเป็นชุมชนพักอาศัยและทำพาณิชย์กรรมที่มีอายุน้อยกว่าเนื่องจากบริเวณที่เป็นที่ตั้งของชุมชนดังกล่าวถูกสร้างเป็นเป็นตึกแถวให้คนเช่าพักอาศัยในระยะหลังจากเกิดเหตุเพลิงไหม้ครั้งใหญ่ทำให้มีการโยกย้ายเปลี่ยนแปลงผู้อยู่อาศัยบางส่วนเกิดเป็นชุมชนใหม่ มีการพักอาศัยเป็นสัดส่วนมากที่สุด เดิมชุมชนเหล่านี้ส่วนหนึ่งเป็นชุมชนที่ทำการค้าในตลาดศาลเจ้าพ่อเสือ เมื่อตลาดศาลเจ้าพ่อเสือถูกรื้อ ทำให้ต่างคนต่างนำสินค้ามาจำหน่ายหน้าบ้านของตนเอง เกิดเป็นแผงขายอาหารสด และเครื่องปรุงอาหาร ของชำกระจายไปตามตรอกพ่อเสือ ถนนตัดใหม่สาย 1 บางส่วน และต่อเนื่องตามแนวถนนที่ต่อมาจากตรอกครุฑจนจดตรอกมาศ

ในพื้นที่ต่อเนื่องด้านฝั่งตะวันตกของถนนบูรณศาสตร์ เป็นที่ตั้งของอาคารพาณิชย์และบ้านเดี่ยว ชุมชนบริเวณนี้มีความหลากหลายระหว่างชุมชนเกิดใหม่ที่ย้ายมาจากพื้นที่นอกย่านสามแพร่ง และชุมชนที่เกิดจากการขยายตัวของชุมชนในย่านสามแพร่งบริเวณริมคลองคูเมืองเดิม รวมทั้งกลุ่มคนที่ย้ายมาจากชุมชนแพร่งภูธร ชุมชนแพร่งนรา ชุมชนแพร่งสรรพศาสตร์ ชุมชนเดิมที่ถูกเวนคืนที่ดิน และชุมชนศาลเจ้าพ่อเสือ ทำให้บริเวณดังกล่าวไม่มีการรวมตัวกันเป็นชุมชนอย่างชัดเจน มีลักษณะการรวมกลุ่มกันในลักษณะของบ้านใกล้เคียง เครือญาติและคนเคยพักอาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ไม่มีกิจกรรมร่วมกันภายในชุมชน

จากการสัมภาษณ์พบว่าในยุคนี้พื้นที่ต่อเนื่องบริเวณศาลเจ้าพ่อเสือมีลักษณะเป็นชุมชน ในเชิงเครือญาติค่อนข้างสูง เช่นเดียวกันกับชุมชนในพื้นที่ริมคลองคูเมืองเดิม อีกทั้งชุมชนทั้ง 2 กลุ่มนี้เป็นชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีน โดยชุมชนบริเวณศาลเจ้าพ่อเสือเป็นชุมชนซึ่งมีความต่อเนื่องของการอยู่อาศัยของคนในชุมชนจากรุ่นสู่รุ่นมาโดยตลอด อย่างไม่ขาดตอน

(4.) วัฒนธรรมประเพณี

มีการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของชาวจีนในพื้นที่ย่านสามแพร่ง โดยเฉพาะประเพณี ที่เกี่ยวข้องกับศาลเจ้าพ่อเสือ เทศกาลวันตรุษจีน กินเจ เป็นต้น นอกจากนี้ประเพณีแล้ว ชุมชนชาวไทยเชื้อสายจีนและในพื้นที่แม้ว่าจะยังคงมีวัฒนธรรมประเพณีในการสืบทอดกิจการหรืออาชีพของบรรพบุรุษเหมือนในอดีต แต่กิจกรรมที่เป็นลักษณะเด่นของชุมชน ได้แก่ การทำอาหาร ทำรองเท้า ตัดเสื้อผ้า ทำทองหรือเครื่องประดับนั้นได้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว โดยจะเป็นลักษณะการสืบทอดกิจการในรูปแบบการค้า และสินค้าที่จำหน่ายแตกต่างกันออกไปตามยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลง ชุมชนในย่านสามแพร่งและพื้นที่ต่อเนื่องในปัจจุบัน คือกลุ่มคนรุ่นที่สอง และรุ่นที่สามซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาสูง มีหน้าที่การงานที่มีรายได้ดีกว่าการทำอาชีพเดิม มีแนวคิดแบบใหม่แตกต่างจากคนรุ่นก่อน

สำหรับประเพณีที่เป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชนในพื้นที่นั้นมีให้เห็นเฉพาะชุมชนในพื้นที่แพร่งนรา เนื่องจากเกิดเหตุเพลิงไหม้ในพื้นที่บ่อยครั้ง จึงได้จัดให้มีการทำบุญให้เจ้าแม่พระเพลิงเป็นประจำทุกปี ในเดือนสิงหาคม โดยเริ่มมีกิจกรรมดังกล่าวเมื่อประมาณ 10 ปีก่อน เพียงชุมชนเดียว

5.4.3 บทบาทหน้าที่

หลังจากปี พ.ศ. 2525 เมื่อตลาดนัดสนามหลวงถูกยกเลิก บทบาทความเป็นย่านการค้าและการบริการ ที่มีหน้าที่ให้บริการแก่กลุ่มลูกค้าที่เป็นข้าราชการในหน่วยงานที่อยู่โดยรอบมีความเด่นชัดยิ่งขึ้น แต่ในขณะเดียวกันพื้นที่ย่านสามแพร่งยังคงดำรงความเป็นชุมชนที่พักอาศัยสำหรับชุมชนในย่านอย่างที่เคยเป็นในอดีต จึงทำให้พื้นที่ย่านสามแพร่งในยุคนี้ประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่พักอาศัย และกลุ่มคนที่ประกอบธุรกิจการค้าในพื้นที่ ส่งผลให้ชุมชนในย่านมีลักษณะโครงสร้างแบบเก่า คือ เป็นแบบกึ่งเมือง กึ่งหมู่บ้าน มีกิจกรรมอยู่ในบริเวณที่พักอาศัย และละแวกบ้าน แต่ในปัจจุบันพื้นที่ย่านสามแพร่งกำลังประสบกับปัญหาในการดำรงอยู่ของชุมชนแบบเก่าใน

ย่าน ทั้งที่เกิดจากคนภายในย่าน ที่มีความต้องการย้ายที่อยู่อาศัย หรือสถานประกอบการออกจากพื้นที่ในอนาคต และจากการย้ายเข้ามาพักอาศัย หรือประกอบกิจการจากกลุ่มคนภายนอก

ชุมชนในพื้นที่ต่างเริ่มตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว ดังจะเห็นได้จากการพยายามรวมตัวกันในการพัฒนาย่าน และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น แต่เนื่องจาก ในปัจจุบันชุมชนในพื้นที่ย่านสามแพ่งไม่ได้อยู่ในขอบเขตเดิมในสมัยวัฒนธรรมตะวันตกอีกต่อไป จะเห็นได้จากลักษณะการรวมกลุ่มของกิจกรรมทางเศรษฐกิจของในทุกพื้นที่ที่มีการกระจุกตัวเป็นแนวยาวบริเวณริมคลองคูเมืองเดิม การเกิดชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2510 ในพื้นที่แพร่งสรรพศาสตร์ และพื้นที่ละแวกต่อเนื่อง การขยายตัวของชุมชนริมคลองคูเมืองเดิม ชุมชนบริเวณศาลเจ้าพ่อเสือ และการสูญเสียของชุมชนแพร่งสรรพศาสตร์ ส่งผลให้ในปัจจุบันบทบาทหน้าที่ของทุกพื้นที่ในย่านสามแพ่งมีลักษณะที่ผสมกลมกลืนระหว่างพาณิชยกรรม และพักอาศัย

ในปี พ.ศ. 2541 จึงเกิดการรวมตัวกันก่อตั้งเป็นประชาคมคลองคูเมืองเดิมสามแพ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยคณะกรรมการ หรือแกนนำชุมชนริมคลองคูเมืองเดิม ชุมชนแพร่งภูธร และชุมชนแพร่งสรรพศาสตร์ และได้มีความพยายามในการจัดกิจกรรมร่วมกัน เพื่อแสดงความเป็นตัวตนของย่านสามแพ่ง และดึงดูดให้มีคนกลุ่มอื่นนอกจากกลุ่มข้าราชการรู้จักย่านสามแพ่งมากขึ้น โดยการส่งเสริมจุดเด่นของย่าน หรือเอกลักษณ์ของย่าน ได้แก่ การทำสีตัวอาคารเก่าในบริเวณพื้นที่แพร่งภูธร และแพร่งนรา การจัดละครร้องในโรงเรียนตะละภักศึกษา การจัดชุมนุมอาหารร้านหนังสือ ในเทศกาลวันงามที่สามแพ่ง กิจกรรมวันกิน-อ่านย่านแพร่งในปี พ.ศ. 2541

จากปี พ.ศ. 2541-2545 พบว่าไม่มีการจัดกิจกรรมเป็นรูปธรรมขึ้นในพื้นที่ย่านสามแพ่งอีก แม้ว่าจะยังมีการดำเนินงานภายในประชาคม ทำให้ปัญหาของพื้นที่ในย่านสามแพ่งยังคงดำเนินอยู่มาจนถึงปัจจุบัน และอาจมีแนวโน้มรุนแรงมากขึ้นในอนาคต

ดังนั้นในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงมุ่งเน้นที่จะศึกษาถึงการดำรงอยู่ของโครงสร้างชุมชนแบบเก่า ประกอบไปด้วยบทบาทหน้าที่ด้านที่พักอาศัย และพาณิชยกรรมของพื้นที่ย่านสามแพ่ง ซึ่งส่งผลให้พื้นที่ย่านสามแพ่งสามารถดำรงรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นย่านการค้าและพักอาศัยในเขตใจกลางเมืองเก่ามาจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนศักยภาพ ปัญหา ข้อจำกัดของพื้นที่และความต้องการของชุมชนในย่าน ซึ่งแบ่งตามกลุ่มประชาชนที่พักอาศัยในพื้นที่แต่ทำงานที่อื่น กลุ่มที่พักอาศัยและทำงานในพื้นที่ กลุ่มที่ทำงานในพื้นที่แต่พักอาศัยที่อื่น และกลุ่มที่ใจมาซื้อสินค้าในพื้นที่ รวมทั้งนโยบาย มาตรการ โครงการ และข้อกำหนดจากทางภาครัฐ และเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินรายใหญ่ ซึ่งมีผลกระทบต่อ การพัฒนาพื้นที่ย่านสามแพ่งต่อไปในอนาคต